

- Contemporary Attitudes Towards Built Heritage
The article may be found on pages 15-34.
- Atitudini contemporane față de patrimoniul construit
Articolul se poate citi în paginile 15-34.
- Kortárs viszonyulás az épített örökséghez
A cikk a 15–34. oldalakon olvasható.

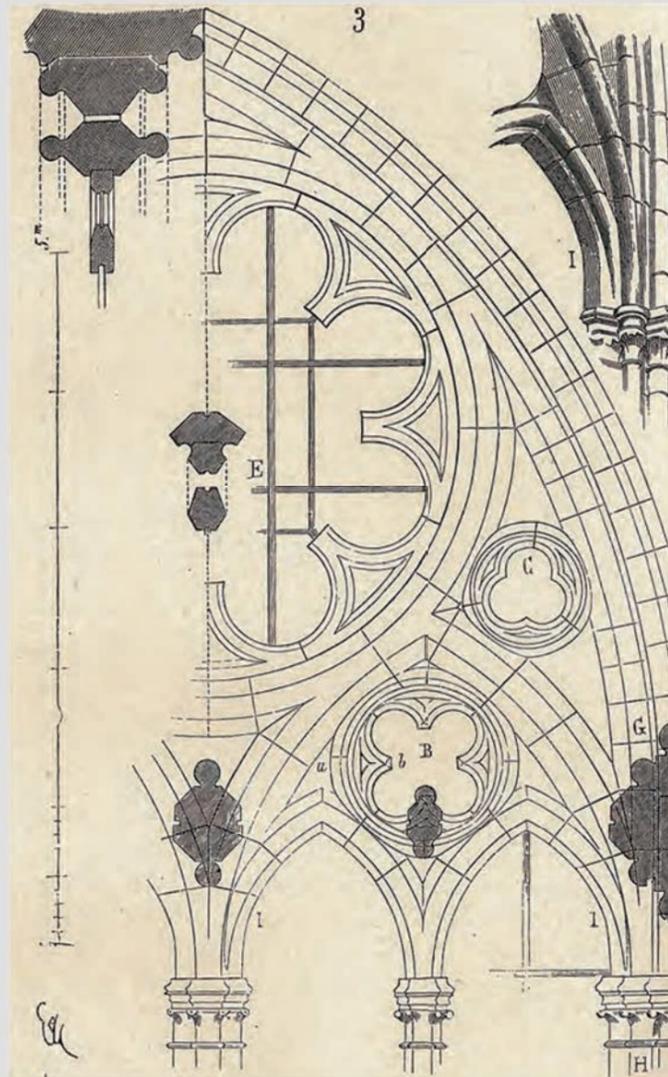
built heritage   *patrimoniul construit*
YEAR XII. • 48TH ISSUE   ANUL XII. • NUMĂRUL 48

épített örökség
XII. ÉVFOLYAM • 48. SZÁM

Transsylvania

Nostra

6 423493 000588 9,96 lei

4
2018

- Due to the reconstruction and restoration of the Roman Hall, one of the most spectacular premises of the museum became suitable for multiple use (exhibition, scientific meeting, concert, social and political events etc.). This reconstruction program relies on the results achieved so far, and using those results, lifts on a new quality level the functioning of the entire building of the Museum of Fine Arts, Budapest. The reconstruction process coming to an end resulted in the renewal of a 15,000 sq m large area. (István MÁNYI)

- Prin reabilitare Sălii Romanice, una dintre cele mai spectaculoase spații ale muzeului, s-au asigurat aici toate condițiile utilizării multifuncționale (expunere, conferințe științifice, concerte, evenimente sociale și politice). Acest program de reabilitare se bazează pe rezultatele de până acum, iar utilizarea lor la nivelul întregii clădiri, va conferi instituției Muzeului de Arte Frumoase din Budapesta un nou nivel calitativ. Etapa de reabilitare, care tocmai s-a încheiat a rezultat reînnoirea unei suprafețe de aproape 15000 m². (István MÁNYI)

- A Román csarnok rekonstrukciójával és restaurálásával a múzeum egyik leglátványosabb termében a többcélú rendeltetés minden feltételét megteremtettük (kiállítás, tudományos ülések, hangverseny, társadalmi és politikai rendezvények stb.). Ez a rekonstrukciós program az eddigi eredményekre épül és felhasználva azokat a teljes épületet érintően új minőségi szintre emeli a Szépművészeti Múzeum intézményének működését. A most záruló rekonstrukciós ütem mintegy 15 000 m² terület megújítását eredményezte. (MÁNYI István)

■ Első fedél képe: TUSNAD 2018 konferencia plakátja

■ Hátsó fedél képe: Távív oldalnézet (Georg Gottlob UNGEWITTER & Karl MOHRMANN. Lehrbuch der gotischen Konstruktionen. Leipzig: Weigel Vlg., 1890, Tafel LXXXIV.)

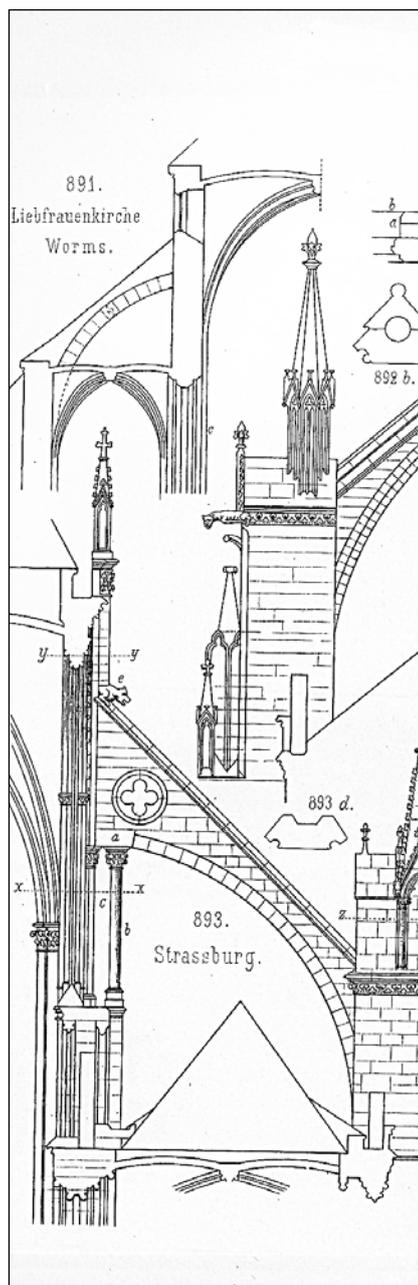
■ Front cover photo: The poster of the TUSNAD 2018 Conference

■ Back cover photo: Flying buttress side view (Georg Gottlob UNGEWITTER & Karl MOHRMANN. Lehrbuch der gotischen Konstruktionen. Leipzig: Weigel Vlg., 1890, Tafel LXXXIV.)

■ Fotografie copertă I: Afişul Conferinței TUSNAD 2018

■ Fotografie copertă IV: Arc butant, vedere laterală (Georg Gottlob UNGEWITTER & Karl MOHRMANN. Lehrbuch der gotischen Konstruktionen. Leipzig: Weigel Vlg., 1890, Tafel LXXXIV.)

Content – Cuprins – Tartalom

- 1 ■ Szabó Bálint
Greetings *** Preambul *** Köszöntő
- 2 ■ MEZŐS Tamás
Létezik-e a harmadik út a műemlékvédelemben?
Is there a Third Way in Historic Building Conservation?
- 15 ■ Rodica CRIȘAN
Atitudini contemporane față de patrimoniul construit
Contemporary Attitudes Towards Built Heritage
- 35 ■ Hanna DERER
Patrimoniul cultural construit între caracterul de unicat
și necesitatea de reglementare
Built Cultural Heritage between its Uniqueness
and the Need for Planning Regulations
- 43 ■ MÁTÉ Zsolt
Az épített örökség táguló világa
The Expanding World of Built Heritage
- 50 ■ Teodor Octavian GHEORGHIU
Capcane în protecția ariilor urbane istorice în România
Câteva studii de caz
Traps in the Protection of Historic Urban Areas in Romania
Several Case Studies

Transsylvania Nostra
built heritage • patrimoniul construit • épített örökség

Financed by / Finanțat de / Támogató:

ORDINUL
ARHITECȚILOR
DIN ROMÂNIA

Revista a apărut cu sprijinul Ordinului Arhitecților din România din timbrul arhitecturii.
A kiadvány megjelenését a Romániai Magyar Demokrata Szövetség
és a Communitas Alapítvány támogatja.

■ Editor in chief / Redactor șef / Főszerkesztő: **SZABÓ Bálint** ■ Subeditor in chief / Redactor șef adjunct / Főszerkesztő-helyettes: **Vasile MITREA**
■ Editorial Committee / Colegiul de redacție / Szerkesztőbizottság: **BENCZÉDI Sándor** (RO), **Serban CANTACUZINO** (GB), **Mircea CRIȘAN** (RO),
Rodica CRIȘAN (RO), **Miloš DRDÁČKÝ** (CZ), **Octavian GHEORGHIU** (RO), **FEJÉRDY Tamás** (HU), **KIRIZSÁN Imola** (RO), **KOVÁCS András** (RO),
Christoph MACHAT (DE), **Daniela MARCU ISTRATE** (RO), **MIHÁLY Ferenc** (RO), **Paul NIEDERMAIER** (RO), **Virgil POP** (RO), **Liliana ROȘIU** (RO),
Gennaro TAMPONE (IT) ■ Collaborators / Colaboratori / Közreműködők: **Ioana RUS**, **INCZE Éva**, **Ana COȘOVEANU**, **BODOR Eszter**, **EKE Zsuzsanna**,
SZÁSZ Augusztina ■ Layout Design / Concepția grafică / Grafikai szerkesztés: **IDEA PLUS** ■ Layout editor / Tehnoredactare / Tördelés: **TIPOTÉKA** ■
Editorial general secretary: **VÁKÁR Enikő**, **ALBERT Enikő** ■ Contact: editorial@transylvanianostra.eu ■ Publisher / Editura / Kiadó: **SC. Utilitas SRL**. Str.
Breaza nr. 14, Cluj-Napoca, 400253 RO, Tel/Fax: 40-264-435489, e-mail: office@utilitas.ro ■ Publishing-house / Tipografia / Nyomda: **Colorprint**, Zaláu
■ The articles do not reflect in all cases the standpoint of the Transsylvania Nostra Journal. The articles' content and the quality of the images fall under
the authors' responsibility. ■ Articolele autorilor nu reflectă în fiecare caz punctul de vedere al revistei Transsylvania Nostra. Responsabilitatea pentru
conținutul articolelor și calitatea imaginilor revine autorilor. ■ A szerzők cikkei nem minden esetben tükrözik a Transsylvania Nostra folyóirat álláspontját.
A cikkek tartalmáért és az illusztrációk minőségéért a szerző felel. ■ All rights reserved. The Journal may not be reproduced, stored in a retrieval system, or
transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.
2018 © Fundația Transsylvania Nostra ■ CNCS B granted journal / Revistă cotată categoria CNCS B / CNCS B minősítéssel ellátott folyóirat ■ ISSN-L 1842-5631,
ISSN 1842-5631 (print), ISSN 2344-5084 (on-line) ■

Lets Prábat

■ The 19th edition of the International Scientific Conference on Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation – TUSNAD will be held in Cluj-Napoca between October 18-20.

Having been launched in Băile Tuşnad in 1992 as an international training course in the field of historic building conservation, it became an international conference in 1993 as the Series of International Conferences on Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation – TUSNAD. Since the beginnings, the conferences have been organised under the aegis of the International ICOMOS Committees of Germany, Romania, and Hungary. Although its first ten editions were organised annually, in 2001 it became a biennial event. After the first 11 editions held in Băile Tuşnad, a greater mobility was conveyed to the conference, and the duration of the event was shortened. The conference series organised between 2003 and 2013 was held in different locations every time: thus the edition in Baia Mare (2005) was followed by the editions held in Sibiu (2007), Rimetea (2009), Alba Iulia – Şimleu Silvaniei (2011), and Bistriţa (2013). Since 2014 the conference has been held in Cluj-Napoca due to organisational issues.

The programme of the 19th edition of the Conference Series on Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation – TUSNAD 2018 will include lectures regarding the altered relationship between built and cultural heritage, case studies, as well as site visits to important historic buildings in Cluj County.

Following the adoption of the Venice Charter in the mid-20th century, built heritage conservation has experienced a crisis since the beginning of the 21st century. Built heritage rehabilitation: recurring interventions are needed every 25-30 years, raising the buildings that are part of the built heritage to the current, modern standards. The events of 1989 in Romania also led to the redefinition of the built heritage conservation activity, and recently in the European Year of Cultural Heritage in 2018 emphasis was put on built heritage as part of the cultural heritage.

The conference invitation has attracted a large number of specialists eager to share their own approach regarding built heritage. The large number of presentations that will be delivered during the two days determined the editors to make a first selection of the articles to be published in this issue, to be followed by two further issues in 2019, in which the other presentations will be published under the form of articles. The current issue contains five of these articles.

Bálint SZABÓ
President of the Scientific Committee
of the TUSNAD conference

■ A 19-a ediție a Conferinței Internaționale Științifice de Teoria și Practica Reabilitării Patrimoniului Construit – TUSNAD se va desfășura la Cluj-Napoca, între 18-20 octombrie.

Demarat în anul 1992 sub forma unui curs internațional de specializare în domeniul protecției monumentelor istorice la Băile Tuşnad, a devenit simpozion internațional din 1993: Seria Conferințelor Internaționale Științifice de Teoria și Practica Reabilitării Patrimoniului Construit – TUSNAD. De la lansarea sa, conferința a fost organizată sub egida Comitetelor Naționale ICOMOS din Germania, România și Ungaria. Primele zece ediții au fost organizate anual, în 2001 luându-se decizia de a transforma manifestarea în bienală. După 11 ediții desfășurate la Băile Tuşnad, s-a dorit conferirea unei mai mari mobilități pentru această serie de conferințe, scurtându-i durata. Între 2003 și 2013, seria de conferințe a ales de fiecare dată altă locație: astfel, după ediția de la Baia Mare (2005), au urmat cele de la Sibiu (2007), Rimetea (2009), Alba Iulia – Şimleu Silvaniei (2011) și Bistrița (2013). Din anul 2014, conferința se organizează la Cluj-Napoca din motive organizatorice.

Ediția a 19-a a Conferinței Internaționale Științifice de Teoria și Practica Reabilitării Patrimoniului Construit – TUSNAD va cuprinde în programul său prelegeri legate de raportul schimbat dintre patrimoniul construit și patrimoniul cultural, studii de caz și deplasări de documentare la monumente importante din județul Cluj.

După adoptarea Cartei de la Veneția la mijlocul secolului XX, actualmente activitatea de protecție a patrimoniului construit trece printr-o perioadă de criză de la începutul secolului XXI. Reabilitarea patrimoniului construit: intervenții periodice sunt necesare odată la 25-30 de ani, aducând la standardele contemporane clădirile aparținând patrimoniului construit. Evenimentele din 1989 de la noi din țară au drept consecință inclusiv redefinirea activității de protecție a patrimoniului construit, recent în cadrul Anului European al Patrimoniului Cultural din 2018 punându-se accent pe patrimoniul construit, ca parte integrantă a patrimoniului cultural.

Invitația la conferință a atras un număr mare de specialiști, care doresc să împărtășească propriile abordări cu privire la patrimoniul construit. Numărul mare de prelegeri, care va fi prezentat în cadrul celor două zile de sesiune, a determinat editorii să facă o primă selecție a articolelor în acest număr, urmând ca în primele două numere din anul 2019 să se continue publicarea prelegerilor sub formă de articole. În acest număr, veți putea citi cinci dintre aceste articole.

Bálint SZABÓ
Președinte al Comitetului Științific
al conferinței TUSNAD

■ Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései – TUSNAD nemzetközi konferencia 19. ülészakára október 18–20. között kerül sor Kolozsvárott.

Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései – TUSNAD nemzetközi konferenciasorozat 1992-ben műemlékvédelmi szakképző-tanfolyamként indult Tusnádfürdön, majd 1993-tól tavaszunként 6–8 napra méretezett tudományos tanácskozássá alakult. A konferenciasorozatot indításától kezdve az ICOMOS, illetve annak német, magyar és román Nemzeti Bizottságai patronálják. Az első tíz ülészakára évente került sor, 2001-ben született döntés a kétvétenkénti gyakoriságra vonatkozóan. A Tusnádfürdön megrendezett 11 ülészak után a konferenciasorozat helyhez kötöttségét a szervezők feloldották, és az eseményt rövidebbre fogták. A konferenciasorozat 2003 és 2013 között más-más helyszínt választott ki: 2005-ben Nagybányát, 2007-ben Nagyszeben, 2009-ben Torockót, 2011-ben pedig Gyulafehérvárt és Szilágysomlyót, 2013-ban Besztercét. 2014-től a szervezés könnyítése végett a konferencia Kolozsváron rendeződik.

A 19., Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései – TUSNAD nemzetközi tudományos konferencia programjában az épített örökség és a kulturális örökség megváltozott viszonyát taglaló átfogó előadások, esettanulmányok, valamint egy Kolozs megyei szakmai tanulmányút szerepelnek.

Az épített örökségvédelmi tevékenység a XXI. század elején válságban van, miután a XX. század közepén a Velencei Karta megfogalmazása megtörtént. Az épített örökség rehabilitációja: 25-30 évenként szükségesek a periodikus beavatkozások, az épített örökséghez tartozó építményeket a kortárs standardok szintjére kell emelni! Országunkban az 1989-es események az épített örökségvédelmi tevékenység átfogalmazását is jelentették, a közelmúltban, a Kulturális Örökség 2018-as Európai Évének keretén belül hangsúlyt fektetve – a kulturális örökség részeként – az épített örökségre.

A konferencia meghívója szép számú szakemberhez ért el, akik az épített örökséghez való személyes viszonyulásukról fognak beszélni. Az előadások nagy száma – amelyeket az ülészak két napján mutatnak be – egy első szűrőre készítette a szervezőket, majd a 2019-es év első két számában az előadások cikkek formájában jelennek meg.

Ebben a számban öt cikket olvashatnak ezek közül.

SZABÓ Bálint
A TUSNAD konferencia
Tudományos tanácsának elnöke

■ MEZŐS Tamás¹

Létezik-e a harmadik út a műemlékvédelemben?

■ **Kivonat:** A műemlékvédelem európai elméleti alapjai meginogni látszanak. Kijelenthető, hogy az európai felfogású műemlékvédelem elméleti válságban van. A gyakorlatban létezik a II. világháborút követően kialakult elméleti bázis, ami a jövőre 55 éves Velencei Kartában öltött testet. Ugyanakkor a társadalom számára egyre fontosabb, hogy a műemléki helyreállítás a történeti építészeti megismerhető emléket mutassa be és ne valamiféle tudományos szikársággal megfogalmazott didaktikus filozófia mentén „kicsontozott” absztrakt látvány jelentse a bemutatást. A dolgozat egy olyan gondolati bázis megfogalmazására vállalkozik, amely elszakad a műtárgyvédelem premisszáitól és a történeti korok által egymásra rétegződött építészeten látja a bemutatás lényegét. Az építészetet önmaga teljességében értékeli, és nem keres öncélúan kiragadott látszat-értékeket. Nem a kiragadott, de a térnek részeként sohasem megjelenő falazati fraktúrában keresi az esztétikai kielégülést, hanem elsősorban a tér, a térszerkezet, a tömeg- és az architektonikus formálás történeti megjelenítését tekinti feladatának.

■ **Kulcsszavak:** műemlékvédelem elmélete, rekonstrukció, megkülönböztethetőség elve

■ A két világháború között jelent meg a politikatudományban a harmadik út fogalma. Wilhelm RÖPKE *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* című könyve OPPENHEIMER (1933) kötete után először fogalmazza meg annak szükségességét, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus mellett szükség van egy olyan társadalmi berendezkedésre, amely a gazdaság immanens konfliktusainak kezelésén túl figyelembe veszi a szellemi és az erkölcsi szempontokat, vagyis a humánus² érvényesülését is. A magyar közgondolkodásban elsősorban a szövetkezeti mozgalom megteremtésében és mindezek előtt a mezőgazdaságban látták a harmadik út megteremtését lehetségesnek. A fogalom talán legtöbbet hivatkozott példája NÉMETH Lászlónak a szárszói konferencián 1943-ban ismertetett javaslata a Kert-Magyarország megteremtésének lehetőségéről és szükségességéről.

A politikatudományban mára elveszett a harmadik út keresésének a lendülete. Tony BLAIR, Gerhard SCHRÖDER vagy Bill CLINTON elvesztették befolyásukat a politikai gondolkodás formálásában, és a politikai közgondolkodás a hagyományosnak mondható harmadik út helyett egy radikálisan új irányban keresi a megújulást.

A tömören fölvezetett példát annyiban tartom relevánsnak, hogy a műemlékvédelemben eddig követett filozófia, amely alapvetően a Velencei Kartában megfogalmazott tézisekre támaszkodik, mára elvesztette egyedül meghatározó szerepét. Ennek ellenére létezik még az a felfogás is, amely a

Is there a Third Way in Historic Building Conservation?

■ **Abstract:** The theoretical foundations of European historic building conservation seem to be crumbling. It can be stated that the European perception of historic building conservation is in a theoretical crisis. In practice there is a theoretical basis that evolved after World War II and came to be embodied in the Venice Charter, which will be 55 years old next year. Concurrently, it is increasingly important for society that historic building conservation present a perceptible image of historical architecture and not an abstract sight “de-boned” along the lines of a didactic philosophy formulated with a kind of scientific austerity. The article undertakes the formulation of a conceptual foundation that breaks away from the premise of artwork conservation and sees the essence of presentation in the multi-layered architecture of different historical periods. It evaluates architecture in its entirety and does not look for pretence values singled out for their own sake. It does not look for aesthetic satisfaction in masonry fragments that are selected to be presented but that have never appeared as part of the space, but rather considers its task to be the historical representation of space, spatial structure, volumetric and architectonic configuration.

■ **Keywords:** historic building conservation theory, reconstruction, principle of distinctiveness

■ The third way concept appeared in political science in the interwar period. Wilhelm RÖPKE, in his book entitled *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, was the first to formulate after the volume of OPPENHEIMER (1933) that, in addition to capitalism and communism, there is a need for a social system which, beyond dealing with the inherent conflicts of the economy, takes into account spiritual and moral aspects as well, i.e. the emergence of the humane.² In the Hungarian public opinion, bringing about the third way was thought to be possible chiefly by the creation of the cooperative

¹ Építőmérnök, dr., egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Magyarország.

² A gondolat nem független XIII. Leó pápa 1891-ben közzé tett *Rerum novarum* kezdetű, a maga idejében széles társadalmi hatást kiváltó enciklikájában megfogalmazottaktól.

¹ Engineer, PhD, professor at the Budapest University of Technology and Economics, Department for History of Architecture and of Monuments, Hungary.

² The thought is not independent of the ideas formulated in the encyclical with the *incipit* of *Rerum novarum* issued by Pope Leo XIII in 1891, which, in its time, had a wide social impact.

■ **1. kép:** A szombathelyi Isis szentély képszkékének reliefei 1964-ben kerültek a vasbetonszerkezetbe
 ■ **Photo 1.** The reliefs on the frieze of the Isis Shrine in Szombathely were set into the reinforced concrete structure in 1964

movement and above all in agriculture. Perhaps the most cited example of the concept is the proposal of László NÉMETH, delineated during the 1943 conference at Balatonszárszó, of the possibility and necessity of the creating a so-called “Garden-Hungary”.

By today, seeking the third way has lost its momentum in political science. Tony BLAIR, Gerhard SCHRÖDER, or Bill CLINTON have lost their influence in shaping political thinking, and public political thought searches for renewal in a radically new direction instead of the third way, considered to be traditional.

I find this briefly delineated example relevant to the degree that the philosophy followed until now in historic building conservation, which basically relies on the theses set out in the Venice Charter, has now lost its role as the solely decisive factor. Nevertheless, there is another concept, which was dominant in the early phase of the 20th century, especially in German historic building conservation. Condensed into a single sentence, the essence of the principle can be defined by formulating the following question: “konservieren oder restaurieren”? This though, originating essentially from Paul TORNOW in 1900, first appeared in the journal *Denkmalpflege*, no. 16 of volume 2. A related comment by Georg DEHIO is also noteworthy. He touches upon an important distinction: historic building conservation wishes to preserve something existing, while through restoration – in DEHIO’s view – something non-existent is brought to life. On one side there is reality, *Wirklichkeit*, and on the other there is fiction. According to DEHIO “[...] only that, which exists, can be preserved – what is gone, will never return” (DEHIO 1914, 275).³ If we are not consist-

3 The idea should be interpreted in the case of ruins. However, historic building conservation, for its most part, deals with creations (buildings and not artworks) that are used, modernised, and the goal is to preserve, for future times, the values pertaining to historic buildings. If the preservation of these values has an adverse effect on usability, the building will soon be empty, it will be abandoned and will ultimately perish.

XX. század korai szakaszában, elsősorban a német műemlékvédelemben volt meghatározó. Egyetlen mondatba sűrítve, az elv lényegét a „konservieren oder restaurieren” kérdés megfogalmazásával adhatjuk meg. Az alapvetően Paul TORNOW-tól származó gondolat 1900-ban, a *Denkmalpflege* című folyóirat 2. évfolyamának 16. számában jelent meg. Figyelemre méltó Georg DEHIO kapcsolódó megjegyzése is. Fontos distinkciót fogalmaz meg: a műemlékvédelem valami létezőt szeretne megőrizni, míg restaurálás útján – DEHIO felfogása szerint – egy nem létezőt keltenek életre. Az egyik oldalon van a valóság, a *Wirklichkeit*, a másikon pedig a fikció. DEHIO szerint „[...] csak azt lehet konzerválni, ami még megvan – ami elmúlt, az sohasem fog visszatérni” (DEHIO 1914, 275).³ Ha nem vagyunk következetesek a restaurálással szemben, előbb vagy utóbb megfogalmazódnak azok az igények, amelyek alapján az újrépítést ismét megengedik. Példaként említi, hogy “[...] néhány évvel ezelőtt egy pompeji házat az eredeti anyagokból és az eredeti szerkezetekkel építettek újjá. Ugyanez történt egy középkori német vár romjain. Ezeket a beavatkozásokat nem tekinthetjük többnek, mint amik: régészeti [és építészeti]⁴ ismereteink hatásos, természetes nagyságú illusztrációinak. Az ilyen modellekkel kapcsolatban mindig meg kell jegyezni, hogy *hajdanvolt*⁵ épületekről van csupán szó”. A XIX. század még elkövetett ilyen hibákat, a XX. század azonban nem ismételheti meg ezeket a tévedéseket (HUSE 1996, 145).

A XIX. század végének műemlékekkel kapcsolatos felfogása egyértelműen visszavezethető a műtárgyvédelem elveire. Nem véletlen, hogy a művészettörténet művelőinek általános véleménye szerint a műemléki értéket képviselő építészeti alkotások is műtárgynak minősülnek. A felfogás képviselői számára nem válik szét a vitrinben, akár klimatikus körülményeket biztosító, szabályozott viszonyok között őrzött, konzervált műtárgy gondozásának feltételrendszere egy a mindennapok által használt, a folyamatosan változó klimatikus hatásoknak kitett, a funkcionális igények kielégítését biztosító épület kezelésétől. Nem veszik figyelembe azt a distinkciót, hogy a legelemibb beavatkozás, a konzerválás fogalmilag nem alkalmazható épületeken. Evidens ugyanis, hogy a műtárgynak vélt építészeti emlék esetében a konzerválás, az adott állapot rögzítése nem értelmezhető. A konzerválás kifejezés az európai nyelvekben valóban több jelentéssel bír, illetve a fogalom

3 Romok esetében értelmezhető a gondolat. A műemlékvédelem azonban többségében olyan emlékekkel (épületekkel és nem műtárgyakkal) foglalkozik, amelyeket használnak, korszerűsíténe, és a jövő számára igyekeznek a műemléki értékeket megőrizni. Ha a műemléki érték megőrzés a használhatóság ellen hat, az épület csakhamar kiüresedik, magára marad és végeredményben elpusztul.

4 A szerző kiegészítése. [szerk. megj.]

5 DEHIO kiemelése. [szerzői megj.]

használata mögött több szintű beavatkozáskört értenek. A fogalom azonban egy tárgy esetében alapvetően egy adott pillanatban történő állapotrögzítést jelent. Tehát egy épület sérült párkánya esetében nem egészítem ki a sérülést, hanem a felület állapotának rögzítésével megakadályozom azt, hogy további tönkremenetel bekövetkezessen. Nyilvánvaló, hogy egy kiállításon bemutatott őskori agyagedénnyel ezt megtehetem, egy használatban lévő épülettel azonban nem. Olyan esztétikai károkozás történik a sérült épület homlokzatának konzerválásával, ami nem vállalható föl.

A konzerválás elsődleges célja az anyag megőrzése. Műtárgy esetében a szándék megérthető, a művészi érték egyik hordozója maga az anyag, amelyben manifesztálódott a forma. Épület esetében a kérdés többrétű. Például egy homlokzat megőrzésének alapfeltétele a rendszeres gondozás, a sérülések kijavítása, a megkopott színezés ismételt felhordása. A tartósabbnak vélt kő nyíláskeretezés alkalmassága sem tarthat az idők végezetéig. A homlokzatok szobrászati díszítése jól példázza az épületen és a múzeumban őrzött műtárgyakkal kapcsolatos eljárások különbözőségét. Nem véletlen, hogy Michelangelo Dávid szobrát védett, belső térbe helyezték át, és a Palazzo Vecchio bejárata mellé egy másolatot helyeztek, mert a klimatikus hatásoknak kitett márvány korrigálhatatlan károsodásával lehetett már számolni. Ugyanez a veszély vezetett, amikor a HAJNÓCZI által elkészített Iseum homlokzatabemutató újragondolásáról döntöttünk, és az eredeti márvány faragványokat (1. kép) biztonságos helyen mutattuk be. A konzervatív gondolkodás szerint a hiteles látvány megőrzésének prioritása válik kétségesé, ha egy homlokzati szobordísz másolattal cserélünk. De mi történik akkor, ha az évtizedeken, évszázadokon át az időjárás viszonyosságainak kitett alkotás elveszíti azokat az értékeit, amelyek megőrzésének indokát jelentették. Persze, restaurátori eszközökkel „kiegészíthető” a roncsolódott műalkotás, de ennek formailag már nem lesz köze az eredetihez. Míg, ha időben készített másolatot helyezünk az évszázados műtárgy helyére, és az eredetit múzeumban, kőtárban helyezzük el, azok az értékek, amelyek a formaképzést, az arányok jelenlétét, a faragás minőségét és finomságait jelentik, többé-kevésbé megőrződnek az alkotáson.

Az enteriőrök díszítése függ a használó ízlésétől és a változó korok divatjától. A komfortigények változása következtében kéményt emelnek a

ent with regards to conservation, sooner or later the needs based on which rebuilding will be once again permitted will be formulated. As an example he mentions that “[...] a few years ago a house in Pompeii was rebuilt with original materials and original structures. This same thing happened on the ruins of a German mediaeval castle. These interventions can not be regarded as more than what they are: the imposing, life-size illustrations of our archaeological [and architectural]⁴ knowledge. With regards to such models, it should always be noted that the issue is about *former*⁵ buildings”. The 19th century had made such mistakes, but the 20th century is not allowed not repeat these (HUSE 1996, 145).

Late 19th-century understanding regarding historic buildings can clearly be traced back to the principles of artwork preservation. It is no coincidence that in the general view of those practising art history, the architectural works representing heritage values are considered to be works of art. The representatives of this perception do not distinguish between the conditions for caring for preserved artworks that are kept in display cabinets under controlled surroundings, even ensuring certain climatic conditions, and the treatment of a building that is used daily, is under constantly changing climatic effects, and meets functional needs. They do not take into account the distinction that the most elementary intervention, i.e. preservation, is conceptually inapplicable to buildings, as it is evident that in the case of architectural creations, even if regarded to be artworks, preservation, i.e. stabilising a given state, is incomprehensible. In the European languages the term preservation has indeed more meanings, and the term is used as a multi-level intervention. The concept, however, in case of an object, basically means preserving a state at a given moment. Thus, in the case of a building's damaged moulding, we do not complete the damaged part, but by stabilising the condition of the surface, we prevent further destruction. It is evident that this can be done with a prehistoric clay pot presented in an exhibition, but it is not possible in case of a building in use. Preserving the elevation of a damaged building entails its aesthetic destruction to such a degree that it can not be undertaken.

The primary purpose of preservation is to save the material. In the case of artworks this intent is understandable, one of the conveyors of artistic value is the material itself, in which the form has manifested. In the case of a building, the question is multifaceted. For example, a basic condition for preserving an elevation is regular maintenance, repairing damages, and re-applying worn-out paint. Stone frames of openings, perceived to be more durable, can not last forever either. The sculptural decoration of elevations is a good example for the difference between the procedures carried out on a building and in the case of artworks kept in the museum. It is no coincidence that Michelangelo's statue, David, was placed in

■ **2. kép:** A gödöllői Grassalkovich-kastély egyik szobája, amelyet eredetileg megosztva használtak. A rekonstrukciót követően feltárták a két szoba barokk és klasszicista díszítő festését, de ezt az egybenyitott szobában mutatták be

■ **Photo 2.** One of the rooms of the Grassalkovich Manor House in Gödöllő, which was originally used in a partitioned state. The Baroque and Classicist decorative painting of the two rooms was uncovered following the reconstruction, but it was presented in the unified room

4 Amendment of the author. [ed. note]

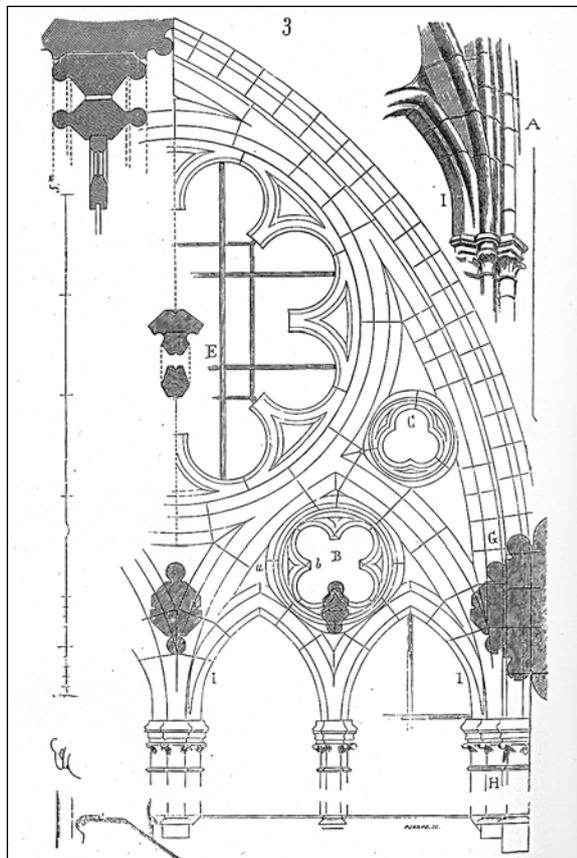
5 Highlighted by DEHIO. [author's note]

a protected interior space, and a copy was placed at the entrance of the Palazzo Vecchio, due to the irreparable damage to marble exposed to climatic effects. The same danger led to reconsidering the way in which the elevation of the Iseum, reconstructed originally by HAJNÓCZI, should be presented, and the original marble carvings (Photo 1) were placed in a safe place. For the preservation-based way of thinking, it is exactly the priority of preserving the authentic image that becomes doubtful, if we replace an elevation's statue decoration with a copy. But what happens when the work that is exposed to weather conditions for decades and centuries loses those values that have established the reason for preserving it? Naturally, the destroyed artwork can be "amended" with the tools of conservation, but formally this will no longer be related to the original. While if, in due time, we put a copy in the place of a centuries-old artwork and place the original in a museum or in a lapidarium, the values that originate from its formal features, the presence of proportions, the quality and the finery of carving, are more or less preserved on the work.

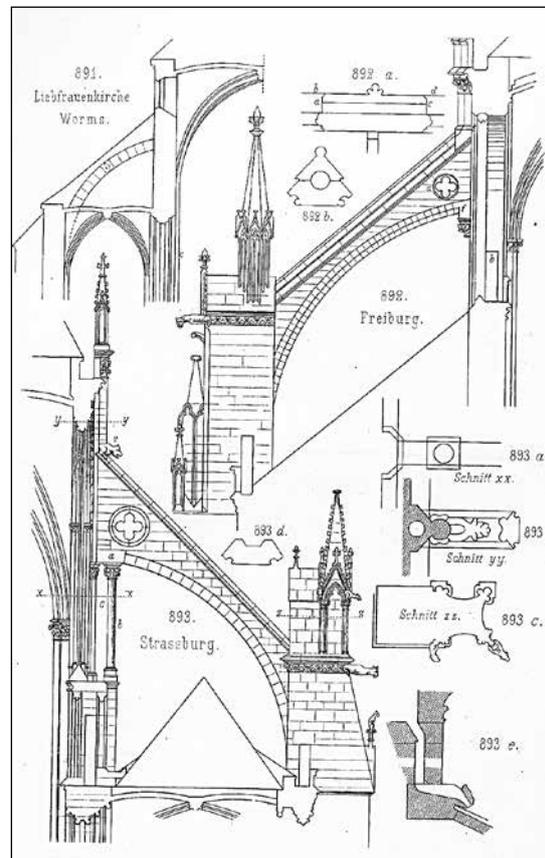
Interior decoration depends on the taste of the user and the fashion of the changing ages. Due to the altering of comfort requirements, a chimney is raised to drain the flue gas from the kitchens, and plumbing and drainage systems are introduced into the buildings. Traditional lighting, the candle

füstös konyha égéstermékének az elvezetésére, vízvezetékét és csatornahálózatot építenek az épületben. A tradicionális világítást, a gyertyát, a petróleumlámpát előbb a gázlámpa, majd az elektromos világítás váltotta fel. A leírt változások olyan módosításokat jelenthettek az épületen, hogy csaknem kizárólag az emlék egészének régiségértéke jelentheti már csak azt az attribútumot, amely azt érdekessé teszi a védelemre. Nem szabad megfeledkezni arról a karakterjegyről sem, amely építészeti szempontból leginkább tartalmazza azt a szellemi értéket, ami valójában az épület egyediségét és eredetiségét jelenti; ez pedig a térszerkezet és a megőrzött arányrendszer. Természetesen ismert, hogy a térszerkezet sem tekinthető állandónak. Helyiségeket osztottak meg (2. kép) vagy kapcsoltak össze a mindig változó igények szerint. Új funkciók számára alakítottak át akár reprezentációs funkcióval rendelkező helyiséget. Az épület története során végrehajtott változások követésére, az épületben megőrződött történeti dokumentumok tisztázására fejlődött ki az épületkutatás módszertana és technikája. A nemzetközi szakirodalomban a német kifejezés, a Bauforschung vált ismertté és elfogadottá. A beavatkozás már önmagában is egy interdiszciplináris módszer, amely restaurátorok, történeti épületszerkezetek ismerői és kutatói, illetve történeti anyagtannal foglalkozó szakemberek közös, összehangolt munkáját feltételezi. Lassan 100 éve lesz annak, hogy a technikát tudományággá fejlesztő első egyetemi tanszékek megalakultak Karlsruheban és Berlin-Charlottenburgban.⁶ Az elmúlt évszázad elméleti és természettudományos eredményei alapozhatják meg azt a gondolatkört, amely a műemlékvédelemben az általunk fölvezolandó „harmadik út” egyik sarkalatos bázisát jelenthetik.

6 A Karlsruhe TH keretei között Karl WULZINGER 1920-ban és a berlini Műegyetemen Robert KOLDEWEY 1923-ban alapították az épületkutatás elméletét és gyakorlatát oktató-kutató tanszéket.

■ 1. ábra: Mérmű nézet és profil rajz
 (VIOLLET-LE-DUC 1854–1868, vol. 6, 324)
 ■ Figure 1. Tracery frontal view and profile
 (VIOLLET-LE-DUC 1854–1868, vol. 6, 324)

■ 2. ábra: Támív oldalnézet
 (UNGEWITTER & MOHRMANN 1890, Tafel LXXXIV.)
 ■ Figure 2. Flying buttress side view
 (UNGEWITTER & MOHRMANN 1890, Tafel LXXXIV.)

■ **3. kép:** A visegrádi királyi palota rekonstruált díszudvara, az emeleti erkély korlátja alaktanilag hibás, mert az oszlopok talplemeze nagyobb átmérőjű, mint a balusztrád osztópillére

■ **Photo 3.** The reconstructed courtyard of the Royal Palace at Visegrád, the gallery balustrade on the upper storey is morphologically incorrect, as the diameter of the column plinths is larger than the partitioning pillars of the balustrade

DEHIO pontosan előre látta mindazt, ami napjaink műemlékvédelmének mindeddig megválaszolatlan problémájává vált. A purista szemléletű rekonstrukciót a XIX. század hibájának nevezte, holott a módszer következett a kor építészeti felfogásából. Fontosabbnak ítélték a stiláris, formai tulajdonságok interpretálását, és kevesebb figyelmet fordítottak a térszerkezet hiteles megjelenítésére. A kor viszonylag későn ismerte föl azt a dokumentumértéket, amelyet az emlék története során integrált anyagaiba, szerkezeteibe. VIOLLET-LE-DUC-nek a francia középkori építészet szerkezeteit feltáró hatalmas munkája (1854–1868) (1. ábra) is sokkal inkább a középkori emlékek hiteles rekonstrukciója érdekében tett erőfeszítésként értékelhető, semmint a történeti értékek feltárásaként. Hasonló teljesítmény német nyelvterületen is született, Georg Gottlob UNGEWITTER munkája (1859–1864), majd ennek Karl MOHRMANN által történt kiegészítése (UNGEWITTER & MOHRMANN 1890)⁷ a formai és szerkezeti részletek megismerésén túl már az épület tér- és tömegarányainak konstrukciós eszközeit is kutatta. (2. ábra) A korszaknak csupán az utolsó évtizedei ismerik föl az építészeti téralakítás, az épület térkapcsolatainak építészeti-esztétikai és elméleti jelentőségét. Ezen a területen Alois RIEGL⁸ tette meg az első jelentős lépéseket.

Georg DEHIO meggyőződése szerint a műemlékek helyreállításánál az általa hibásnak vélt módszert, amelyet a XIX. század elkövetett, a XX. század már nem követheti el. Az előző századforduló a korai, majd a modern építészet megjelenésével azt az érzést keltette az értelmiségben és az építésszettel foglalkozókban, hogy már nincs szükség az évezredek által kimunkált építészeti formák – és itt fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a tartalom nélküli formálás elutasításáról beszéltek – alkalmazására, ezek meghaladhatóakká, sőt kiirthatóakká váltak az építészeti gondolkodásból. Magyarországon, ha a 2000-ben elkészült visegrádi palota részleges rekonstrukcióját (3. kép) már az új évszázad alkotásai közé soroljuk, akkor többé-kevésbé igazolva látjuk DEHIO intelmeit. A XXI. század pedig kiegészítette a rekonstrukció szándékát az évtizedes tömlöcéből, és olyan kevésbé átgondolt beavatkozások születtek, mint például a füzéri vagy a diósgyőri vár esetében. Természetesen nem az egész rekonstrukciót utasítom el, de vannak olyan elemei a megvalósításnak, amelyeket jobb lett volna nem elkövetni. Kívülről a leglátványosabb baklövés a kápolna oromfalas, nyeregvetős tömege a füzéri váron. (4–5. kép) Az egészhez viszonyítva,

and the paraffin lamp were first replaced by the gas lamp, and later by electric lighting. The described changes entailed modifications to such a degree, that it is almost exclusively the entire building's antiquity value which might still constitute an argument for its protection. One should not forget about the feature that includes to the fullest degree the spiritual value from an architectural point of view and that truly represents the uniqueness and originality of the building; this is the spatial structure and the preserved proportional system. Naturally, it is known that spatial structure can not be considered constant either. Rooms were partitioned (Photo 2) or unified according to the ever-changing needs. Even rooms with representational functions were transformed for new functions. The methodology and technique of building research have been developed to keep track of the changes occurring during the building's history and to clarify the historical documents preserved within the building. In the international literature, the German term *Bauforschung* came to be known and accepted. The intervention itself is an interdisciplinary method that presupposes the common, coordinated work of professionals in conservation, scholars and researchers of historical structures, and those working with historical materials. It was about 100 years ago that the first university departments developing these techniques into a discipline were founded in Karlsruhe and Berlin-Charlottenburg.⁶ The theoretical, as well as the natural scientific results of the last century constitute a basis that might establish the foundations of the "third way" concept, to be sketched out, in historic building conservation.

DEHIO had foreseen precisely that, which has remained an unanswered problem until today within historic building

⁷ Az eredeti kötet 3. kiadásaként született meg az átdolgozott és jelentősen kibővített munka.

⁸ Az építészeti térelméltre vonatkozóan lásd Alois RIEGL művének I. fejezetét (1901, 15–44).

⁶ Karl WULZINGER founded the department for teaching and researching the theory and practice of building research in 1920 within the framework of Karlsruhe TH, and Robert KOLDEWEY has done the same in 1923 at the Technical University in Berlin.

conservation. He called reconstructions along a specific style a mistake of the 19th century, although the method followed the architectural conception of the age. The interpretation of stylistic, formal features was considered to be more important, and the authentic representation of the spatial structure was paid less attention to. The age was relatively late in recognising the document value that had integrated throughout the course of history into the building's materials and structures. Similarly, VIOLLET-LE-DUC's great work (1854-1868) (Figure 1) revealing the structures of French medieval architecture can sooner be regarded as an effort to authentically reconstruct medieval architectural works than to bring to light historical values. Similar achievements were made in the German-speaking territories, i.e. the work of Georg Gottlob UNGEWITTER (1859-1864), followed by its extended version by Karl MOHRMANN (UNGEWITTER & MOHRMANN 1890)⁷, which, beyond acquiring knowledge on both formal and structural details, also researched the constructional tools of the buildings' spatial and volumetric ratios. (Figure 2) Only the last decades of the era recognised the architectural-aesthetic and theoretical significance of architectural spatial configuration and of the spatial relationships of buildings. In this area, Alois RIEGL⁸ was the one that took the first major steps.

Georg DEHIO was convinced that the method used in the 19th century, considered by him erroneous in historic building conservation, could no longer be put into practice in the 20th century. The previous turn of century, with the emergence of the early and then of modern architecture, gave rise to the feeling within intellectuals and those dealing with architecture, that the application of architectural forms developed throughout millennia was no longer needed – and here it is important to emphasise that they were talking about rejecting forms lacking in content –, these could become surpassed or even eradicated from architectural thinking. In Hungary, if we consider the partial reconstruction of the Visegrád Palace, carried out in 2000 (Photo 3), to be already part of the creations of the new century, we see DEHIO's reprovals to be more or less justified. The 21st century released the intent of reconstruction from its decades-long prison, and let loose interventions that were thought out to such a limited degree, as the castles in Füzér or Diósgyőr, for example. Of course, I do not wish to reject the entire reconstruction, but certain elements of the implementation would have better been avoided. Regarding its exterior aspect, the most spectacular blunder at the Füzér Castle is the volume of the chapel with a gable and a saddleback roof. (Photos 4 and 5) Compared to the whole, it can be clearly demonstrated from an architectural point of view that the roof could have been a hipped one. The fragment of gable ornamentation, based on which the saddleback solution was created, could

⁷ The revised and significantly amended work was produced for the original volume's 3rd edition.

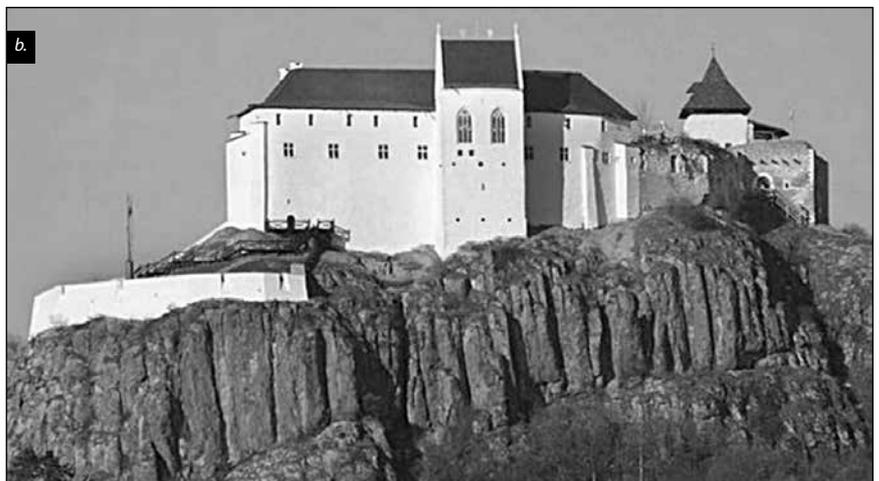
⁸ On architectural spatial theory see chapter I of Alois RIEGL's work (1901, 15-44).

■ 4. kép: A füzéri vár romos képe a kápolna kontyolt lefedésével

■ Photo 4. The view of Füzér Castle, in ruins, with the chapel's hipped roof

építészeti kézenfekvően igazolható, hogy a fedés kontyolt lehetett. Az az oromdíz-töredék, amely alapján megszületett a nyeregtetős megoldás, analógiákkal igazolhatóan kontyolt fedés esetében is alkalmazható lett volna, illetve a középkor alkalmazta is a megoldást. Diósgyőr esetében pedig a kegyuri karzat elhelyezése a szentélyben az oltár fölött is példa nélküli megoldás a középkori építészettörténetben.

■ 5. kép: A füzéri vár képe a helyreállítás után

■ Photo 5. The view of Füzér Castle following the reconstruction

■ **6. kép:** Pierrefonds várkastélya a helyreállítás előtti romos állapotában
 ■ **Photo 6.** Pierrefonds Castle in ruins, prior to the reconstruction

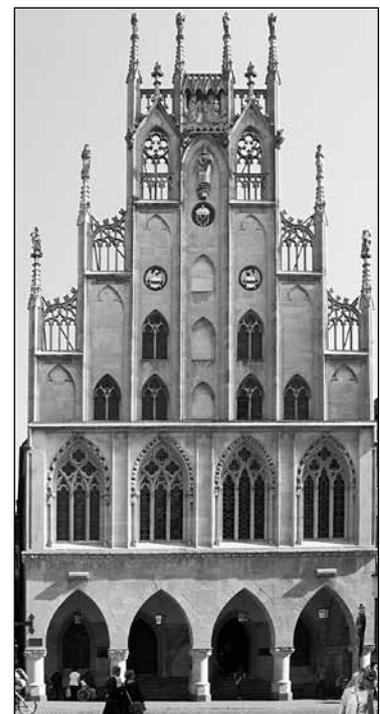
■ **7. kép:** Pierrefonds várkastélya a helyreállítás után
 ■ **Photo 7.** Pierrefonds Castle following the reconstruction

Újabb időkben a történeti épületek bemutatását két szempont-halmaz közös metszete határozza meg. Az egyik egybevág a XIX. század elvárásaival, amely szerint a társadalom meg kívánta ismerni az elmúlt korok történeti környezetét. Romos épületek újulhattak meg építészeti igazolható – vagy kevésbé alátámasztott – argumentumok mentén. Klasszikus példája a törekvéseknek a III. Napóleon által „megrendelt”, romosan álló Pierrefonds-i várkastély (6. kép) „használhatóvá” tétele, amelyet VIOLLET-LEDUC teljesített. (7. kép) Az ismeretek összegyűjtése, amelyet a pozitivisták kutatók szorgos aprómunkájával végzett, a látszat szerint eredményesnek bizonyult. Egyértelműen jelzi Georg DEHIO, hogy például a XIV. századi gótikus münsteri városháza elé a XIX. század végén emelt gótikusnak látszó homlokzat (8. kép) miatt az emlék elveszítette történeti hitelét. Ez az állapot mindaddig fennmarad, amíg a neogótikus toldalékot el nem bontják (HUSE 1996, 144).⁹

Tehát elmondható, hogy a társadalmi igény (?) hatására a XIX. század építészeti, kihasználva azt a magas színvonalú formai tudást, amit megkövetelt a korszak stílusban gondolkodó kortárs építészete, hitelesnek látszó rekonstrukciókat, kiegészítéseket voltak képesek alkotni az eredeti épületek funkcionális igényeinek kielégítésére. Ma elmondható, hogy a társadalmi igény a modern építészet tiszta formálásának elutasítása irányába mutat. A steril, minimalista formálás helyett a formagazdag, a történeti építészet eszköztárát is felvonultató alkotások létrehozása válik fontossá. Kiemelkedőek a Notre Dame University (South Bend, Indiana, USA) építész képzése keretében nyújtott forma- és aránytani ismeretek, amelyek segítségével az alkotók képessé válnak stílusban tervezett épületek létrehozására. Mára több amerikai, angol, németországi egyetem fogadja el a történeti stílusok alkalmazását a kortárs építészet részeként. (9. kép) Magyarországon távol állunk ettől az állapottól, illetve a praktizáló építészek sem készültek fel a történeti építészet formáinak és arányrendszerének az alkalmazására. Ellentmondásossá teszi a helyzetet az, hogy akár 300 esztendeje romosan álló építmények rekonstrukciójával, látogatható funkció létrehozásával kormányzati program zajlik várak „helyreállítására”, vagy pontosabban rekonstrukciójára. A műemléki tervezés alapját képező műemléki kutatás mélysége és részletezettsége általában nem tudott olyan minőségű adatokat szolgáltatni, amelyek egy kellő stílusismerettel rendelkező építész számára szükségesek lettek volna a feladat hiteles teljesítéséhez. Ugyanakkor létezik az a XIX. században is ismert és alkalmazott, és a Velencei

have been applied, based on analogies, in case of hipped roofs as well, and the Middle Ages used this solution. In the case of Diósgyőr, the placement of the patron's gallery in the choir, above the altar, is also an unprecedented solution in mediaeval architectural history.

In recent times, the presentation of historical buildings is defined by the section of two sets of criteria. One of these is in line with the expectations of the 19th century, according to which society wanted to get acquainted with the historical environment of the past ages. Buildings in ruins could be re-

■ **8. kép:** A münsteri városháza XIX. században megépített neogótikus homlokzata
 ■ **Photo 8.** The Neo-gothic elevation of the Münster Town Hall, built in the 19th century

⁹ Mellesleg a homlokzat 1944-ben a bombázások következtében leomlott. Az utókor számára azonban olyan jelentőséggel bírt a „hiteltelennek” ítélt kiegészítés, hogy a háború után, a '60-as években rekonstruálták a tömeget.

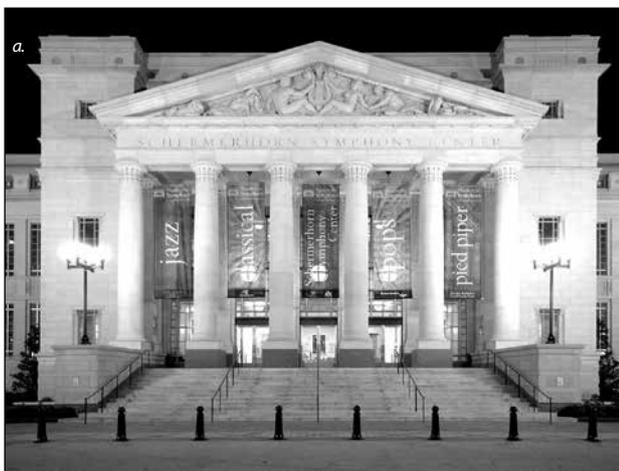
newed along architecturally more or less justifiable arguments. A classic example of these ambitions is the “order” given by Napoleon III to make the ruins of Pierrefonds Castle (Photo 6) “usable”, which was carried out by VIOLLET-LE-DUC. (Photo 7) The gathering of knowledge, done by the positivist research with intensely detailed work, was seemingly successful. Georg DEHIO clearly signals that, for example, due to the late 19th-century construction of the seemingly Gothic elevation in front of the 14th century Gothic Town Hall of Münster (Photo 8), the historic building has lost its historical authenticity. This state will be maintained until the Neo-gothic annexe is demolished (HUSE 1996, 144).⁹

Thus it can be stated that, as a result of social demand (?), the architects of the 19th century, exploiting the high-standard formal knowledge that was required by the era’s contemporary architecture that thought in terms of styles, were able to create seemingly credible reconstructions and completions to meet the functional needs of the original buildings. Today it can be said that social demand points to the rejection of the pure formal solutions of modern architecture. The creation of works rich in forms, presenting the toolset of historical architecture, becomes important to the detriment of sterile, minimalist shaping. The knowledge in forms and proportions provided by the architectural school of the Notre Dame University (South Bend, Indiana, USA) is outstanding, enabling creators to create buildings designed in specific styles. Today, many universities in the United States, England, and Germany accept the use of historical styles as part of contemporary architecture. (Photo 9) In Hungary we are far from this state, and practising architects have not been prepared either to apply the forms and proportions of historical architecture. The situation becomes contradictory by the fact that

⁹ Incidentally, the elevation collapsed as a result of the 1944 bombings. For posterity, however, the addition deemed to the “inauthentic” was of such significance that it was reconstructed after the war, in the 60s.

Kartában is megfogalmazott tézis, miszerint a beavatkozás során szükségessé váló kiegészítések, hozzáépítések megkülönböztethetőek legyenek, és lehetőség szerint tükrözzék a kortárs építészet által használt anyagok alkalmazását és formai megoldásait is. Ma is példaértékű megoldásnak tekinthető az 1817–1821 között elkészült, Raffaele STERN és Giuseppe VALADIER építészek Titus-ív (10. kép) rekonstrukciója a római Forum Romanumon. A mai építészek kellő mélységű formatani és szerkezeti ismerete híján, és az épületre vonatkozó hiányos történeti adatok mellett nagyon nehéz elfogadható megoldást számon kérni az alkotóktól.

Véleményem szerint nyitottabban kell(-ene) kezelni a kortárs építészet fogalmát. Tudomásul kell(-ene) venni, hogy a közel 3000 éves építészeti múlt nem söpörhető le néhány évtized elvi megfontolásának hatására. A múltat nem lehet „végképp eltörölni”! Bizonyítja ezt az Alpoktól északra eső területek építésze, ahol az egykori római provinciák építészetének a hatása kevésbé befolyásolta a kialakuló „új” építészetet. A német vagy a francia romanika, majd a gótika új utakat keresett, és bár térszerkezetileg követte egyes antik épülettípusok példáját, formai megjelenése egyszerűbb, közvetlenebb, mint az előd-korszak formaképzése. Az alkalmazott térerányok is sokkal feszítettebbé váltak a középkor építészetében. Az Alpoktól délre, mindenek előtt Itáliában sohasem szakadt meg a kapcsolat az antik múlttal, ami már a XIV. században elementáris erővel követelt helyet magának előbb az építészetben, majd a képzőművészetekben is. Amint HAJNÓCZI Gyula írja a *Memorizmus* című dolgozatában: „[...] az újkor hajnalán beköszöntött egy olyan korszak, amelyet reneszánsz névvel illeltek. És permanensen ez tart nálunk napjainkig.” (HAJNÓCZI 1993, 502) Talán a gyökerek nem is a római korban találhatóak meg, hanem sokkal inkább a görögben. Gherardo SPINI valamikor 1568–1569 táján írott traktatusában azt állította, hogy a művészetek legtokéletesebbje a hellén, mert azt csalhatatlan szabályok – regole infallibili – vezetik (idézi KRUF 1994, 95). HAJNÓCZI idézett dolgozata is azt a feltételezést látszik erősíteni, amivel a magunk részéről is egyet kell értenünk, hogy az antikvitás építészeti hagyománya, de különösen annak szelleme folyamatosan, hol rejtve, hol erőteljesebben, de jelen van az európai szemléletű kultúrában és építészetben, tehát nem negligálhatjuk mint egy avított, a múlt rekvizitumai közé tartozó múzeumi tárlóba való érdekességet. A klasszikus építészet jelenléte csak részben a formai megoldások miatt rögzült a társadalomban. Sokkal inkább a forma által hordozott arányok azok, amelyek megváltoztatása nehezen fogadtatható el az épített környezetben élőkkel, az épített környezetet használókkal, a befogadókkal.

■ **9. kép:** A nashville-i (USA) Shermerhorn Symphony Center 2007 épülete. Tervezői: E. SVENSSON és D. SCHWARZ

■ **Photo 9.** The building of the Shermerhorn Symphony Center 2007 in Nashville (USA). Designers: E. SVENSSON and D. SCHWARZ

■ **10. kép:** Titus diadalíve a római Fórum Romanumon. Helyreállította: G. VALADIER
 ■ **Photo 10.** The Arch of Titus on the Forum Romanum, in Rome. Conservation by: G. VALADIER

A másik indok, ami már a formai megoldások megtartása mellett szól, az az ember vágya önmaga és környezete díszítése iránt. A modern elmélet képviselői lelkesen hozzák föl az általuk antagonisztikus megoldásnak tekintett párizsi Bon Marché áruház példáját. Az építéskor, 1869-ben forradalmian újnak számító fémszerkezetet, amelynek konstruktöre Louis-Auguste BOILEAU volt, esztétikai szempontból elfogadhatatlannak ítélte az építető. A „csupasz” acélszerkezet megjelenésének „javítására” egy külön erre a célra alkalmazott építész, Alexandre LAPLANCHE-t kérte fel, hogy díszítse a csupasz felületeket (11. kép) ott, ahol erre lehetőség adódik. Peter ZUMTHOR folyóiratok gyönyörű képein keresztül megismert, 1996 óta működő valsi fürdője revelációként hatott a korszak építészetére. A megnyitás után tömegek ostromolták, hogy megismerhessék a folyóiratok közleményei alapján ámulatba ejtő alkotást. (12. kép) Az elmúlt 20 év közgondolkodásában megtapasztalt változás is hozzájárulhatott ahhoz, hogy mára az apró svájci falu számára a fürdő fenntartása megoldhatatlan nehézségeket jelent, mert az egykor csodált együttes elveszítette varázsát és mára már nem képes eltartani önmagát.

Jogosan kérdezheti az olvasó a fentiek alapján, hogy mit jelenthet a címben megfogalmazott harmadik út választása a műemléki helyreállítás területén. Nyilvánvalóan nem engedhető meg a visszatérés a XIX. század második felében alkalmazott purista felfogás gyakorlati megvalósításához. Már csak azért sem fogadható el a módszer, mert a ma elfogadott történeti alapon nyugvó felfogás nem engedi meg egyetlen kiválasztott építési periódus bemutatását, hanem ragaszkodni kell az emlék történetét magán viselő nyomok megőrzéséhez és lehetőség szerinti bemutatá-

there is a government-level programme for the “conservation”, or more precisely reconstruction of castles, entailing the reconstruction of buildings that have been ruins for as long as 300 years and the establishment of functions that would allow them to be visited. The depth and detail of the historic building research, which constitutes the basis of the historic building design, was generally unable to provide data of sufficient quality for the authentic accomplishment of the task by an architect with the necessary knowledge regarding styles. At the same time, there is a thesis that was well-known and applied in the 19th century, and was also formulated in the Venice Charter, that the completions and additions necessary during the intervention should be distinguishable and, if possible, reflect the implementation of materials and formal solutions used in contemporary architecture. The reconstruction of the Titus Arch (Photo 10) at the Forum Romanum of architects Raffaele STERN and Giuseppe VALADIER between 1817 and 211 can be regarded as an exemplary solution even today. Given that today’s architects lack a good level of formal and structural knowledge, in a situation of having incomplete historical information on the buildings, it is very difficult to ask for an acceptable solution from the creators.

In my opinion, the concept of contemporary architecture needs to (or should) be addressed more openly. It has to (or should) be noted that the architectural past of nearly 3000 years can not be overlooked due to the influence of a few decades-long considerations. The past can not be “completely abolished”! This is proven by the architecture of the areas north of the Alps, where the influence of the architecture of the former Roman provinces had little impact on the emerging “new” architecture. German or French Romanesque, and later Gothic sought new paths, and although, from a spatial structural point of view, they followed the pattern of certain ancient building types, their appearance was simpler and more direct than the forms of the predecessor era. The applied spatial proportions have also become much more tense in the architecture of the Middle Ages. South of the Alps, above all in Italy, the connection with the antique past has never ceased, which demanded its proper place with elemental force already in the 14th century, first in architecture, and then in fine arts. As Gyula HAJNÓCZI wrote in his paper entitled *Memorism*: “[...] at the dawn of the Modern Age, an era came into being that was called Renaissance. And it is permanently here to this day.” (HAJNÓCZI 1993, 502) Perhaps the roots are not found in the Roman era, but rather in the Greek one. Gherardo SPINI wrote in his treatise from about 1568-1569 that the most perfect art was the Hellenic one, because it was guided by infallible rules – *regole infallibili* (cited by KRUF 1994, 95). HAJNÓCZI’s cited work also seems to reinforce the assumption, with which we also need to agree, that the architectural tradition of antiquity, but especially its spirit, has been constantly present, sometimes hidden, other times more strongly, in European culture and architecture, thus we

■ **11. kép:** A párizsi Bon Marché Áruház belső képe. Sajnos a részletekről nincs felvételem, az áruház mai képe már jelentősen megújult
 ■ **Photo 11.** The interior view of the Bon Marché store in Paris. Unfortunately, I do not possess photos of the details, the store has been considerably renewed by now

can not neglect it as an old curiosity from amongst the past's requisites, belonging in a museum's show-case. The presence of classical architecture in society was only partially due to formal solutions. Rather, the proportions of the form are those whose change is difficult to accept by those who live within the built environment, those who use it, i.e. its receivers.

The other reason that argues for keeping the formal solutions is the desire of humanity to decorate itself and its surroundings. Representatives of modern theory are enthusiastic about the example of the Bon Marché store in Paris, which is seen by them as antagonistic. At the time of its construction, in 1869, the new metal structure, thought to be revolutionary, constructed by Louis-Auguste BOILEAU, was considered aesthetically unacceptable by the builder. To "improve" the appearance of the "bare" steel structure, he asked an architect contracted especially for this purpose, Alexandre LAPLANCHE, to decorate the bare surfaces (Photo 11) where it is possible. The Therme Vals of Peter ZUMTHOR, functioning since 1996, known via beautiful images in journals, was a revelation for the era's architecture. After its opening, masses flocked to get to know the work that was, according to the journal articles, worthy of amazement. (Photo 12) The changes in the past 20 years in public opinion might have also contributed to the fact that by today the maintenance of the spa produces insurmountable difficulties for the tiny Swiss village, because the once celebrated ensemble has lost its charm and is now unable to support itself.

Based on the above, the reader has a legitimate claim to ask: what could the third way mentioned in the title mean within the field of historic building conservation? Obviously, it is not permissible to return to the practical implementation of the revivalist conception applied in the second half of the 19th century. The method can not be accepted, if for nothing else, because today's recognised, history-based approach does not allow the presentation of a single construction period, but must insist on the preser-

sához. Természetesen ez nem jelentheti olyan megoldások alkalmazását, ahol öncélúan „mutogatjuk” a múltra utaló jelzéseket, mint például egy falazati struktúra megmutatását a vakolat elhagyásával.¹⁰ (13. kép) Hasonlóan elvetendőnek tartjuk, ha a kortárs építészet anyagai és szerkezetei kötelező jellegű alkalmazásából indulunk ki. A megkülönböztethetőség dogmája sokszor olyan bemutatáshoz vezet, ahol csak a lényeg, a történeti épületmaradványok értelmezése és megértése szenved csorbát. Ismét Peter ZUMTHOR egyik fontosnak tartott alkotására, a kölni román kori Szt. Kolumba templom maradványainak bemutatására (14. kép) hivatkozom. A „védőépület” homlokzatai valóban értékes alkotások, méltán te-

10 A magyarországi műemlékvédelem már a két háború közötti időszakban is alkalmazta a módszert az emlék történetiségének bemutatására. A II. világháborút követően az eljárás öncélúan vált elfogadottá. A budai várban a homlokzatokon olyan részleteket is bemutatnak, amelyek értelmezése még szakember számára is nehézséget jelent. A turisták számára értelmetlen vakolathányként jelenik meg a bemutatás. Sajnos ez a gyakorlat napjaink műemlékvédelmében is jelen van, például a székesfehérvári Hiemer-ház Oskola utcai homlokzatán.

■ **12. kép:** Vals Fürdő (Svájc). Tervező: Peter ZUMTHOR, 1996
 ■ **Photo 12.** Therme Vals (Switzerland). Designer: Peter ZUMTHOR, 1996

■ **13. kép:** Székesfehérvár, Hiemer-ház Oskola utcai homlokzata
 ■ **Photo 13.** Székesfehérvár, the elevation towards the Oskola Street of the Hiemer House

■ **14. kép:** A Szt. Kolumba templom romjainak védőépülete, múzeum és kápolna. Peter ZUMTHOR, 2007
 ■ **Photo 14.** The protective building of the ruins of St. Columba's Church, the museum and the chapel. Peter ZUMTHOR, 2007

kinti ezt az építésztsadalom a XXI. század első évtizedét meghatározó alkotásnak. A lebombázott romokon Gottfried BÖHM 1950-ben tervezett egy kápolnát, amelyet a köznyelv a „Romok Madonnája” titulussal illetett. E helyett épült meg ZUMTHOR múzeumépülete és a romok befogadására tervezett modern alkotása. A modern térben értelmezés nélkül heverő rommaradványok alapján sem a látogató, de még a hozzáértő számára sem világos, hogy mi az a látvány, ami miatt meglátogatta a helyszínt. A hazai műemlék helyreállítás gyakorlatából egy emlék bemutatásának alternatív tervvariánsát említem. A visegrádi Salamon-torony 1959-ben SZANYI József (1959) által elképzelt üvegszerkezetű kiegészítését (3. ábra) diszóniának érzem. Ez az üvegszerkezetű kiegészítés nem vette figyelembe a torony karakterét, és elfogadhatóbbnak tűnik a megvalósult tervvariáns SEDLMAYR János elképzeltjei szerint. (15. kép) A SZANYI-féle kiegészítés a történeti tömegtől idegen megoldással operál. Formailag kapcsolódik a két háború között LUX Kálmán tervére emlékeztető, (16. kép) visszaépített tömegré ültetett, suta üvegszerkezetű lezárásra. A Salamon-torony vízszintes lezárását a LUX Kálmán által megépített, alul bordás vasbeton födém adja. A pártázatot csak ott mutatja meg a terv, ahol a török kori pusztulás után megmaradt, tehát a ma is látható helyzetben.

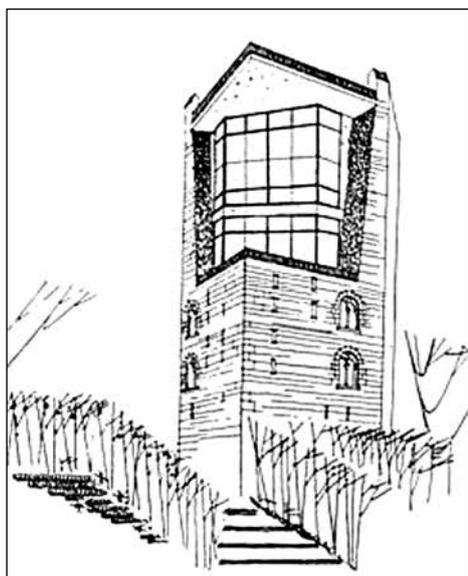
Ellenpélda a budai várban az Országház utca 18. szám alatt rekonstruált zárterkély példája, (18. kép) amely bár láthatóan későbbi periódusban készült, nem tartozik az egykori barokk homlokzathoz, de ennek ellenére a középkori motívum megidézése nem tekinthető az emlék homlokzati egysége megbontásának. Vagy a szomszédos, 20-as számú ház középkori ívsoros konzolokkal tagolt osztópárkánya sem idegen az épülettől.

A történeti építészet formáinak az elutasítása és kortárs építészet címén a modernizmus valamiféle derivátumaként megjelenő építészetet az egyedüli és elfogadott alkotói magatartásnak kikiáltani tévedés. Tévedés volt

vation and, if possible, presentation of the traces that a historic building has acquired throughout its past. Naturally, this can not mean the use of solutions where we “show off”, for their own sake, the signs pointing to the past, such as presenting a masonry structure by eliminating the plaster.¹⁰ (Photo 13) Similarly, we consider it condemnable, when we start out from the mandatory use of the materials and structures of contemporary architecture. The dogma of distinctiveness often leads to a presentation where only the essence, the interpretation and understanding of the historic building remains, suffers damages. Again, I refer to one of the works of Peter ZUMTHOR, considered to be important; the presentation of the remains of the Romanesque church of St. Columba in Cologne. (Photo 14) The elevations of the “protective building” are truly valuable creations, thus it is rightly regarded by architects as the decisive work of the 21st century's first decade. In 1950 Gottfried BÖHM designed a chapel on the bombed ruins, which was commonly referred to as the “Madonna of the Ruins”. ZUMTHOR's museum building and the modern creation designed to accommodate the ruins were built instead of the former. On the basis of the ruins accommodated within the modern space, without any interpretation, it is unclear both to visitor and to connoisseurs, what exactly was that for which they had visited the site. Regarding the practice of Hungarian historic building conservation, I mention an alternative design variant for presenting a historic building. I consider the 1959 glazed structure for the completion of the Solomon Tower in Visegrád (Figure 3), conceived by József SZANYI (1959), to be dissonant, as it neglected the tower's character; the design variant that was carried out, in accordance with the ideas of János SEDLMAYR (Photo 15), seems to be more acceptable. The variant proposed by SZANYI operates with a solution that is foreign to the historical volume. Regarding its form, it is related to the ungainly glazed structure wall built onto the reconstructed volume, reminiscent of the design of Kálmán LUX (Photo 16) from the interwar period. The horizontal closing of the Solomon Tower is given by a reinforced concrete slab, ribbed at the bottom, built by Kálmán LUX. The battlement is shown by the design only in the areas where it had survived after the destruction of the Ottoman period, thus where it is still visible.

The reconstructed oriel in Buda Castle, at 18 Országház Street, is a counterexample, which, although it is clear that it was created in a later period and does not belong to the former Baroque elevation, yet evokes

¹⁰ Hungarian historic building conservation had already used this method in the interwar period to showcase the historicity of buildings. Following World War II, the procedure became accepted for its own sake. In Buda Castle, certain details were included in the presentation of elevations that are hard to interpret even for a specialist. For tourists, these presentations appear as nonsensical elements without plaster. Unfortunately, this practice is present in historic building conservation even today, for example on the elevation towards the Oskola Street of the Hiemer House in Székesfehérvár.

■ **3. ábra:** SZANYI József terve a visegrádi Salamon-torony tűz utáni helyreállításához, 1959

■ **Figure 3.** The design of József SZANYI for the rehabilitation of the Solomon Tower in Visegrád, following a fire, 1959

ing the mediaeval motif is not considered to be a disruption in the unity of the historic building's elevation. Neither is the mediaeval string course articulated with corbels supporting a row of arches of neighbouring house at No. 20 an element foreign to the building.

Rejecting of the forms of historical architecture and hailing, under the guise of contemporary design, the architecture that has manifested as some kind of a derivative

az is, amikor az előző századforduló utólagos értékelésénél a Bauhausban született gondolatokat tekintették egyedül haladónak, és retrográdnak minősítették Magyarországon az úgynevezett neobarokk kurzust. Mélyebb elemzés nélkül elfogadtatott SZEKFŰ Gyula értékelése a „harmadik nemzedékről”¹¹, és a kritikusok nem vették észre, hogy Európán kívül a világban számos helyen elfogadott és terjed a barokk építészet második virágkora. Meggyőződésem, hogy az építészet formanyelve nem kanonizálhat – ellentmondást nem tűrő módon – egyetlen irányzatot. Amint csendben elfogadottá vált az organikus építészet, a történeti stílusok alkalmazhatósága ellen egységesnek tűnik a szakmai vélemény nem csak Magyarországon, hanem erőteljesebben Közép-Európában, de másutt is. Ismételten kizárjuk információs csatornáinkból a világszerte terjedő újklasszikus építészetet. Még a gondolata sem merülhet föl annak, hogy akár csak PECZ Samu visszafogott téglarchitektúráját idézzük, vagy klasszikus formaképzést válasszunk. A társadalmi tudatban ezek a formák élnek és hatnak. A közízlés elvárásait olyan alkotók elégítik ki, akik kevésbé felkészültek ilyen feladat színvonalas megvalósítására. A folyamatok olyan irányba mutatnak, ami egyértelműen a kortárs zene elutasításához hasonló tendenciákat iniciál. A történeti korok „kortárs zenéje” a korszak fiataljainak a zenéje volt, nem létezett komoly és populáris változat. MOZART táncait épp úgy játszották multságok alkalmával, mint koncertszerű alkalmakkor.

A műemlékvédelemben sem kellene mereven ragaszkodni a „kortárs” megoldások alkalmazásához. Adassék meg az alkotónak, hogy ott, ahol az ismeretek megengedik, „stílusban” lehessen elképzelni a kiegészítést vagy a rekonstrukciót. A mércét a kellő mélységű és részletezettségű, a helyreállítást megelőző kutatások során megszerzett ismeretek mellett a történeti kor építészet- és szerkezet-történeti ismeretei adhatják. Nem legyinthetünk egy pontatlanul vagy hibásan rekonstruált párkányképzést ért kritikára azzal, hogy úgysem figyel arra senki, meg aki látja, nem biztos, hogy tisztában van a megoldás hibáival. A műemlékvédelemben vissza kell szerezni az építé-

11 Lásd részletesebben SZEKFŰ Gyula munkáját (1920) és ami utána következik. Az eredeti 1920-as kiadás átdolgozott, kibővített változata először 1934-ben jelent meg. Azóta több új kiadás készült az elmúlt évtizedekben.

■ **15. kép:** SEDLMAYR János megvalósult terve a visegrádi Salamon-torony helyreállításához, 1967

■ **Photo 15.** The implemented design of János SEDLMAYR for the rehabilitation of the Solomon Tower in Visegrád, 1967

■ **16. kép:** A LUX Kálmán által helyreállított torony

■ **Photo 16.** The tower following the restoration by Kálmán LUX

■ **15. kép:** Budapest I. kerület, Országház utca 18., 20.
 ■ **Photo 15.** Budapest Ist district, 18 and 20 Országház Street

szetet megillető helyet, és a műemlékvédelem nem tekinthető a művészet-történet segédtudományának. A történetiség ismerete és tiszteletben tartása jelentheti azt a garanciát, amely a kortárs megoldásokat kereső építészeti önkifejezés és a történeti építészet megjelenítése között feszül.

Bibliográfia/Bibliography

- DEHIO, Georg. 1914. Denkmalschutz und Denkmalpflege im Neunzehnten Jahrhundert. Festrede an der Kaiser-Wilhelms-Universität zu Straßburg den 27. Januar 1905. In Georg DEHIO, *Kunsthistorische Aufsätze*. München – Berlin: Druck und Verlag R. Oldenbourg.
- HAJNÓCZI J. Gyula. 1993. Memorizmus. In *Tanulmányok Horler Miklós hetvenedik születésnapjára*, ed. LÓVEI Pál, 501–506. Művészettörténet – műemlékvédelem IV. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal.
- HUSE, Norbert, ed. 1996. *Denkmalpflege – Deutsche Texte aus drei Jahrhunderten*. München: Verlag C.H. Beck.
- KRUFIT, Hanno-Walter. 1994. *History of Architectural Theory: from Vitruvius to the Present*. Hudson, NY: Princeton Architectural Press.
- OPPENHEIMER, Franz. 1933. *Weder so – noch so. Der dritte Weg*. Potsdam: Alfred Protte Verlag.
- RIEGL, Alois. 1901. *Die spätromische Kunstindustrie nach den Funden Österreich-Ungarn*. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- SZANYI József. 1959. A visegrádi alsóvár. *Műemlékvédelem* 1: 11–21.
- SZEKFŰ Gyula. 1920. *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest: „Élet” Irodalmi és Nyomda R.T.
- UNGEWITTER, Georg Gottlob. 1859–1864. *Lehrbuch der gotischen Konstruktionen*. Leipzig: Weigel Vlg.
- UNGEWITTER, Georg Gottlob & Karl MOHRMANN. 1890. *Lehrbuch der gotischen Konstruktionen*. Leipzig: Weigel Vlg.
- VIOLLET-LE-DUC, Eugène-Emmanuel. 1854–1868. *Dictionnaire raisonné de l’architecture française du XIe au XVIe siècle*. Paris: Ed. Bance et Morel.

of modernism as the only and the accepted creative behaviour is a mistake. It was also a mistake when, during the subsequent evaluation of the former turn of century, the thoughts originating from the Bauhaus were regarded as the only progressive ones, and the so-called Neo-baroque stylistic tendency was labelled as retrograde in Hungary. The assessment of the “third generation”¹¹ by Gyula SZEKFŰ came to be accepted without deeper analysis, and the critics have not noticed that, outside of Europe, the second flourishing of Baroque architecture has been accepted and is spreading throughout the world. I am convinced that the formal language of architecture can not canonise – in an authoritative way – a single style. As organic architecture came to be quietly accepted, the professional opinion seems unified in being against the possibility of applying historical styles, not only in Hungary, but more strongly in Central Europe, as well as elsewhere. We repeatedly exclude from our information channels new classical architecture, which is spreading worldwide. Even raising the idea of evoking the subtle brick architecture of Samu PECZ or of choosing classical forms is thought to be inconceivable. In social consciousness these forms live and influence. The expectations of public taste are met by creators who are less prepared for an exceptional implementation of this task. The processes point in a direction that clearly indicates trends similar to rejecting contemporary music. The “contemporary music” of the historical eras was the music of the young people of that age, there was no solemn and popular version. MOZART’s dances were played during feasts, as well as on concerts.

Nor should there be a rigid adherence to the application of “contemporary” solutions in historic building conservation. The creator should be allowed to visualise the completion or the reconstruction “in style”, where knowledge permits this. In addition to the sufficiently thorough and detailed information gained during the researches prior to the conservation, the necessary standard might be ensured by the knowledge regarding the architectural and structural history of the given age. We are not allowed to dismiss the criticism of an inaccurately or incorrectly reconstructed moulding by arguing that no one will pay attention to it anyway, and if some notices it, it not sure that they will be aware of the solution’s mistakes. Architecture needs to be restored to its rightful place within historic building conservation, and historic building conservation cannot be regarded as an auxiliary science of art history. Comprehending and respecting historicity signifies the guarantee that balances between architectural self-expression seeking for contemporary solutions and the display of historical architecture.

¹¹ See in more details the work of Gyula SZEKFŰ (1920) and what comes after that. The revised, extended version of the original, 1920 edition was first published in 1934. Since then, several new editions have been made in the last decades.

■ Rodica CRIȘAN¹

Contemporary Attitudes Towards Built Heritage

*“Cultural heritage shapes our identities and everyday lives. [...] Cultural heritage should not be left to decay, deterioration or destruction. This is why in 2018, we search for ways to celebrate and preserve it.”
(European Commission 2017)*

■ **Abstract:** The article discusses, at international level, the concerns for the protection of built heritage, as well as for sustainable development, where culture plays an important role. Comparing the international situation with the one in Romania, the practice in the country seems to be far from the general principles, highly desirable in theory and expressed through different documents, adopted for the integrated preservation of towns and the traditional urban fabric. These ideas are illustrated with examples from Bucharest, which are demonstrative for the entire country as well.

■ **Keywords:** cultural heritage, built heritage, charters, conventions, sustainability

Introduction

■ Starting from the 70s of the past century, the general attitude on international level towards built heritage has changed radically, due to major phenomena occurring on a global scale in that period. On the one hand, the risk of losing local identities in the context of globalisation determined the extension of the field of interest regarding the protection of cultural heritage, from isolated historic buildings to historic quarters and towns, from architectural masterpieces to minor architecture shaping traditional urban fabric. On the other hand, the global energy crisis emerging from the 70s highlighted the need to avoid wasting the existing resources and to use these reasonably, including in the field of construction. It was also in the 70s that concerns started to take shape for the sustainable development of societies, which, again, promoted and still promotes a reasonable attitude towards the building stock in general and immovable cultural

¹ Architect, PhD, university professor at the Ion Mincu University of Architecture and Urbanism, Bucharest, Romania.

Atitudini contemporane față de patrimoniul construit

“Cultural heritage shapes our identities and everyday lives. [...] Cultural heritage should not be left to decay, deterioration or destruction. This is why in 2018, we search for ways to celebrate and preserve it.” (European Commission 2017)

■ **Rezumat:** Articolul ia în discuție, pe plan internațional, preocupările pentru protejarea patrimoniului construit precum și pentru dezvoltarea sustenabilă, în care cultura joacă un rol important. Comparând situația pe plan internațional cu cea din România, practica din țară pare a fi departe de principiile general adoptate pentru conservarea integrată, mult dorită în principiu și exprimată prin diferite documente, a orașelor și a țesutului urban tradițional. Aceste idei sunt ilustrate cu exemple din București, dar care sunt demonstrative pentru întreaga țară.

■ **Cuvinte cheie:** patrimoniu cultural, patrimoniu construit, carte, convenții, sustenabilitate

Introducere

■ Pe plan internațional, atitudinea față de patrimoniul construit s-a schimbat radical începând cu anii '70 ai secolului trecut ca urmare a unor fenomene majore manifestate la scară globală în acea perioadă. Pe de o parte, riscul pierderii identităților locale în contextul globalizării a determinat extinderea sferei de interes în ceea ce privește protejarea patrimoniului cultural, de la monumentul izolat către cartierele și orașele istorice, de la emergențele arhitecturale către arhitectura minoră care compune țesuturile urbane tradiționale. Pe de altă parte, criza energetică mondială din anii '70 a adus în atenție necesitatea evitării risipei și folosirii raționale a resurselor existente, inclusiv în domeniul construitului. Tot în anii '70 s-au conturat preocupările pentru o dezvoltare sustenabilă a societăților care, o dată în plus, a promovat și promovează o atitudine rațională față de fondul construit în general și patrimoniul cultural imobil în particular. În acest context, construcțiile existente sunt considerate „resurse reutilizabile”, iar celor cu semnificație culturală aparte li se atribuie statutul de „resurse neregenerabile”, cu toate restricțiile ce decurg de aici.

Nu întâmplător ideea de reabilitare a existentului construit s-a afirmat în lume tot în anii '70, ca reacție contra politicilor urbane caracterizate prin demolarea unor clădiri și ansambluri de valoare, demolarea unor cartiere întregi în favoarea unor proiecte de mare anvergură, prioritatea acordată noului, raționalismului, modernității.

¹ Arhitect, dr., profesor universitar la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu din București, România.

În deceniile următoare, demolările și construcțiile noi au căpătat treptat caracter de excepție în practica internațională, fiind înlocuite din ce în ce mai frecvent cu intervenții de reabilitare a construcțiilor existente. Astfel, reabilitarea a devenit cel mai pregnant fenomen arhitectural-urbanistic al ultimelor decenii și o componentă importantă a dezvoltării sustenabile, fiindu-i recunoscute efectele pozitive în plan economic, social și cel al protecției mediului, cât și capacitatea de a susține diversitatea culturală. Astăzi este general acceptat faptul că, realizată cu sensibilitate culturală, reabilitarea patrimoniului arhitectural este în concordanță cu principiul utilizării sustenabile a resurselor, fie ele naturale sau realizate de om.²

Această nouă atitudine, mai responsabilă față de moștenirea trecutului dar și față de viitor, a fost exprimată la nivel de principii într-o serie de documente prestigioase și este cât se poate de vizibilă în practica internațională.

Patrimoniul construit local, parte a patrimoniului cultural al Europei

■ O serie de documente internaționale – Carte și Convenții³ – elaborate începând cu anii '70 ai secolului trecut, subliniază necesitatea conservării patrimoniului construit istoric, inclusiv a componentelor sale minore, evidențind relevanța sa pentru păstrarea diversității culturale, precum și faptul că reutilizarea vechilor construcții nu este un lux ci chiar o sursă de economie, cu multiple avantaje asociate.

În anul 1975, declarat Anul Patrimoniului Arhitectural European, Consiliul Europei a redactat și adoptat Carta Europeană a Patrimoniului Arhitectural, cunoscută și sub numele de Carta de la Amsterdam sau Carta conservării integrate. În acest document de referință se stipula faptul că toate statele europene trebuie să manifeste o solidaritate reală în adoptarea „măsurilor adecvate pentru salvagardarea și stimularea dezvoltării contribuțiilor lor naționale la patrimoniul cultural comun al Europei” (Council of Europe 1975a). Din această perspectivă, Carta are în vedere nu doar „monumentele”, ci și clădirile fără o valoare individuală aparte care contribuie însă la definirea caracterului specific al unor zone istorice. „Patrimoniul arhitectural european nu este format numai din monumentele noastre cele mai importante: el include deopotrivă și grupurile de clădiri mai puțin importante din orașele noastre istorice [...]. Astăzi este recunoscut faptul că întregi grupuri de clădiri, chiar dacă nu includ nici un exemplar cu valoare deosebită, pot avea o atmosferă care să le confere calitate artistică, asociind perioade și stiluri diferite într-un întreg armonios. Asemenea grupuri trebuie și ele conservate”. (Council of Europe 1975a)

În acest context, Declarația finală a Congresului Patrimoniului Arhitectural European desfășurat la Amsterdam în 1975 sublinia faptul că protecția orașelor și cartierelor istorice poate fi definită doar dintr-o perspectivă globală, ținând cont de „toate clădirile ce au o valoare culturală, de la cele mai prestigioase, la cele mai modeste, fără a le uita pe cele de epocă modernă, ca și mediul în care ele se integrează. Această protecție globală va

heritage in particular. In this context, the existing buildings are conceived as “renewable resources”, and buildings with cultural significance are assigned the status of “non-renewable resources”, with all the ensuing restrictions.

It is not incidental that the idea of rehabilitating the existing stock of buildings emerged worldwide in the 70s, as it came as a reaction against urban policies leading to the demolition of valuable buildings and ensembles, to the demolition of entire quarters for the sake of large-scale projects, to the priority being given to the new, to the rational, to the modern.

In the following decades, demolitions and new constructions gradually became an exception in the international practice, and interventions targeting the rehabilitation of existing buildings were more and more frequently applied solutions. Thus, rehabilitation became the most conspicuous architectural and urban phenomenon of the last few decades and an important component of sustainable development; its economic, social, and environmental benefits, as well as its ability to support cultural diversity being largely acknowledged. Today it is widely accepted that the rehabilitation of architectural heritage, carried out with cultural sensitivity, complies with the principle of the sustainable use of resources, both natural and man-made.²

This new attitude, which shows a higher degree of responsibility towards the heritage of the past, but also towards the future, was formulated on the level of principles in a series of valuable documents, and is outstandingly visible in the international practice.

The local built heritage, as part of the European cultural heritage

■ A series of international documents – charters and conventions³ – issued from the 70s underline the necessity of safeguarding the historic built heritage, including its minor elements, highlighting its significance in preserving cultural diversity, as well as the fact that re-using old buildings is not a luxury, but indeed a resource for the economy, with multiple further advantages.

In 1975, declared the European Architectural Year, the Council of Europe elaborated and adopted the European Charter of the Architectural Heritage, and the Declaration of Amsterdam or the Charter on in-

² Această idee este exprimată cu claritate în United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT 2003).

³ Cartele cuprind principii adoptate prin consens; nu implică obligații de ordin juridic, dar nu pot fi trecute cu vederea, având în vedere autoritatea pe care le-o conferă atât numărul mare al țărilor semnatare, cât și calitatea lor de document de cultură. Convențiile constituie acte juridice ce angajează statele semnatare. Referindu-se la principii formulate de Carte, convențiile fixează obiectivele principale la care trebuie să se adapteze diversele legislații naționale, pentru a corespunde exigențelor comunitare.

² This idea is clearly formulated in the United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT 2003).

³ The charters include principles adopted by consensus; they do not imply legal obligations, but cannot be ignored either, taking into account their authority given by the high number of signing countries, and their quality as cultural documents. The conventions are legal documents committing the signing countries. Referring to the principles formulated by the charters, the conventions set the main objectives to which the various national legislations should adapt, in order to comply with community demands.

tegrated conservation. These outstanding documents stipulate that each European country has to manifest real solidarity in taking “appropriate measures to safeguard and to encourage the development of their national contributions to the common cultural heritage of Europe” (Council of Europe 1975a). From this perspective, the Charter targets not only “monuments”, but also buildings without a special individual value, but which have a role in defining the specific character of a historic area. “The European architectural heritage consists not only of our most important monuments: it also includes the groups of lesser buildings in our old towns [...]. Today it is recognised that entire groups of buildings, even if they do not include any example of outstanding merit, may have an atmosphere that gives them the quality of works of art, welding different periods and styles into a harmonious whole. Such groups should also be preserved.” (Council of Europe 1975a)

In this context, the final Declaration adopted at the Congress on the European Architectural Heritage, held in Amsterdam in 1975, stressed upon the fact that the safeguarding of historic towns and quarters can be determined only from a global perspective, taking into account “all buildings of cultural value, from the greatest to the humblest – not forgetting those of our own day together with their surroundings. This overall protection will complement the piecemeal protection of individual and isolated monuments and sites.” (Council of Europe 1975b)

The afore-mentioned Charter also raises the alarm regarding the risk of irreplaceably losing valuable components of the architectural heritage, in the case when destructive attitudes and practices ensuing from ignorance, abandon, real estate speculations and urban policies favouring economic interests and the demands of motor traffic are not stopped. After more than 40 years, this warning is extremely relevant for Romania in the 2000s. (Photo 1)

In 1985, the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Council of Europe 1985) established the measures to be taken by the participating countries in order to implement the principles formulated by the Charter. The signing parties to the Convention undertook to adopt integrated conservation policies, which “facilitate whenever possible in the town and country planning process the conservation and use of certain buildings whose intrinsic importance would not warrant protection within the meaning of Article 3, paragraph 1, of this Convention [according to the law on historic buildings]⁴ but which are of interest from the point of view of their setting in the urban or rural environment and of the quality of life”. Although Romania ratified the Convention of Granada,⁵ thus undertaking this engagement, in the local practice, in

■ **Foto 1:** București, Hotel Marna, str. Buzești nr. 3 (cod LMI: B-II-m-B-18258), una din numeroasele construcții istorice demolate recent pentru realizarea arterei Berzei-Buzești-Uranus. Foto: Gabriel, 2010. CC-BY-2.0

■ **Photo 1.** Bucharest, Marna Hotel, 3 Buzești Street (List of Historic Buildings code: B-II-m-B-18258), one of several historical buildings that were recently demolished in order to accomplish the Berzei-Buzești-Uranus road. Photo: Gabriel, 2010. CC-BY-2.0

completa protecția punctuală a monumentelor și siturilor izolate” (Council of Europe 1975b).

Carta de la Amsterdam lansa totodată un semnal de alarmă privind riscul pierderii ireparabile a unor componente valoroase ale patrimoniului arhitectural, în cazul în care nu se va renunța la atitudinile și practicile distructive asociate ignoranței, abandonului, speculei imobiliare și politicilor urbane ce acordă prioritate intereselor economice și exigențelor traficului. La o distanță în timp de peste 40 de ani, acest avertisment este extrem de relevant pentru România anilor 2000. (foto 1)

În 1985, Convenția pentru protejarea patrimoniului arhitectural European (Council of Europe 1985) stabilea acțiunile ce urmează a fi întreprinse de statele participante pentru implementarea principiilor enunțate în Carta de la Amsterdam. Părțile semnatare ale Convenției s-au obligat să adopte politici de conservare integrată care „să favorizeze, pe cât posibil, în cadrul procesului de planificare și urbanism, conservarea și utilizarea clădirilor a căror importanță nu justifică o protecție în sensul art. 3 par. 1 al prezentei Convenții [în baza legii monumentelor]⁴, dar care prezintă o valoare de ansamblu, din punct de vedere al ambientului urban sau rural, sau al cadrului de viață”. Deși România a ratificat Convenția de la Granada,⁵ asumându-și astfel acest angajament, cu totul altceva se întâmplă nu de puține ori în practica locală, în București și nu numai.

Adoptată de Adunarea Generală ICOMOS în 1987, Carta de la Washington (ICOMOS 1987) extindea o dată în plus sfera de interes a conservării patrimoniului către orașele și zonele urbane istorice, respectiv „orașele, mari și mici, și centrele sau cartierele istorice, cu ambientul lor natural și construit, care exprimă, dincolo de calitatea lor de document istoric, valori particulare de civilizații urbane tradiționale”. În Cartă sunt definite „principiile și obiectivele, metodele și instrumentele apte să conserve calitatea orașelor istorice, să favorizeze armonia vieții individuale și so-

4 Author's note.

5 The Granada Convention was ratified by Romania by Law No. 157 of 7 October 1997.

4 Nota autoarei.

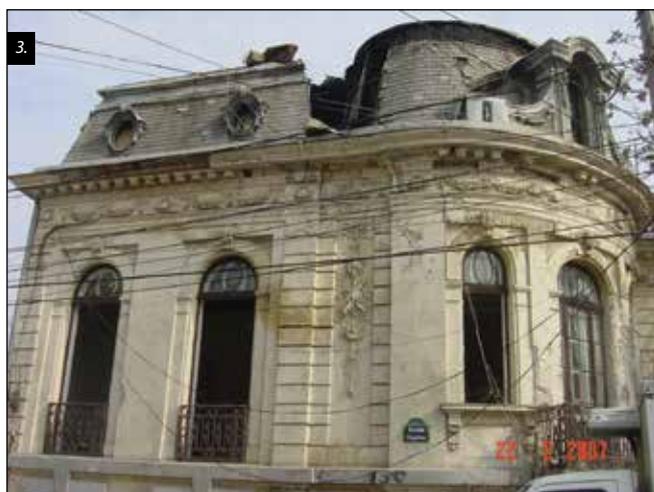
5 Convenția de la Granada a fost ratificată de România prin Legea 157 din 7 octombrie 1997.

cială și să perpetueze ansamblul bunurilor, chiar modeste, ce constituie memoria umanității”. Cu acest prilej, un nou semnal de alarmă era lansat cu referire la pericolele care în anii '80 amenințau peste tot în lume orașele și zonele urbane istorice: „În prezent acestea sunt amenințate de degradare, destructurare sau, mai bine spus, distrugere, sub efectul unui mod de urbanizare născut în epoca industrială și care privește astăzi, pe plan universal, toate societățile.” După mai bine de 30 de ani, nu putem să nu remarcăm cât de actuală este această situație în cazul orașelor din România de astăzi (foto 2-6).

Totodată, Carta de la Washington propunea și soluții, respectiv abordarea aptă să rezolve problemele semnalate: „pentru a fi eficientă, acțiunea de protejare a orașului istoric și a cartierelor istorice trebuie să fie parte integrantă a unei politici coerente de dezvoltare economică și socială și să fie luată în considerare în planurile de amenajare a teritoriului și urbanism, la toate nivelurile”. Ca instrument de lucru pentru protejarea orașe-

Bucharest and not only, we witness entirely different processes in too many cases.

Adopted by the ICOMOS General Assembly in 1987, the Washington Charter (ICOMOS 1987) again extended the sphere of interest in heritage preservation towards historic towns and urban areas, respectively “historic urban areas, large and small, including cities, towns and historic centres or quarters, together with their natural and man-made environments. Beyond their role as historical documents, these areas embody the values of traditional urban cultures.” The Charter defines “the principles, objectives, and methods necessary for the conservation of historic towns and urban areas. It also seeks to

■ **Foto 2-6.** București, str. Visarion nr. 8, colț cu bd. Lascăr Catargiu. Clădire de locuit reprezentativă pentru arhitectura eclectică bucureșteană (Vila Solacolu, arh. Ion D. BERINDEI, 1906), situată în zonă construită protejată. În noiembrie 2006 construcția se afla în perfectă stare de conservare. În următoarele luni a fost afectată de un proces de degradare accelerat, greu de explicat prin cauze naturale, ajungând rapid o ruină © Rodica CRIȘAN, noiembrie 2006, februarie 2007, iulie 2007, ianuarie 2015, aprilie 2018

■ **Photos 2-6.** Bucharest, corner of 8 Visarion Street and Lascăr Catargiu Boulevard. Residential building, representative for Bucharest's Eclectic architecture (Solacolu Villa, architect Ion D. BERINDEI, 1906), located in a protected built area. In November 2006 the building was in a perfect condition. In the following months, it was affected by an accelerated process of decay, hard to explain by natural causes, and it finally became a ruin. © Rodica CRIȘAN, November 2006, February 2007, July 2007, January 2015, April 2018

promote the harmony of both private and community life in these areas and to encourage the preservation of those cultural properties, however modest in scale, that constitute the memory of mankind." With this occasion, a new signal was launched regarding the perils which during the 80s threatened historic towns and urban areas all over the world: "Today many such areas are being threatened, physically degraded, damaged or even destroyed, by the impact of the urban development that follows industrialisation in societies everywhere." After more than 30 years, we have to notice how accurately this describes the situation in present-day Romanian towns. (Photos 2-6)

Furthermore, the Washington Charter suggested solutions as well, and an approach suited to solve the indicated problems: "In order to be most effective, the conservation of historic towns and other historic urban areas should be an integral part of coherent policies of economic and social development and of urban and regional planning at every level." As a working tool in the protection of historic towns and quarters, the Washington Charter recommended the "conservation plan", respectively the adequate urban planning instrument, as follows: "The principal objectives of the conservation plan should be clearly stated as should the legal, administrative and financial measures necessary to attain them. [...] The conservation plan should determine which buildings must be preserved, which should be preserved under certain circumstances and which, *under quite exceptional circumstances, might be expendable*⁶. Before any intervention, existing conditions in the area should be thoroughly documented." (ICOMOS 1987)

It is extremely relevant for the practice that the Washington Charter specifies those aspects, which define the specific character of a historic town or area: "a) urban patterns as defined by lots and streets; b) relationships between buildings and green and open spaces; c) the formal appearance, interior and exterior, of buildings as defined by scale, size, style, construction, materials, colour and decoration; d) the relationship between the town or urban area and its surrounding setting, both natural and man-made; e) the various functions that the town or urban area has acquired over time." (ICOMOS 1987, art. 2) At the same time, the Charter stresses upon the fact that "Any threat to these qualities would compromise the authenticity of the historic town or urban area."

The Washington Charter does not exclude contemporary interventions in historic areas, but it specifies the way in which these should be conceived so that the qualities related to the above-mentioned characteristic aspects would not be altered. "When it is necessary to construct new buildings or adapt existing ones, *the existing spatial layout should be respected, especially in terms of scale and lot size*. The

lor și cartierelor istorice, Carta de la Washington recomanda „planul de conservare”, respectiv instrumentul de planificare urbană care „să definească principalele direcții și modalități de acțiune, de întreprins la nivel juridic, administrativ și financiar. [...] Planul de conservare trebuie să identifice clădirile sau grupurile de clădiri de protejat în mod special, cele de conservat în anumite condiții și cele care, *în circumstanțe excepționale, pot fi eliminate*⁶. Înainte de orice intervenție, starea existentă va fi riguros analizată.” (ICOMOS 1987)

Deosebit de relevant pentru practică este faptul că în Carta de la Washington sunt precizate aspectele care definesc caracterul specific al orașului sau zonei istorice: „a) structura urbană definită de parcelar și străzi; b) relațiile între clădiri, spații verzi și spații libere; c) aspectul formal interior și exterior al clădirilor, definit de scară, mărime, stil, mod de construcție, materiale, culoare și decorație; d) relația între oraș sau zona urbană și contextul său, atât cel natural, cât și cel creat de om; e) diversele funcțiuni pe care orașul sau zona urbană le-a dobândit în timp.” (ICOMOS 1987, art. 2) Totodată, Carta subliniază faptul că "Orice atentat la aceste calități este de natură să compromită autenticitatea orașului sau zonei istorice."

Carta de la Washington nu exclude intervențiile contemporane în zone istorice, dar face precizări privind felul în care acestea trebuie concepute, așa încât să nu fie alterate calitățile aferente aspectelor caracteristice menționate mai sus. „În cazul în care apare necesară efectuarea unor transformări de clădiri sau construirea unor clădiri noi, *orice completare va respecta organizarea spațială existentă, îndeosebi parcelarul și scara acestuia*, așa cum impune calitatea și valoarea de ansamblu a construcțiilor existente. Cu condiția să nu dăuneze armoniei ansamblului, introducerea de elemente cu caracter contemporan poate contribui la îmbogățirea acestei valori.” (ICOMOS 1987, art. 2)

În 1996, la Conferința europeană de la Helsinki care a reunit miniștrii responsabili de patrimoniul cultural (Council of Europe 1996)⁷, se stabilea faptul că autoritățile publice competente au datoria nu numai de a lua măsurile necesare pentru identificarea științifică și protecția legală a monumentelor istorice, ci și cea „de a promova strategii dinamice de conservare care să mobilizeze potențialul economic reprezentat de patrimoniu pentru regenerarea urbană.” În Declarația finală a Conferinței se sublinia faptul că „Utilizarea patrimoniului cultural ca resursă trebuie să facă parte din procesul de planificare a unei dezvoltări sustenabile, determinând constrângerile ce se aplică de regulă utilizării bunurilor epuizabile. În vederea garantării transmiterii acestei resurse către generațiile viitoare, respectând autenticitatea patrimoniului fără a-i împiedica evoluția, tuturor operatorilor publici și privați le revine responsabilitatea de a adopta practici compatibile cu mediul.” (Council of Europe 1996)

În 2007, Carta de la Leipzig pentru orașe europene sustenabile adoptată de țările membre UE evidențiază faptul că „Orașele europene de toate dimensiunile reprezintă bunuri economice, sociale și culturale de valoare și sunt de neînlocuit.” În acest context, miniștrii responsabili cu dezvoltarea urbană în statele membre s-au angajat să susțină strategia UE de dezvoltare sustenabilă, luându-i în considerare toate dimensiunile, și să dezvolte un nou simț al responsabilității pentru politici de dezvoltare urbană integrată.

6 Toate textele marcate cursiv din citate sunt sublinierea autoarei. [notă ed.]

7 România a fost reprezentată de Viorel MĂRGINEAN, Ministrul Culturii, Cristian MOISESCU, Directorul Direcției Monumente Istorice din Ministerul Culturii, Dorina TÂNASE, Directorul Direcției de Relații Culturale Internaționale.

6 All texts in italics from the citations are the author's highlights. [ed. note]

Patrimoniul cultural construit, pilon al dezvoltării sustenabile

■ Ceea ce astăzi se numește „revoluția sustenabilității” (conform ANDRES 2005) are la bază conceptele explorate pentru prima dată în 1972 la Conferința ONU privind mediul desfășurată la Stockholm. Ele au dobândit consistență în 1987 prin Raportul Brundtland intitulat *Our Common Future*, unde dezvoltarea sustenabilă este definită ca fiind acea dezvoltare care “satisface nevoile prezentului fără a compromite posibilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile nevoi.” (UN 1987)

Există o tendință larg răspândită de a confunda sustenabilitatea cu preocupările ecologice. În realitate, deși preocupările pentru o dezvoltare sustenabilă se manifestă frecvent prin campanii de protecție a mediului natural, valorile sale acoperă o problematică mult mai largă și vizează toate sectoarele societății, inclusiv cultura.

În conturarea inițială a conceptului, s-a considerat că dezvoltarea sustenabilă are trei componente, numite și „cei trei piloni”: dezvoltarea economică, dezvoltarea socială și protecția mediului. Aceste componente sunt interdependente și trebuie să se sprijine reciproc, fiecare din domeniile respective trebuind să se dezvolte fără a le afecta pe celelalte.

Ulterior, cultura a fost luată în considerare ca al patrulea pilon al dezvoltării sustenabile (fig. 1). În 2001, în documentul intitulat UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity (UNESCO 2001), se afirma faptul că „diversitatea culturală este la fel de necesară pentru umanitate ca biodiversitatea pentru natură” și că dezvoltarea sustenabilă nu poate fi înțeleasă „doar în termeni de creștere economică, ci și ca mijloc de a do-

introduction of contemporary elements in harmony with the surroundings should not be discouraged since such features can contribute to the enrichment of an area.” (ICOMOS 1987, art. 2)

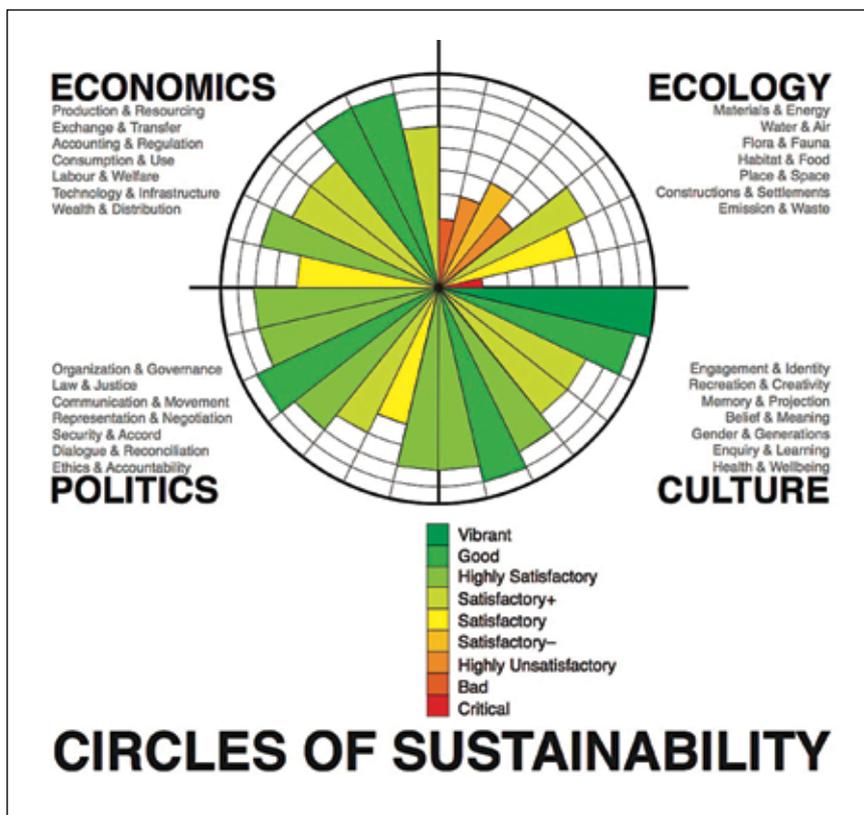
In 1996, at the European Conference in Helsinki, which gathered the ministers responsible for cultural heritage (Council of Europe 1996)⁷, it was established that the local competent authorities would be responsible not only for taking the appropriate measures for the scientific identification and legal protection of historic buildings, but also for devising “dynamic conservation strategies which mobilise its economic potential for urban regeneration”. The Final Declaration highlighted that “Use of the cultural heritage as a resource must be made part of the planning process of sustainable development determining the constraints which apply to the use of non-renewable assets. To ensure that this resource is transmitted to future generations in a manner that preserves the authenticity of the heritage without precluding change, all public and private sector operators involved have a responsibility to adopt practices which are compatible with the environment.” (Council of Europe 1996)

In 2007, the Leipzig Charter on Sustainable European Cities, adopted by EU member states stated that European towns of all sizes are “valuable and irreplaceable economic, social and cultural assets”. In this context, the ministers responsible for urban development in the member states undertook to promote the UE strategy on sustainable development, taking into account all of its dimensions, and to develop a new sense of responsibility for integrated urban development policies.

Built cultural heritage, as a pillar of sustainable development

■ What we call today “the sustainability revolution” (according to ANDRES 2005) is based on the concepts first explored during the United Nations Conference on Human Environment, held in Stockholm in 1972. These ideas gained consistency in 1987 thanks to the Brundtland Report entitled *Our Common Future*, in which sustainable development is defined as the development able “to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.” (UN 1987)

There is a widespread tendency to confuse sustainability with environmental concerns. In fact, although concerns for a sustainable development often manifest through campaigns for the protection of the natural environment, its values cover a much wider problem, and target all fields of society, including culture.

■ Fig. 1. Cercurile sustenabilității: metodă de evaluare a sustenabilității, folosită cu referire la orașe și alte așezări umane, în cadrul unor proiecte orientate către rezultate socialmente sustenabile. În imagine, evaluare pentru orașul Melbourne. Foto: Saint George IV, 2012. CC-BY-SA 3.0

■ Figure 1. The circles of sustainability: a method for the assessment of sustainability, applied to towns and other human settlements, within projects targeting socially sustainable results. The picture represents an assessment of Melbourne. Photo: Saint George IV, 2012. CC-BY-SA 3.0

⁷ Romania was represented by Viorel MĂRGINEAN, the minister of culture, Cristian MOISESCU, the director of the Historic Monuments Department within the Ministry of Culture, Dorina TĂNASE, the director of the International Cultural Relationships Department.

In the initial shaping of the concept, sustainable development was regarded as having three components, also called “the three pillars”: economic development, social development, and the protection of the environment. These components are interdependent, and need to mutually sustain each other, each of these fields developing without affecting the other two fields.

Subsequently culture has been taken into account as the fourth pillar of sustainable development (Figure 1). The document entitled UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity (UNESCO 2001) issued in 2001 stated that “cultural diversity is as necessary for humankind as biodiversity is for nature”, and that sustainable development should be “understood not simply in terms of economic growth, but also as a means to achieve a more satisfactory intellectual, emotional, moral and spiritual existence”. In 2004, the Agenda 21 for culture⁸ highlighted that “Clear political analogies exist between cultural and ecological questions, as both culture and the environment are common assets of all humanity. [...] The current situation also provides sufficient evidence that cultural diversity in the world is in danger due to a globalization that standardises and excludes.” In the same year the international organisation United Cities and Local Governments (UCLG) was established, with the aim to coordinate the Agenda. The Committee for Culture of the UCLG undertook the mission “to promote culture as the fourth pillar of sustainable development through the international dissemination and the local implementation of Agenda 21 for culture.” (Agenda 21 Culture, s.a.)

In 2011, through the Paris Declaration entitled *On heritage as a driver of development* (UNESCO 2011), UNESCO unequivocally acknowledges culture as the fourth pillar of sustainable development, underlying “the prominent role that culture plays in development”, and the fact that it is “an essential component of human development [...] providing for economic growth and ownership of development processes”. The Paris Declaration promotes a *development process which integrates cultural heritage, considered an indispensable aspect of the sustainability of the development of any society*.

In 2015, the Manifesto for responsible architecture, adopted at the UN conference on climate change, expressed the commitment of architects for the future of climate, and promoted the re-use of the existing building stock, highlighting that “Large-scale renovation of the exist-

bândi o existență intelectuală, emoțională, morală și spirituală mai satisfăcătoare”. În 2004, Agenda 21 pentru cultură⁸ evidențiază faptul că „Există analogii politice clare între problemele culturale și cele ecologice, având în vedere că atât cultura cât și mediul înconjurător sunt bunuri comune ale umanității. [...] Situația actuală oferă suficiente dovezi că în lume diversitatea culturală este în pericol datorită globalizării care standardizează și exclude.” În același an s-a constituit organizația mondială United Cities and Local Governments (UCLG) cu rolul de a coordona Agenda. Comitetul pentru cultură al UCLG și-a asumat misiunea „de a promova cultura ca al patrulea pilon al dezvoltării sustenabile prin diseminarea internațională și implementarea locală a Agendei 21 pentru cultură.” (Agenda 21 Culture, s.a.)

În 2011, prin Declarația de la Paris *Despre patrimoniu ca motor al dezvoltării* (UNESCO 2011), UNESCO recunoaște fără echivoc cultura ca cel de al patrulea pilon al dezvoltării sustenabile, subliniind „rolul important pe care cultura îl joacă în cadrul dezvoltării” și faptul că ea „este o componentă esențială a dezvoltării umane [...] care asigură creșterea economică și stăpânirea proceselor de dezvoltare.” Declarația de la Paris promovează *un proces de dezvoltare care să integreze patrimoniul cultural considerat un aspect vital al sustenabilității dezvoltării oricărei societăți*.

În 2015, “Manifestul pentru o arhitectură responsabilă”, adoptat în cadrul conferinței ONU privind schimbările climatice, exprima angajamentul arhitecților față de clima viitorului și promova reutilizarea fondului construit existent, subliniind faptul că „renovarea pe scară largă a construcțiilor existente este o condiție prealabilă importantă pentru atingerea obiectivului global de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră. Ca urmare, renovarea extensivă a fondului construit existent ar trebui să se situeze în centrul politicilor publice.” (UN 2015)

Conform unor studii publicate, se estimează că în 2050 cca 80% din clădirile folosite în lume vor fi fost deja construite, clădirile noi reprezentând doar un supliment de 1% adăugat stocului existent în fiecare an. În acest context, reutilizarea clădirilor existente reprezintă o mare oportunitate pentru reducerea emisiilor de carbon și dezvoltare sustenabilă. (ZABALA 2012)

România anilor 2000: atitudini față de patrimoniul construit, între teorie și practică

■ Patrimoniul arhitectural-urbanistic din orașele României este în prezent amenințat de fenomene similare celor care afectau patrimoniul european acum mai bine de 40 de ani: „Este amenințat de ignoranță, de timp, de diverse forme de degradare, de abandon. Un anumit gen de urbanism favorizează distrugerea sa, atunci când autoritățile atribuie excesivă atenție intereselor economice și exigențelor traficului. [...] În fine și cu precădere, specula funciară și imobiliară predomină și anulează cele mai bune planuri.” (Council of Europe 1975a) (foto 7)

Cu toate că documente internaționale de prestigiu precum și practica altor țări limitează demolările la “circumstanțe excepționale”⁹, la noi se demolează masiv, cu o viteză demnă de o cauză mai bună și fără o motivație obiectivă: nu din motive de siguranță, nu pentru a elimina clădiri

8 As a completion to Agenda 21 regarding sustainable development in the 21st century, approved by the UN members at the summit in Rio in 1992, the Agenda 21 for culture (or Culture 21) is a guidance for local cultural policies, approved in 2004 in Barcelona and transmitted in September to the UN-HABITAT and UNESCO. Detailed information is available on the site dedicated to the issue: <http://www.agenda21culture.net/documents/agenda-21-for-culture>.

8 Ca o completare a Agendei 21 pentru dezvoltarea sustenabilă în secolul XXI, aprobată de membrii ONU la summit-ul de la Rio din 1992, Agenda 21 pentru cultură (sau Cultura 21) reprezintă un îndrumar pentru politici culturale locale, aprobat în mai 2004 la Barcelona și transmis în septembrie către UN-HABITAT și UNESCO. Informații detaliate sunt disponibile pe site-ul dedicat: <http://www.agenda21culture.net/documents/agenda-21-for-culture>.

9 Trimitere directă la Carta de la Washington care, în mod explicit, limitează demolările la circumstanțe excepționale.

■ **Foto 7.** București, str. Temișana: clădire de sfârșit de secol XIX abandonată, pentru ca "pe cale naturală" să dispară, eliberând un teren central pentru o investiție privată profitabilă

■ **Photo 7.** Bucharest, Temișana Street: abandoned building from the late 19th century, perishing "in a natural way", thus a central lot was freed for a profitable private investment

■ **Foto 8-11.** București, str. Dionisie Lupu nr. 64-66. Case "gemene" (1870-1879), tipologie reprezentativă pentru locuirea urbană tradițională din zona extracarpatică. Imobile în stare bună de conservare, situate în centrul istoric al capitalei, demolate în 2004 pentru a face loc unei clădiri de birouri multietajate, cu POT și CUT considerabil mai mari © Rodica CRIȘAN, 1998, 2004, 2007

■ **Photos 8-11.** Bucharest, 64-66 Dionisie Lupu Street. "Twin" houses (1870-1879), representative for the traditional urban housing in the extra-Carpathian region. Buildings in a good condition, located in the historic centre of the town, demolished in 2004 in order to make place for a multi-storied office building, with a considerably higher lot coverage and land use coefficient © Rodica CRIȘAN, 1998, 2004, 2007

nocive contextului, nici pentru realizarea unor mari operațiuni de interes public, ci pur și simplu pentru valorificarea terenului cu un profit cât mai mare, în interes privat (foto 8-11). Clădiri istorice maiestuoase, care făceau cândva cinste orașului, sunt considerate acum „teren de vânzare” (foto 12) și demolate pentru investiții private profitabile. „Din aceste case fie boierești, fie negustorești au reușit să supraviețuiască sau mai bine zis au avut norocul ca «Sistematizatorul» să dispară înainte de a le fi măturat pe toate;

ing building stock is an important prerequisite to achieve the overall objective of reducing greenhouse gas emissions. Consequently, the extensive renovation of the existing building stock should be at the heart of public policy.” (UN 2015)

According to a study, it is estimated that by 2050, approx. 80% of the buildings

■ **Foto 12.** „Teren de vânzare” în București, str. Mihai Eminescu. Între timp, pe terenul respectiv s-a construit un bloc multietajat © Rodica CRIȘAN, 1998
 ■ **Photo 12.** “Lot for sale” in Bucharest, Mihai Eminescu Street. In the meantime, on the respective lot, a multi-storeyed block of flats was built © Rodica CRIȘAN, 1998

■ **Foto 13.** București, Bulevardul Kiseleff nr. 35-37: Casa Miculescu (arh. Ion MINCU, 1900-1904). În perioada antebelică și în cea interbelică această clădire adăpostea baluri elegante și întâlniri ale aristocraților acelor vremuri, membri ai unor familii ilustre precum CANTACUZINO, BRÂNCOVEANU, STURDZA, CARP, BĂLEANU, BALȘ, GRECEANU, ODOBESCU. Lăsată de câțiva ani în paragină de noul său proprietar, clădirea istorică își așteaptă sfârșitul pentru a face loc unei investiții imobiliare profitabile pe terenul de 3000 m² în cea mai scumpă zonă a capitalei. Foto: Victor Rădulescu, 2012. CC-BY-SA 3.0 RO
 ■ **Photo 13.** Bucharest, 35-37 Kiseleff Boulevard: the Miculescu House (architect Ion MINCU, 1900-1904). During the pre-war and interwar periods, this building hosted elegant balls and gatherings of those times’ aristocracy, members of illustrious families, like the CANTACUZINO, BRÂNCOVEANU, STURDZA, CARP, BĂLEANU, BALȘ, GRECEANU, ODOBESCU families. Neglected by its new owner for a few years, this historical building awaits for its end to make room for a profitable real estate investment on the 3000 m² lot in the most expensive area of the capital. Photo: Victor RĂDULESCU, 2012. CC-BY-SA 3.0 RO

in use all over the world would be already built, the new constructions representing only a supplement of 1% added yearly to the existing stock. In this context, the refurbishment of existing buildings represents a great opportunity to reduce carbon emissions, thus for sustainable development. (ZABALA 2012)

Romania in the 2000s: attitudes towards the built heritage, between theory and practice

■ At present, the architectural and urban heritage of the Romanian towns is endangered by similar phenomena that affected the European heritage more than 40 years ago: “It is threatened by ignorance, obsolescence, deterioration of every kind and neglect. Urban planning can be destructive when authorities yield too readily to economic pressures and to the demands of motor traffic. [...] Above all, land and property speculation feeds upon all errors and omissions and brings to nought the most carefully laid plans.” (Council of Europe 1975a) (Photo 7)

Although outstanding international documents and the practice in other countries limit demolitions to “exceptional circumstances”⁹, in our country we witness massive demolitions, carried out at a pace

9 Direct reference to the Washington Charter, which explicitly limits demolitions to exceptional circumstances.

au scăpat câte unele, har Domnului totuși; destule cât să mai poată atesta că aici a fost, malgré tout, o civilizație urbană cu nimic mai prejos de orice altă civilizație urbană. Evident, cu anumite caracteristici, și balcanice, și altele, într-un eclectism firesc, de influențe europene. [...] Dar și acum, când acel delir demolator s-a «ostoit», continuă agoniile [...] unor clădiri ce făceau cinste orașelor.” (PALEOLOGU 1999)(foto 13)

De ce se demolează, este prima întrebare.¹⁰ Există desigur și situații justificate. Dar, în orice caz, apare imediat o a doua întrebare: cu ce și cum sunt înlocuite casele demolate? Dincolo de evidențe, este interesant a confrunța realitatea cu prevederile unor Carte și Convenții internaționale, precum și cu prevederi ale unor reglementări naționale, pentru a vedea felul în care în România de astăzi atitudinile față de patrimoniul construit se poziționează între teorie și practică, sau, mai bine spus, felul cum practica se distanțează (prea des) de principii și reguli teoretic asumate; adică... una zicem, alta facem. Pentru exemplificare, în cele ce urmează ne-am oprit asupra orașului București. Situația altor orașe din România nu diferă prea mult.

Construcțiile noi în zone istorice sunt ceva firesc, de natură să marcheze contribuția epocii contemporane la evoluția zonei în timp. Depinde însă cum sunt realizate aceste inserții. „Conservarea integrată nu exclude arhitectura contemporană din cartierele vechi, cu condiția să fie respectate pe deplin contextul existent, proporțiile, formele, dimensiunile și scara și să fie utilizate materiale tradiționale.” (Council of Europe 1975a) În totală

10 “A pretinde că vechile clădiri împiedică producția de noi clădiri, înseamnă pur și simplu a avea teamă că acestea din urmă sunt prea mediocre pentru a suporta comparația. A pretinde că vechiul împiedică dezvoltarea modernă și că trebuie înlocuit (că trebuie reînnoit) țesutul urban și clădirile înseamnă pur și simplu a avansa argumente înșelătoare și de cele mai multe ori ascunzând interese personale, contrare interesului general: spațiile pentru creații contemporane nu lipsesc și nu au nevoie să fie obținute prin substituiri.” (DINKEL 1997)

■ **Foto 14.** București, bd. Lascăr Catargiu, ansamblu de arhitectură inclus în Lista Monumentelor Istorice, poziția 613, cod B-II-a-B-18328. Oare inserția contemporană respectă contextul existent? © Rodica CRIȘAN, 2008

■ **Photo 14.** Bucharest, Lascăr Catargiu Boulevard, architectural ensemble included in the List of Historic Buildings, position 613, code B-II-a-B-18328. Is the contemporary insertion respecting its existing environment? © Rodica CRIȘAN, 2008

contradicție cu aceste principii, un exemplu elocvent pentru practica rămânească actuală iese strident în evidență pe Bulevardul Lascăr Catargiu din București (foto 14).

„Atunci când este necesară construirea unor clădiri noi sau adaptarea celor existente, *organizarea spațială existentă va fi respectată*, îndeosebi în ceea ce privește *scara și dimensiunile loturilor*. Introducerea de elemente contemporane *în armonie cu contextul* nu trebuie descurajată întrucât

■ **Foto 15-16.** București, intersecția străzii C. A. Rosetti cu strada Toamnei (foto 15) și respectiv pe strada Zborului (foto 16), ambele în zone construite protejate. Cum se raportează noile construcții la prevederile Cartelor internaționale? Sunt ele în armonie cu contextul? Respectă ele organizarea spațială a țesutului tradițional, scara și dimensiunile loturilor? Și în ce fel contribuie la „îmbogățirea” zonei istorice? © Rodica CRIȘAN, 2008

■ **Photos 15-16.** Bucharest, corners of C. A. Rosetti and Toamnei streets (Photo 15), respectively Zborului Street (Photo 16), all in protected built areas. How do the new constructions comply with the provisions of the international charters? Are they in harmony with their environment? Do they respect the spatial layout of the traditional fabric, the scale and size of the lots? And how do they contribute to the “enrichment” of the historic area? © Rodica CRIȘAN, 2008

worth for a better cause, and without any unbiased reason: not for safety reasons, not in order to eliminate buildings detrimental to their environment, or in order to accomplish large-scale operations of public interest, but in order to maximise the profit of the lot, for private benefits (Photos 8-11). Magnificent historic buildings that once honoured the city, are now considered “lots for sale” (Photo 12) and are demolished for profitable private investments. “From these houses, some once belonging to boyars, others to merchants, managed to survive, or, better to say, were lucky enough to see the ‘Systemiser’ vanishing before sweeping them all away; some escaped, here and there, thanks to the Lord, however; enough to attest that here, malgré tout, once was an urban civilisation, not less precious than any other urban civilisation. Blatantly, with certain Balkan and other features, all in a natural eclecticism, depicting European influences. [...] But even today, when that demolishing rave is appeased, the agony [...] of certain buildings, which were once the pride of their towns, continues.” (PALEOLOGU 1999) (Photo 13)

The first question is why we are demolishing.¹⁰ There certainly exist justified situations as well. However, a second question is already arising: with what and how are the demolished houses being replaced? Beyond evidences, it is interesting to confront the reality with the provisions of certain international charters and conventions, but also with provisions stipulated by certain national regulations, in order to see how in today’s Romania, attitudes towards built heritage are positioned between theory and practice, or, better to say, to see how practice is (much too often) apart with respect to theoretically assumed principles and rules; i.e.: we say one thing and do another. In order to illustrate our statements, in what follows we will discuss the situation in Bucharest, which is not very different from other Romanian towns.

Newly built entities in historic quarters are natural, and can mark the contribution of the respective period to the evolution of that area over time. It depends, however, *how* these insertions are implemented. “Integrated conservation does not rule out the introduction of modern architecture into areas containing old buildings provided that *the existing context, proportions, forms, sizes and scale are fully respected and traditional materials are used*” (Council of Europe 1975a). A striking example for the current Romanian practice, in full contradiction with these principles,

¹⁰ “Claiming that old buildings hinder the production of new buildings, simply means to be afraid that the latter are much too mediocre to bear the comparison. Claiming that the old hinders modern development and needs to be replaced (that the urban layout and the buildings need to be refurbished) simply means to propagate deceptive arguments most often concealing personal interests opposing the general interest: we do not miss spaces for contemporary creations, and they do not need to be created through substitutions.” (DINKEL 1997)

■ **Foto 17.** București, str. Eminescu. Relație între construcție existentă și construcție nouă: oare unde sunt drepturile fiecărui locuitor de a nu fi privat de aspecte elementare ale igienei și confortului locuirii precum însorirea și intimitatea? Oare locatarii casei existente au fost consultați anterior aprobării documentației pentru realizarea noii construcții?
 © Rodica CRIȘAN, 2008

■ **Photo 17.** Bucharest, Eminescu Street. The relationship between an existing and a new building: how are the rights of each resident with respect to certain demands regarding hygiene and comfortable housing, like sunshine and intimacy, respected? One might wonder if the residents of the already existing building were consulted prior to the approval of the new building's documentation
 © Rodica CRIȘAN, 2008

is clearly visible on the Lascăr Catargiu Boulevard in Bucharest (Photo 14).

“When it is necessary to construct new buildings or adapt existing ones, *the existing spatial layout should be respected, especially in terms of scale and lot size.* The introduction of contemporary elements *in harmony with the surroundings* should not be discouraged since such features can contribute to the enrichment of an area.” (ICOMOS 1987) That is what theory, respectively the Washington Charter, a prestigious international document say. Yet, what is happening in practice, is much too far from respecting these principles (Photos 15 and 16).

It is also the Washington Charter which states that “The participation and the involvement of the residents are essential for the success of the conservation programme and should be encouraged. The conservation of historic towns and urban areas concerns their residents first of all.” This idea can be found in the Romanian legislation as well: “The population shall participate in the spatial and urban planning activity through: a) the information of the population, at least by information panels installed

poate contribui la îmbogățirea zonei.” (ICOMOS 1987) Asta spune teoria, respectiv Carta de la Washington, un document internațional prestigios. Dar ce se întâmplă în practică este departe de aceste principii (foto 15-16).

Tot Carta de la Washington consideră că „Participarea și implicarea locuitorilor sunt esențiale pentru succesul unui program de conservare și trebuie încurajate. Conservarea orașelor și zonelor istorice îi privește întâi de toate pe locuitorii lor.” Ideea se regăsește și în legislația românească: „Participarea populației la activitatea de amenajare a teritoriului și de urbanism se realizează prin: a) informarea populației, cel puțin prin afișare la primărie și anunț public în presă; b) *consultarea populației, anterior aprobării documentațiilor de urbanism și amenajare a teritoriului.*” (Legea 350/2001, art. 57) Doar că între teorie și practică e o distanță mare: ne îndoiim că interesul locatarilor a fost luat în considerare atunci când la o distanță extrem de mică de casa lor s-a ridicat un bloc înalt, cu consecințe de natură să scadă considerabil calitatea locuirii în acea casă (foto 17). Unde sunt drepturile fiecărui locuitor de a nu fi privat de satisfacerea unor exigențe elementare ale igienei și confortului locuirii precum însorirea și intimitatea? Și, nu în ultimul rând, ne întrebăm cum sunt respectate drepturile locuitorilor orașului de a nu fi agresați (cel puțin vizual) de intervenții stridente care alterează caracterul unor zone istorice?

Iată și ce spune Codul deontologic al profesiei de arhitect (2007) din România (art. 38-39) „Arhitectul va acorda maximă atenție impactului social, precum și impactului asupra mediului, pe care activitatea lui le poate avea. Toate prestațiile profesionale ale arhitecților vor lua în considerare scările de valori și cultura fiecărei/fiecărui țări/loc pentru care creează lucrări de arhitectură și urbanism. În acest sens, obiceiurile specifice ale unei societăți și comunități nu vor fi impuse altora, iar *spiritul locului va fi protejat.*” Iar în continuare se spune: “Arhitectul va respecta moștenirea culturală și naturală a comunității în care își exercită profesiunea, contribuind la conservarea și îmbogățirea acesteia.” Și totuși realitatea ne dă prea des motive să ne îndoiim de faptul că aceste norme de conduită și obligații etice ale profesiei sunt respectate de toți arhitecții noștri.

Nici prevederile Planului Urbanistic General al Bucureștiului nu sunt respectate în practică. Iată un exemplu. Planul Urbanistic General (PUG) delimitează, în cadrul zonei centrale a Bucureștiului, subzona CP1 în care „se menține configurația țesutului urban tradițional” [sic!]. Regulamentul local de urbanism „favorizează ridicarea prestigiului și atractivității acestei zone, *prin menținerea caracteristicilor și creșterea coerenței cadrului construit și prin diversificarea selectivă a funcțiunilor.*” Conform PUG, zona protejată CP1 este alcătuită din două tipuri morfologice dominante; cel de-al doilea cuprinde “clădiri cu puține niveluri (dominant P+1 - P+3 niveluri și unele inserții mai înalte), alcătuint fronturi continue sau discontinue dispuse pe aliniament sau retrase de la aliniament”. Din această a doua categorie face parte și str. Polonă, parte din zona protejată nr. 95. Însă ce se întâmplă în realitate în zona Polonă nu pare să țină cont de prevederile Regulamentului local de urbanism. Ce înseamnă „menținerea configurației țesutului urban tradițional”, respectiv care sunt elementele care îi definesc caracterul specific și, ca atare, ar trebui prezervate (conform PUG!), aflăm din Carta de la Washington:

- „a) structura urbană definită de parcelar și străzi;
- b) relațiile între clădiri, spații verzi și spații libere;
- c) aspectul formal interior și exterior al clădirilor, definit de scară, mărime, stil, mod de construcție, materiale, culoare și decorație;
- d) relația între oraș sau zona urbană și contextul său, atât cel natural, cât și cel creat de om; e) diversele funcțiuni pe care orașul sau zona urbană le-a dobândit în timp”. (ICOMOS 1987, art. 2)

Acestea sunt aspectele care definesc „configurația țesutului urban tradițional”; ele sunt cele pentru care zona are (teoretic) regim de protecție,

■ **Foto 18-20.** București, str. Polonă, zonă construită protejată în care, conform PUG, „se menține configurația țesutului urban tradițional”. Este oare așa? Sunt păstrate acele aspecte care, conform Cartei de la Washington, definesc caracterul specific al unei zonei istorice, sau... dimpotrivă? © Rodica CRIȘAN, 2018

■ **Photos 18-20.** Bucharest, Polonă Street, protected built area in which, according to the General Urban Plan (PUG), “the traditional urban layout shall be respected”. Is it so? Are those aspects, which, according to the Washington Charter, define the specific character of the historic area, respected, or on the contrary? © Rodica CRIȘAN, 2018

■ **Foto 21-23.** Clădiri istorice în zone protejate, cu arhitectura alterată de intervenții recente cu impact negativ asupra caracterului zonei ce se presupune a fi protejată © Rodica CRIȘAN, 2004, 2018, 2018

■ **Photos 21-23.** Historic buildings in protected areas, the architecture of which was altered by recent interventions affecting negatively the character of the area supposed to be protected © Rodica CRIȘAN, 2004, 2018, 2018

at the Town Hall and public announcement in the press; b) *consultation with the population, prior to the approval of the urban planning documentation.*" (Legea 350/2001, art. 57) It is just that there is a considerable distance between theory and practice: it is doubtful that the interests of the residents were taken into account, when at an extremely small distance from their house, a high block of flats was erected, due to which the quality of life of the inhabitants most probably decreased (Photo 17). How are the rights of each resident with respect to certain demands regarding hygiene and comfort of living, like sunlight and intimacy, respected? And, last but not least, one has to ask how are the rights of local people not to be (at least visually) assaulted by striking interventions that alter the character of certain historic areas respected?

Let us see what the Code of Conduct of the profession of architect (2007) from Romania specifies (art. 38-39): "The architect shall give maximum consideration to the social impact and to the impact upon the environment his/her activity may have. All professional services of the architect shall take into account the set of values and the culture of each place/country for which he/she creates architectural and urban planning works. In this sense, the specific customs of a society and community shall not be imposed upon others, and *the spirit of the place shall be protected.*" In what follows, the Code also stipulates the following: "The architect shall respect the cultural and natural heritage of the community in which he/she exercises his/her profession, contributing to its preservation and enrichment." Yet, reality too often offers us reasons to doubt that these norms of conduct and ethical obligations of the profession are respected by all of our architects.

The provisions of the General Urban Plan (PUG) of Bucharest are also not respected in practice. Let us see an example. The PUG delimits the sub-area called CP1 within the central area of Bucharest, in which "the traditional urban layout shall be preserved" [sic!]. The local urban regulation "favours the enhancement of the prestige and attractiveness of this area, by *preserving the characteristics and increasing the coherence of the built environment* and by the selective diversification of the functions." According to the PUG, the protected area CP1 consists of two main morphological types; the second one includes "buildings with few storeys (predominantly ground floor +1 – ground floor +3 storeys, and some higher insertions), which form continuous or discontinuous street fronts, placed in a line or retrieved from the alignment". Polonă Street is part of the latter category, and is situated in the protected area no. 95. In turn, what in fact is happening in the surroundings of Polonă Street, does not seem to take into account the provisions of the Local Urban Planning Regulation. We can find out what the "preservation of the traditional urban layout" means and which are the elements de-

ceci ar trebui menținute chiar și atunci când sunt necesare inserții noi. Oare construcțiile realizate în ultimii ani în str. Polonă din București (ZCP 95) dovedesc vreo preocupare pentru prezervarea acestor aspecte definitorii pentru caracterul specific al „zonei rezidențiale tradiționale”? (foto 18-20) În prezent ne întrebăm ce a mai rămas din caracterul său tradițional și ce mai este în fapt de protejat în această zonă „protejată”.

Rolul culorii în lectura calității ambientale este (teoretic) cunoscut: culoarea „contribuie semnificativ la crearea locului și definirea spiritului său” (ICOMOS 2008). Dar practica românească ignoră frecvent acest fapt iar opțiunile pentru culori stridente, străine locului, manifestate în ultimul timp la re-finisarea fațadelor, determină o degradare a imaginii urbane de ansamblu prin introducerea unor elemente distonante, străine locului.

Dincolo de frecvente modificări mutilante rezultate din „renovări” arbitrare ale unor construcții istorice (foto 21-23), o altă formă de agresiune asupra patrimoniului arhitectural istoric a apărut de curând: „polistirenizarea”, ce proliferază amenințător și se transferă fără discernământ de la blocuri către construcții de locuit istorice, distruse astfel „cu bune intenții”, sub lozinca eficientizării energetice (foto 24-25).

■ **Foto 24-25.** București, str. Sfinții Voievozi: clădire de locuit în țesut urban tradițional, înainte și după „polistirenizare” © Rodica CRIȘAN, 2014, 2018

■ **Photos 24-25.** Bucharest, Sfinții Voievozi Street: residential building in the traditional urban fabric, before and after “polystyrenisation” © Rodica CRIȘAN, 2014, 2018

Confruntând „teoria” cu rezultatele „practicii” ce alterează zi după zi imaginea oraşului, nu putem să nu ne întrebăm care este în fapt expresia identităţii culturale locale şi, mai ales, spre ce ne îndreptăm, cum va arăta oraşul peste câţiva ani? Ne vom mai regăsi în el istoria, tradiţia, reperele memoriei şi propria identitate ca indivizi? În faţa imaginii distorsionate a arhitecturii istorice şi a cartierelor tradiţionale bucureştene, ne aducem deseori aminte de spusele lui G. M. CANTACUZINO: „Prin arhitectură, o rasă, sau mai bine zis o ţară, se exprimă întotdeauna în mod instinctiv. [...] După acest principiu, este natural să considerăm configuraţia unui oraş ca un document plastic de primă însemnătate, când vrem să cunoaştem o civilizaţie. Oraşele poartă însemnate pe ele, în ele, toate virtuţile, toate păcatele celor ce le-au zidit” (CANTACUZINO 1932).

Atitudini în favoarea reabilitării patrimoniului construit

■ În lume, proprietarii de clădiri şi investitorii au ajuns de mult să conştientizeze potenţialul stocului vast de clădiri vechi, degradate, sub-utilizate sau chiar abandonate, de o oferă prin reabilitare sedii moderne de calitate, mai rapid şi cu costuri mai mici decât în cazul unor construcţii noi echivalente. „Renovarea poate furniza sedii «noi» în numai jumătate până la trei sferturi din timpul necesar pentru alternativa demolării şi construirii de nou, la numai 50-80% din cost, conducând la beneficii financiare considerabile pentru investitor” (GORSE & HIGHFIELD 2009). Desigur, cu condiţia ca proiectul de arhitectură să nu transforme radical construcţia existentă, ci să se adapteze calităţilor intrinseci ale edificiului, valorificându-le, iar intervenţia de consolidare să fie făcută cu sensibilitate şi înţelegerea a conceptului structural istoric. Se explică astfel multitudinea intervenţiilor de reabilitare realizate în diverse ţări ale lumii. Mai puţin în România. Oare ansamblul Morii lui Assan din Bucureşti (ca şi multe alte construcţii industriale de secol XIX din diverse oraşe ale ţării) nu ar fi putut fi valorificat precum Molino Stucky din Veneţia sau Manufaktura din Łódź? (foto 26-29) Şi exemplificările comparative ar putea continua.

Conform unor studii citate de literatura de specialitate, în cazul particular al unei construcţii protejate ca monument istoric, costul suplimentar al reabilitării poate fi de cca 6%. Dar chiar şi astfel de cazuri sunt economic avantajoase, îndeosebi dacă se iau în considerare criteriile ecologice (aşa numitele „ecopuncte”), respectiv efectele pozitive mai largi şi pe termen lung ale reabilitării din perspectiva protecţiei mediului (MURRAY 2012).

În plus, valoarea estetică şi de prestigiu a unor clădiri istorice, amplificată de amplasarea lor în zone cu calitate ridicată, creşte valoarea economică asociată reabilitării prin profitul pe care îl poate genera. Un exemplu relevant din cauzistica românească este Casa Kretzulescu din Bulevardul Dacia (cca 1910) care, în urma intervenţiei de reabilitare, a ajuns în 2005 să ocupe locul al treilea în top-ul celor mai scumpe clădiri din Bucureşti, aducând astfel investitorului un profit considerabil. „Cel de-al treilea loc aparţine unui impresionant imobil situat în imediata vecinătate a bulevardului Dacia, la câteva minute distanţă de Piaţa Romană şi Calea Victoriei. Această vilă şi-a câştigat locul în top prin minunata arhitectură, locaţie şi restaurare. Acesta este un exemplu perfect pentru valoarea adăugată prin restaurare, prin introducerea dotărilor moderne şi a finisajelor noi, de foarte bună calitate.”¹¹ (foto 30, fig. 2)

fining its specific character, and thus, as such, that should be preserved (according to PUG!), from the Washington Charter:

- “a) urban patterns as defined by lots and streets;
- b) relationships between buildings and green and open spaces;
- c) the formal appearance, interior and exterior, of buildings as defined by scale, size, style, construction, materials, colour and decoration;
- d) the relationship between the town or urban area and its surrounding setting, both natural and man-made;
- e) the various functions that the town or urban area has acquired over time.” (ICOMOS 1987, art. 2)

These are the aspects that define “the traditional urban layout”; these are the elements due to which the area is (theoretically) protected, so they should be preserved even when new insertions are necessary. Do the buildings erected in recent years in the Polonă Street in Bucharest (ZCP 95) display any concern for the preservation of these aspects defining the specific character of this “traditional residential area”? (Photos 18-20) We are currently wondering what has remained at all from its traditional feature, and what is left in fact to be safeguarded in this “protected” area.

The role of the colour in the interpretation of the quality of a place is (theoretically) acknowledged: the colour “significantly contributes to making place and to giving it spirit” (ICOMOS 2008). Nevertheless, the Romanian practice frequently ignores this fact, and the options for striking colours, which are foreign to the spirit of the place, options too often manifested at the re-finishing of façades, determine a degradation of the overall urban image, by introducing discrepant elements foreign to the place.

Beyond frequent mutilating transformations resulted from the arbitrary “renovation” of certain historic buildings (Photos 21-23), a further form of aggression towards the historic architectural heritage is quite recent: “polystyrenisation”, which is threateningly proliferating and is transferred without consideration from blocks of flats to historic residential units; so the latter are destroyed “with good intentions”, in the name of energy efficiency (Photos 24 and 25).

Confronting “theory” with the results of the “practice” altering day after day the aspect of the town, we cannot avoid to wonder: what is in fact the expression of the local cultural identity, and, especially, what are we heading towards, how would the town look like in a few years? Will we still be able to find there our history, traditions, memory milestones, and our own identity as individuals? When facing the distorted image of the historic architecture and traditional quarters of Bucharest, we often recall the words of G. M. CANTACUZINO: “Through architecture, a race, or better to say, a country always finds a way of instinctive self-expression.

11 Articolul *Cele mai scumpe case din Bucureşti, la vânzare*. Agenţia imobiliară Mervani, 06.09.2005. <http://imobiliare.mervani.ro/news.php?id=112>.

- **Foto 26.** Molino Stucky, Giudecca, Veneția (1884-1895): ansamblu industrial dezafectat transformat în Hotel Hilton 5*. Foto: Didier DESCOUENS, 2007. CC-BY-SA 4.0
- **Foto 27.** Manufaktura, Łódź, Polonia: centru de arte, mall și complex de loisir într-un vechi ansamblu industrial dezafectat © Rodica CRIȘAN, 2016
- **Foto 28.** Ansamblul Morii lui Assan, București (1853, prima moară cu aburi din București, monument istoric clasat) vandalizat, incendiat, abandonat, ajuns în stare de ruină. Foto: Horia STAN, 2010. CC-BY-SA 3.0 RO
- **Foto 29.** Campus universitar în ansamblul Morii lui Assan, proiect de diplomă la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu din București, 2004 (autor: stud. arh. Oana DISESCU, îndrumător prof. Rodica CRIȘAN), o demonstrație privind felul în care ansamblul istoric ar fi putut fi recuperat și reutilizat © Oana DISESCU, 2004
- **Foto 26.** Molino Stucky, Giudecca, Venice (1884-1895): industrial ensemble transformed into the five-star Hilton Hotel. Photo: Didier DESCOUENS, 2007. CC-BY-SA 4.0
- **Foto 27.** Manufaktura, Łódź, Poland: art centre, mall and leisure complex in a former industrial facility © Rodica CRIȘAN, 2016
- **Foto 28.** Assan's Mill Ensemble, Bucharest (1853, the first steam mill in Bucharest, listed as historic building), vandalised, set aflame, abandoned, in a precarious condition. Photo: Horia STAN, 2010. CC-BY-SA 3.0 RO
- **Foto 29.** University campus in the Assan's Mill Ensemble, thesis project at the Ion Mincu University of Architecture and Urbanism, Bucharest, 2004 (author: architecture student Oana DISESCU, tutor prof. Rodica CRIȘAN), a demonstration of how the historic ensemble could have been saved and re-used © Oana DISESCU, 2004

[...] On the basis of this principle, it is natural to regard the layout of a city as a plastic document of primary importance, when we want to know a civilisation. The towns bear marked on them, in them all the virtues, all the sins of those who had built them" (CANTACUZINO 1932)

Attitudes favouring the rehabilitation of built heritage

■ World-wide, the owners of buildings and the investors have long ago acknowledged the potential of the huge stock of old, decayed, underused or abandoned buildings, that by rehabilitating these buildings, they can acquire modern, quality headquarters, more rapidly and at a lower cost than the alternative of a new construction would mean. "Refurbishment can provide 'new' accommodation in only half to three quar-

Aspekte de felul celor de mai sus sunt recunoscute de economiști, care folosesc formule și studii de piață pentru a cuantifica și reprezenta în termeni financiari valoarea culturală a unor construcții (MURRAY 2012).

Cu privire la disputa reabilitare vs demolare și reconstrucție, literatura de specialitate (MURRAY 2012) face referire și la un așa-numit cost „externalizat”, respectiv costul suportat de locuitorii orașului atât în cazul reabilitării unei clădiri istorice frumoase de care trecătorii se bucură, cât și în cazul demolării și înlocuirii ei cu o construcție nouă „neinspirată” care urâțește imaginea urbană. Astfel de costuri „externalizate”, suportate de comunitate, sunt o problemă generală a bunurilor publice ce pot fi deținute în proprietate privată: imaginea orașului, la fel ca și mediul natural (aer, apă, spații verzi), poate fi afectată de decizii private care ignoră interesul public.

Nu în ultimul rând, valoarea economică a substanței materiale ce compune clădirea existentă trebuie și ea luată în considerare. Deseori timpul lung de funcționare a confirmat calitatea materialelor și manoperei înglobate, uneori chiar în lipsa întreținerii. Ca resursă neregenerabilă durabilă, constituția materială a vechii clădiri trebuie tratată cu aceeași responsabi-

Cele mai scumpe case de vânzare din București

Locație	Suprafețe (mp)		Preț (mil. euro)
	casă	teren	
1. Iancu Nicolae	1.800	6.000	10
2. Piața Romană	1.370	2.100	6
3. Bdul Dacia	1.200	800	3,5
4. Grădina Icoanei	900	1.020	1,8
5. Iancu Nicolae	1.000	2.000	1,8
6. Piața Amzei	730	460	1,5
7. Floreasca	850	630	1,3
8. Aviatorilor	700	600	1,3
9. Piața Victoriei	750	560	1,2
10. Primaverii	250	425	1,1

■ **Foto 30, Fig. 2.** București, bd. Dacia: imobil care, în urma intervenției de reabilitare, a ajuns în 2005 să ocupe locul al treilea în top-ul celor mai scumpe case din București întocmit de Compania Imobiliară Regatta, aducând investitorului un profit considerabil (Sursa: Revista Megaconstruct nr. 9, octombrie 2005) © Rodica CRIȘAN, 2018

■ **Photo 30, Figure 2.** Bucharest, Dacia Boulevard: property, which in 2005, following conservation became the third most expensive property in Bucharest on the list of the Regatta Real Estate Agency, ensuring considerable profit to the investor (Source: Megaconstruct journal no 9, October 2005) © Rodica CRIȘAN, 2018

litate ca orice material rar (MURRAY 2012). Este oare rațional să fie demolată o construcție a cărei substanță materială este în stare bună?

Alegerea responsabilă între demolare și reabilitare trebuie să țină cont și de aspecte specifice demolării urmate de reconstrucție, care se traduc prin risipă de energie și alte efecte nocive asupra mediului: energia înglobată în materialele puse în operă și cea consumată la realizarea construcției se pierd prin demolare; demolarea, la care se adaugă inevitabil transportul deșeurilor, înseamnă consum de energie, emisii poluante, creșterea stocului de deșeuri pe care dezvoltarea sustenabilă își propune să le reducă; realizarea unei noi construcții în locul celei demolate înseamnă consum de energie și emisii poluante în toate fazele (producerea materialelor, transport, șantier). După cum cineva afirma, foarte inspirat, „Construcția cea mai benignă pentru mediu este cea care nu trebuie construită pentru că există deja” (GRAMMENOS & RUSSEL 1997). Este de reținut aici și observația că multe clădiri noi consumă mai multă energie decât clădirile istorice pe care le înlocuiesc (Carbon Trust 2012).

ters of the time needed for the alternative of demolition and new construction, and at only 50-80 per cent of the cost, resulting in considerable financial benefits to the developer.” (GORSE & HIGHFIELD 2009) Of course, with the condition that the architectural project does not transform radically the existing building, but conforms to its intrinsic qualities and valorises them, and the reinforcement intervention is carried out through a sensitive understanding of the historic structural concept. The evidence is to be found in the numerous rehabilitation interventions carried out in various countries of the world. But not as much in Romania. One might wonder whether the ensemble of the Mill of Assan in Bucharest (just as many other industrial facilities from the 19th century all over the country) could not have been reused like the Molino Stucky in Venice or the Manufaktura in Łódź? (Photos 26-29) The series of comparisons could be continued.

According to certain studies quoted by the specialist literature, in the case of a particular building benefiting of protection as a historic building, the supplementary cost of rehabilitation might be around 6%. But even such cases are economically advantageous, especially if environmental criteria (so-called “ecopoints”) and the wider positive and long-term impacts of rehabilitation on the environment are taken into account (MURRAY 2012).

In addition, the aesthetic and prestige value of certain historical buildings, enhanced by their location in high quality areas, increase the economic value of rehabilitation through the profit it can generate. A relevant example among the Romanian cases is the Kretzulescu House on Dacia Boulevard (around 1919), which following its rehabilitation, by 2005 became the third most expensive building in Bucharest, resulting in a considerable profit for the investor. “The third place goes to an impressive building located close to the Dacia Boulevard, at a few minutes distance from the Romana Square and the Victoria Avenue. This villa earned its place on the top due to its magnificent architecture, location and conservation. It is a perfect example to added value ensuing from conservation, introduction of modern fittings and new, very good quality finishing.”¹¹ (Photo 30, Figure 2)

Such aspects as the above-mentioned are recognised by economists as well, who apply formulas and market research in order to quantify and represent in financial terms the cultural value of buildings (MURRAY 2012).

Regarding the dispute confronting conservation versus demolition and reconstruction, the specialist literature (MURRAY 2012) refers also to the so-called “externalised” cost, respectively the cost assumed by the residents of the

¹¹ The article *Cele mai scumpe case din București, la vânzare*. Agenția imobiliară Mervani, September 6, 2005. <http://imobiliare.mervani.ro/news.php?id=112>.

■ **Foto 31-33.** Casa Dimitrie Sturza, devenită sediul primei librării Cărturești printr-o intervenție minimală de reabilitare proiectată de arh. Șerban STURDZA în 2003
 ■ **Photos 31-33.** The Dimitrie Sturza House, which became the first Cărturești bookshop following a minimal conservation intervention, designed by architect Șerban STURDZA in 2003

city both in the case of the rehabilitation of a beautiful historical building enjoyed by the passers-by, and in the case of its demolition and substitution with a new, “non-inspired” building, which deforms the townscape. Such “externalised” costs supported by the community are a general problem pertaining to public goods which can be privately owned: the aspect of the town, alike the natural environment (air, water, green areas) can be affected by private decisions ignoring public interest.

Last but not least, the economic value of the materials the existing building consists of also has to be taken into account. The long period of time of the functioning often confirmed the quality of the embedded materials and workmanship, sometimes despite the lack of maintenance. As an enduring non-renewable resource, the materials of the old building have to be treated with the same responsibility as any other rare material (MURRAY 2012). Is it reasonable to demolish a building, the material substance of which is in a good condition?

Any responsible decision between demolition and rehabilitation has also to take into account certain aspects specific to demolition followed by reconstruction, which include waste of energy and other impacts harmful to the environment: the energy embedded in the used materials and the energy consumed during the construction are lost due to demolition; demolition, inevitably coupled by the transportation of waste, means energy consumption, polluting emissions, the increase of the stock of waste, the decrease of which is an aim of sustainable development; the implementation of a new building in the place of the demolished one means energy consumption and polluting emissions in all phases (production of materials, transportation, construction site). As someone formulated this very inspired idea, “The most environmentally benign building is

Practic în cazul multor clădiri demolarea și reconstrucția nu se justifică din punct de vedere economic și al protecției mediului. În schimb, este o atitudine rațională și sustenabilă ca ele să fie transformate în clădiri eficiente energetic prin reabilitare, folosind mijloace adecvate, compatibile fiecărui caz în parte (Carbon Trust 2015).

Există și exemple pozitive în practica românească, dar nu multe. Am amintit mai sus unul dintre ele (Casa Kretzulescu din București), relevant atât prin prisma calității intervenției realizate în spiritul arhitecturii vechii clădiri, cât și din perspectiva profitului generat de reabilitarea unei clădiri istorice cu calități estetice deosebite și amplasată în centrul capitalei. Mai amintim aici un exemplu de excepție prin intervenția minimală dar de succes, beneficiind de premiza unei atitudini mai rar întâlnite atât din partea proiectantului cât și din partea beneficiarului. Este vorba despre Casa Dimitrie Sturza din București (secolul al XIX-lea) în care cu 15 ani în urmă (2003) s-a amenajat prima librărie Cărturești pe baza proiectului întocmit de arh. Șerban STURDZA. Este deosebit de semnificativ în acest context ce spunea într-un interviu din 2010 asistentul de marketing al firmei Cărturești: „Prin acest proiect am vrut să demonstrăm că se poate face business într-un mod responsabil folosind ceea ce ai (casa veche), fără să terfelești, fără să calci în picioare. De asemenea, suntem foarte mândri că am putut cumpăra casa de alături și astfel nu s-a mai construit acel bloc, păstrându-se astfel identitatea zonei”.¹² (foto 31-33)

Concluzii

■ Ne aflăm în anul 2018, declarat „Anul European al Patrimoniului Cultural. El are ca țintă celebrarea diversității patrimoniului cultural la scară europeană, națională și locală, pentru ca din ce în ce mai multă lume să descopere și să se implice în problematica patrimoniului cultural al Europei, întărindu-se astfel sentimentul de apartenență la un spațiu european comun. (European Commission 2017)

¹² Valentin SĂLĂGEANU, asistent de marketing, rețeaua de librării Cărturești (IVANOV 2010).

Sloganul Anului este „Patrimoniul nostru: unde trecutul se întâlnește cu viitorul.” (European Commission 2017) Dar întâlnirea dintre trecut și viitor ia forme inedite în practica din România, astfel încât există riscul ca în scurt timp contribuția noastră la patrimoniul european comun să fie grav distorsionată, până la a fi anulată cu desăvârșire.

Atitudinea distructivă întâlnită frecvent la noi este radical diferită de atitudinea față de patrimoniul arhitectural ce caracterizează spațiul internațional contemporan. „Mor casele! Mor casele secerate de o epidemie a demenței” spunea cu câțiva ani în urmă Alexandru PALEOLOGU (1999). Oare nu ar fi momentul să renunțăm la a face *tabula rasa* pentru a construi o (altă) „lume nouă” și, în loc să demolăm fără discernământ și să reconstruim haotic, să ducem mai departe procesul de edificare a unei civilizații urbane moderne început cu generații în urmă? „Civilizația înseamnă continuitate (deci NU stare pe loc), înseamnă edificare pentru secole. Edificare arhitectonică, eclesială, poetică, legislativă, morală. O lume care nu apucă să aibă edificii milenare nu este o civilizație. O casă se construiește pentru mai multe generații. Sau măcar acesta era până acum rostul clădirii de case și edificii. De când a apărut betonul, de când a apărut ideea că fiecare generație are inovațiile ei, că obiceiurile generației și cu atât mai mult ale generațiilor anterioare sunt depășite, a început lanțul dărâării caselor zdravene, frumoase, construite pentru mai multe generații” (PALEOLOGU 1999). Să fie oare un blestem de care nu avem scăpare?

După 50 de ani de comunism ce au distrus importante valori materiale și imateriale ale identității culturale locale, noua democrație de piață instaurată în România aduce noi distorsiuni și pericole ce amenință vizibil patrimoniul construit. Ignoranța și disprețul alterează până la anulare valorile asociate acestui patrimoniu, conducând în practică la intervenții arbitrare asupra construcțiilor istorice. „În fine, și cu precădere, specula funciară și imobiliară predomină și anulează cele mai bune planuri.” (Council of Europe 1975a)

Implicarea autorităților publice în protejarea patrimoniului construit este firavă, slab organizată și prea îngăduitoare cu interesele private, în dauna unei viziuni coerente asupra dezvoltării urbane.

Educația are un rol major în formarea atitudinii față de patrimoniul construit. Ca profesori și profesioniști practicieni, avem sarcina de a educa studenții, dar și clienții noștri. Educația de arhitectură trebuie să transmită studenților un mod de a gândi despre patrimoniul construit în consonanță cu preocupările și practicile internaționale, ca pe această bază să formeze viitorilor profesioniști competențele necesare pentru a proiecta și promova în rândul investitorilor conservarea integrată a patrimoniului construit.

Așa cum demonstrează teoria și practica internațională, valoarea patrimoniului construit nu se rezumă la monumentele istorice protejate de legi specifice. Patrimoniul construit este în ansamblul său un depozitar de valori materiale reprezentând „resurse reutilizabile” ce trebuie gestionate rațional. În cadrul patrimoniului construit, emergențele arhitecturale (de regulă clasate ca monumente) sunt „resurse neregenerabile”, fiind supuse restricțiilor specifice acestei categorii de resurse. Cartierele tradiționale sunt însă formate cu precădere din clădiri ale căror calități individuale nu justifică statutul de monument, dar a căror valoare rezultă din contribuția fiecăreia la ansamblul pe care îl formează împreună.¹³ Iar aceste cartiere tradiționale au un caracter specific dat de acele „elemente materiale și spirituale” indicate cu claritate în Carta de la Washington. Aceste elemente caracterizante trebuie respectate atunci când anumite construcții vechi

the one that need not be built because it already exists” (GRAMMENOS & RUSSEL 1997). It is to mention too the observation that many new buildings consume more energy than the historic buildings replaced by the new ones (Carbon Trust 2012).

Practically in the case of many buildings, demolition and reconstruction are not justified by economic considerations or the protection of the environment. In turn, it is a rational and sustainable attitude to decide that these buildings would be transformed into energy efficient buildings through rehabilitation, using adequate solutions, compatible to each special case (Carbon Trust 2015).

There are also positive examples in the Romanian practice, but not too many. We have mentioned one of them above (the Kretzulescu House in Bucharest), relevant both from the point of view of the quality of the intervention carried out in the spirit of the old building's architecture, and from the perspective of the profit generated by the rehabilitation of a historic building with outstanding aesthetic qualities and located in the centre of the capital. We mention here another example, exceptional by the minimal but successful intervention, as it indulged in an attitude rather rarely displayed by both the designer and the beneficiary. We are referring to the Dimitrie Sturza House in Bucharest (19th century), where 15 years ago (in 2003) the first Cărturești bookshop was installed, based on the design of architect Șerban STURDZA. The declaration of the marketing assistant of the Cărturești company, in an interview made in 2010, is extremely significant in this context: “Through this project we intended to show that business can be made in a responsible manner, using what you already have (an old house), without dragging through the mud, without trampling down on others. Likewise, we are very proud that we could buy the neighbouring house, thus that block was not built, and the identity of the area could be preserved.”¹² (Photo 31-33)

Conclusions

■ We are in 2018, declared the European Year of Cultural Heritage. This has the aim to celebrate the diversity of cultural heritage on European, national and local level, so that more people are able to discover and engage with Europe's cultural heritage, thus reinforcing the sense of belonging to a common European space. (European Commission 2017)

The slogan of the year is “Our heritage: where the past meets the future.” (European Commission 2017) But the encounter of the past and the future acquires unusual forms in the Romanian practice, therefore there is a risk that in a short period of time, our contribution to the common European

¹³ “[...] non sono i pocchi monumenti a creare l'ambiente delle nostre città, ma le tante opere che contribuiscono a determinare un particolare carattere locale.” (PANE 1987)

¹² Valentin SĂLĂGEANU, marketing assistant, Cărturești bookshop network (IVANOV 2010).

heritage becomes severely distorted, until being totally annulled.

The destructive attitude frequently seen in our country is radically different from the attitude towards architectural heritage typical of the contemporary international space. "The houses are dying! The houses are dying, mown down by an epidemic of dementia" – said a few years ago Alexandru PALEOLOGU (1999). Has not time come to renounce making *tabula rasa* in order to build a (different) "new world", and, instead of demolishing thoughtlessly and reconstructing chaotically, to carry on with the building process of a modern urban civilisation born a few generations before? "Civilisation means continuity (so NOT a standby), it means building for centuries. Architectural, ecclesiastic, poetic, legal, moral edification. A world, which does not manage to have millennium-old buildings, is not a civilisation. A house is built for several generations. Or at least this was until now the meaning of building houses and edifices. Since concrete appeared, since the idea arouse that each generation has its own innovations, that the habits of a generation and even more, of the previous generations are obsolete, the series of demolitions of well built, beautiful houses constructed to last for several generations has started" (PALEOLOGU 1999). Is it a curse we are unable to escape from?

After 50 years of communist regime, which destroyed important material and immaterial values of the local cultural identity, the democracy of the market newly installed in Romania brings new distortions and dangers, which are visibly threatening built heritage. Ignorance and disdain alter to annulment the values associated with this heritage, leading in practice to arbitrary interventions on historical buildings. "Above all, land and property speculation feeds upon all errors and omissions and brings to nought the most carefully laid plans." (Council of Europe 1975a)

The implication of public authorities in the protection of built heritage is weak, badly organised, and much too indulgent towards private interests, to the detriment of a coherent vision regarding urban development.

Education has a major role in shaping attitudes towards built heritage. As teachers and practising professionals, we have the task to educate students, but also our clients. Architectural education has to transmit students a certain way of thinking about the built heritage, which is in line with international concerns and practices, and the development of future professionals' competences, needed for the design and promotion among investors of the integrated conservation of built heritage, should be based on this.

As international theory and practice shows, the value of built heritage is not limited to historic buildings protected by specific laws. Built heritage is in its entirety a depository of material values rep-

sunt înlocuite cu unele noi. De prea multe ori însă aceste aspecte sunt ignorate, în școală și în practica curentă, iar rezultatele se pot vedea în oraș, chiar și în zone oficial declarate a fi „protejate”.

Formarea în domeniul conservării nu ar trebui să se limiteze la discursul tradițional despre monumentele istorice și doctrinele de restaurare a lor. Astăzi, a vorbi despre conservarea patrimoniului construit înseamnă a vorbi despre rolul acestuia în cadrul unei dezvoltări sustenabile, înțeleasă și asumată conștient în orice gest constructiv.

Educația de arhitectură pentru o dezvoltare sustenabilă reprezintă un obiectiv formativ în actualitate. În cadrul unei astfel de educații, predarea conservării patrimoniului trebuie să difuzeze dincolo de departamentele teoretice specializate, către planificarea urbană și atelierul de proiectare, pentru a forma un mod mai complex de înțelegere a patrimoniului construit și pentru a conferi viitorilor profesioniști competențe adecvate în lucrul cu patrimoniul ce compune orașele noastre istorice dându-le o identitate aparte. Pentru a fi coerentă și eficientă, o astfel de abordare didactică presupune însă un sistem de valori comun aplicat patrimoniului construit, acceptat de toți cei implicați în educarea viitorilor arhitecți, care să favorizeze reutilizarea patrimoniului construit considerându-l "un aspect vital al sustenabilității dezvoltării oricărei societăți" (UNESCO 2011).

Postscriptum: În 1994 autoarea a introdus la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu din București primul curs universitar dedicat reabilitării clădirilor existente. De atunci și până acum, acest curs a urmărit cu consecvență să formeze viitorilor arhitecți o atitudine față de patrimoniul construit care să favorizeze reutilizarea lui ca alternativă rațională la demolare.

Bibliografie/Bibliography

- *** Cele mai scumpe case din București, la vânzare. Agenția imobiliară Mervani, 06.09.2005. <http://imobiliare.mervani.ro/news.php?id=112>.
- *** Codul deontologic al profesiei de arhitect [The Code of conduct of the profession of architect]. *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 447, 02.07.2007.
- *** Legea 350/2001 privind amenajarea teritoriului și urbanismul, modificată și completată prin Legea 289/2006, Secțiunea a 6-a – Participarea populației la activitățile de amenajare a teritoriului și de urbanism. [Law No. 350 of 2001 on Spatial Planning and Urban Planning, modified and supplemented by Law No. 289 of 2006, Section 6 – The participation of the population in the spatial and urban planning activities.]
- Agenda 21 Culture. s.a. Committee on Culture. <http://www.agenda21culture.net/who-we-are/committee-on-culture> (accesat 23.07.2018).
- CANTACUZINO, George Matei. 1932. *Arcade, firide și lespezi*. București: Ed. Cartea Românească.
- Carbon Trust. 2012. Low Carbon Buildings – procurement & specification. <https://www.carbontrust.com/resources/guides/energy-efficiency/delivering-the-future-today/>.
- Carbon Trust. 2015. Why low carbon refurbishment is crucial for building sustainable cities. <https://www.carbontrust.com/news/2015/03/low-carbon-refurbishment-crucial-building-sustainable-cities/>.
- Council of Europe. 1975a. European Charter of the Architectural Heritage, Amsterdam.

- Council of Europe. 1975b. The Declaration of Amsterdam. Congress on the European Architectural Heritage, 21-25 October 1975.
- Council of Europe. 1985. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Granada.
- Council of Europe. 1996. IVth European Conference of Ministers Responsible for the Cultural Heritage. Final Declaration and Resolutions [A IV-a Conferință europeană a miniștrilor responsabili de patrimonial cultural. Declarația finală], Helsinki.
- DINKEL, René. 1997. *Encyclopédie du Patrimoine*. Paris: s.n.
- EDWARDS, Andres R. 2005. *The Sustainability Revolution: Portrait of a Paradigm Shift*. S.I.: New Society Publishers.
- European Commission. 2017. The European Year of Cultural Heritage 2018. http://europa.eu/cultural-heritage/about_en.
- GORSE, Christopher & David HIGHFIELD. 2009. *Refurbishment and Upgrading of Buildings*. Second ed. London – New York: Spon Press.
- GRAMMENOS, Fanis & Peter RUSSEL. 1997. Building Adaptability: a View from the Future. *Proceedings from the Second International Conference: Buildings and the Environment, June 9-12 1997, Paris*. Vol. 2. Paris: Centre scientifique et technique du bâtiment.
- ICOMOS. 1987. Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter).
- ICOMOS. 2008. Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place.
- IVANOV, Catiusa. 2010. Afaceri de succes în vechituri restaurate. Cărturești: librărie în casa lui Dimitrie Sturdza. *HotNews*, 23 august. ceri-success-vechituri-restaurate-carturesti-librarie-casa-lui-dimitrie-sturdza.htm?cfadac=.
- MURRAY, Colm. 2012. *Built Heritage Conservation and Ecologically Sustainable Development*.
- PALEOLOGU, Alexandru. 1999. Prefață. In *Povestea caselor. București, orașul pierdut*. ed. Andreea DECIU. București: Editura Sime- tria.
- PANE, Roberto. 1987. Architettura e letteratura. In *Attualità e dialettica del restauro*, ed. Mauro CIVITA. Chieti: M. Solfanelli.
- UN. 1987. Report of the World Commission on Environment and Development [Raportul Comisiei Mondiale pentru Mediu și Dezvoltare] – „Our Common Future”, 11 December 1987.
- UN. 2015. Manifesto for responsible architecture 2015. Adoptat la conferința internațională „Arhitectura, Climatul Viitorului” în cadrul Conferinței Națiunilor Unite privind schimbările climatice (COP21) [Adopted at the Architecture, the Climate of the Future international conference within the UN Climate Change Conference (COP21)]. Paris, Cité de l’Architecture et du Patrimoine, 2015.
- UN-HABITAT. 2003. The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action. United Nations Human Settlements Programme.
- UNESCO. 2001. Universal Declaration on Cultural Diversity, document adopted by the 31st Session of the General Conference of the UNESCO held in Paris, November 2001 [document adoptat de a 31-a Sesiune a Conferinței Generale a UNESCO de la Paris, în noiembrie 2001].
- UNESCO. 2011. The Paris Declaration “On heritage as a driver of development”.
- ZABALA, Andala. 2012. Energy Balance in the Adaptive Reuse of Historic Urban Industrial Buildings. Msc thesis, University of Sheffield, School of Architecture.

representing “renewable resources”, which need to be managed reasonably. Within the built heritage, the exceptional architectures (usually listed as historic monuments) are “non-renewable resources”, and are subjected to the restrictions specific to this category of resources. However, the traditional quarters consist mainly of buildings that do not justify the status of listed monuments by their individual qualities, but the value of which results from the contribution of each to the ensemble they form together.¹³ These traditional quarters have a special character, defined by “those material and spiritual elements” clearly indicated in the Washington Charter. These characteristic elements need to be respected when certain old buildings are replaced with new ones. However, too many times, these aspects are ignored, in education and current practice alike, and the results can be seen in the town, even in areas officially declared as “protected”.

Training in the field of conservation should not be limited to the traditional discourse on historic monuments and the doctrines of their restoration. At present, talking about the preservation of the built heritage means talking about its role in sustainable development, acknowledged and deliberately assumed in any constructive action.

The architectural education aiming at sustainable development represents a topical formative goal. Within such an education, the teaching of the preservation of heritage should reach out beyond specialised theoretical departments, to urban planning and design studios, in order to introduce a more complex way to understand the built heritage and to provide to future professionals adequate competences to be applied when working with the heritage that constitutes our historic towns, conferring them a unique identity. Yet, in order to be consistent and efficient, such an educational approach presumes the same set of values applied to the built heritage, accepted by all those involved in the education of future architects, which would favour the re-use of built heritage, considering it “an essential component of human development” (UNESCO 2011).

Postscriptum: In 1994 the author introduced at the Ion Mincu University of Architecture and Urbanism in Bucharest the first course dedicated to the rehabilitation of existing buildings. Since then and until the present, the course aimed consistently to shape among future architects an attitude towards built heritage which favours its reuse, as a reasonable alternative to demolition.

13 “[...] non sono i pochi monumenti a creare l’ambiente delle nostre città, ma le tante opere che contribuiscono a determinare un particolare carattere locale.” (PANE 1987)

Built Cultural Heritage between its Uniqueness and the Need for Planning Regulations

■ Abstract: *Unlike the intangible cultural heritage and the movable heritage, as components of urban and rural tissue, the historic buildings and the protected built areas are (also) subject to planning regulations meant to govern the given settlements as well as possible. On the other hand, as it is known, one of the three major cultural value types assigned, whenever appropriate, to edifices, to built ensembles, to parts of or even to whole towns and villages, is referring to their status of uniqueness or, at least, of rarity. As a consequence, unlike the intangible cultural heritage and the movable heritage, built cultural heritage exists within the interference area between the need to preserve its particular character and the need to generalise imposed by urban planning instruments. Some of the issues resulting from this paradox have been identified, defined and illustrated by means of recent case studies.*

■ Keywords: built cultural heritage, planning regulations, case studies, Bucharest

■ As well-known, the process of worldwide acknowledgement of items significant for the whole humankind officially started almost half a century ago through the definition of two different categories i.e. cultural and natural heritage (UNESCO 1972, articles 1 and 2). But only one year after the first listings took place in 1978, the World Heritage List was being enriched with the first of the so-called “mixed sites”. The second mixed site was added already in 1980² – as an eloquent evidence that cultural and natural heritage may overlap in more than

1 Architect, dr. habil., university professor at the „Ion Mincu” University for Architecture and Urbanism, Bucharest, Romania.

2 According to the information on UNESCO’s website (<https://whc.unesco.org/en/list/&order=year>), there were three mixed sites inscribed within the World Heritage List in 1979, namely Tikal (Guatemala), Ohrid (Macedonia), and Ngorongoro (Tanzania). As a matter of fact, in the beginning (i.e. in 1979), the last two were listed exclusively as natural sites and were appreciated for their cultural values only subsequently, Ohrid in 1980 and Ngorongoro in 2010. The data regarding Tikal is not that explicit – but if this site was also listed initially as a natural one, the first mixed site was Ohrid and, consequently, the given category was introduced not in 1979, but only one year later, in 1980.

■ Hanna DERER¹

Patrimoniul cultural construit între caracterul de unicat și necesitatea de reglementare

■ Rezumat: *Spre deosebire de patrimoniul cultural imaterial și de cel mobil, în calitate de componente ale țesutului de așezare din orașe și sate, monumentele istorice și zonele construite protejate fac (și) obiectul reglementelor de construire care guvernează administrarea pe cât posibil optimă a localităților respective. Pe de altă parte, după cum este cunoscut, unul dintre cele trei tipuri de valori culturale care se atribuie, când este cazul, clădirilor, ansamblurilor construite, porțiunilor de așezare și chiar așezărilor în totalitatea lor este cel legat de statutul de unicat sau, măcar, de cel de entitate rară. Prin urmare, spre deosebire de patrimoniul cultural imaterial și de cel mobil, patrimoniul cultural construit se situează în sfera de interferență dintre necesitatea de protejare a caracterului său particular și necesitatea de generalizare impusă de instrumentele utilizate la reglementarea urbanistică. O parte din problemele care derivă din această stare de fapt paradoxală sînt identificate, formulate și ilustrate prin intermediul unor studii de caz recente.*

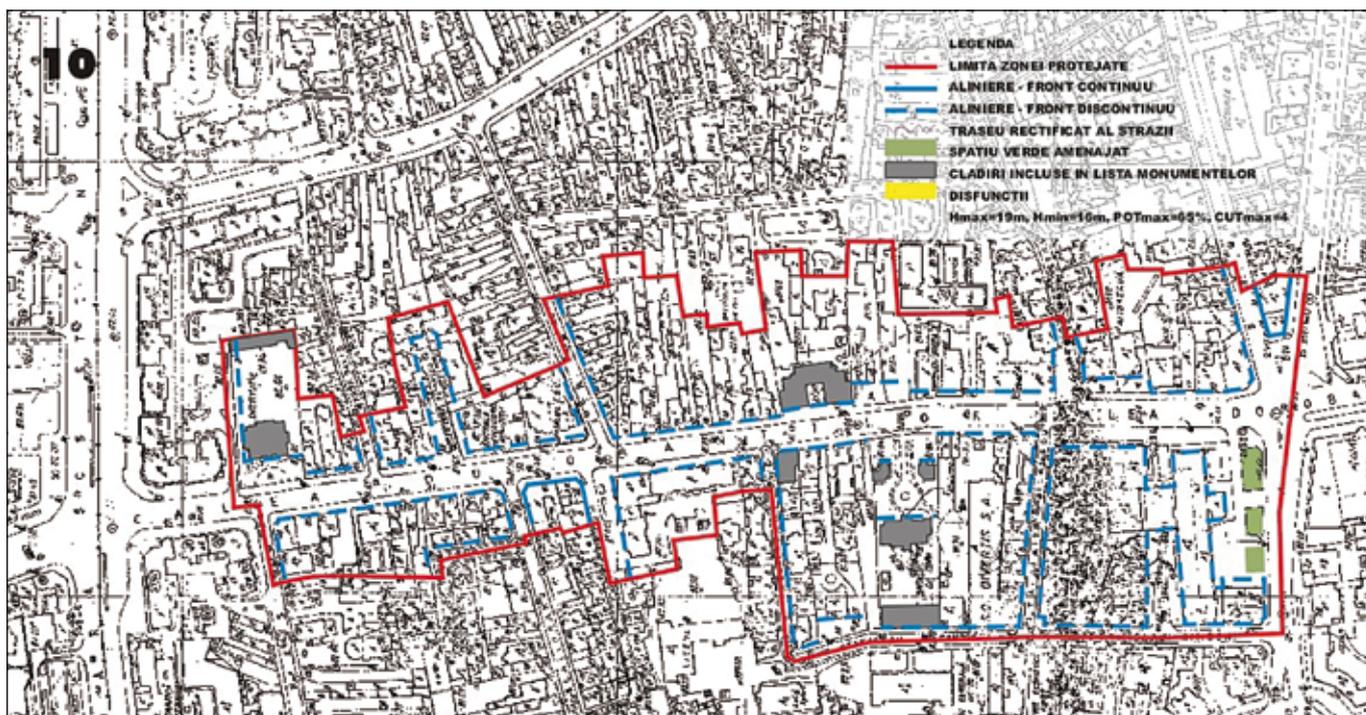
■ Cuvinte cheie: patrimoniu cultural construit, reglementări urbanistice, studii de caz, București

■ După cum este bine-cunoscut, procesul de recunoaștere la nivel mondial a unor entități semnificative pentru umanitate în ansamblul său a debutat, oficial, în urmă cu aproape jumătate de secol prin definirea a două categorii diferite, patrimoniul cultural și cel natural (UNESCO 1972, art. 1 și 2). Dar, la numai un an de la primele înscrieri din 1978, Lista Patrimoniului Mondial s-a îmbogățit și cu primul din așa-numitele „situri mixte”, al doilea fiind adăugat deja în 1980² – ca dovadă elocventă a faptului că patrimoniul cultural și cel natural se pot suprapune altfel decît în mod obișnuit.³ Din acel penultim deceniu de secol XX datează de altfel și debutul preocupărilor pentru aprofundarea relațiilor dintre cele două genuri (CLEERE 1995, 63), preocupări care, în ultimă instanță, trebuie să fi contribuit și la eforturile investite în clarificarea unei alte noțiuni apte

1 Arhitect, dr. habil., profesor universitar la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București, România.

2 În conformitate cu informațiile aflate pe pagina de internet a UNESCO (<https://whc.unesco.org/en/list/&order=year>), în anul 1979 ar fi fost înscrise în Lista Patrimoniului Mondial trei situri mixte, și anume Tikal (Guatemala), Ohrid (Macedonia) și Ngorongoro (Tanzania). În realitate însă, inițial (adică în 1979), ultimele două au fost înscrise exclusiv ca situri naturale, pentru a fi apreciate și din punct de vedere al valorilor culturale doar ulterior, Ohrid în 1980, iar Ngorongoro în 2010. Nu rezultă univoc situația sitului Tikal – dar, dacă acesta a fost declarat sit mixt ulterior înscrierii sale (ca sit natural), primul astfel de sit (mixt) a fost Ohrid și deci categoria în cauză a apărut nu în 1979, ci în 1980.

3 Căci orice obiect de arhitectură, orice ansamblu construit și orice așezare umană se raportează (mai bine sau mai rău) la un amplasament în care natura este prezentă măcar prin terenul (ultim) de fundare, prin orientare și prin climă.

■ Fig. 1. București: zona construită protejată nr. 10 – Calea Dorobanți (extras din PUZ ZCP 2000)
 ■ Figure 1. Bucharest: the built protected area no. 10 – Dorobanți Road (excerpt from PUZ ZCP 2000)

de a circumscrie același tip de conexiuni, și anume noțiunea de „peisaj cultural”⁴. În acest context trebuie subliniat însă și faptul că nici definițiile actuale nu explică univoc aspectele care separă și care unesc cele două concepte menite să identifice diversele forme de interferențe dintre patrimoniul cultural și cel natural. În paralel cu evoluția acestora, s-a desfășurat, chiar dacă nu perfect sincron, procesul care a condus la altă distincție, inițial fermă, și care a culminat prin adoptarea Convenției pentru prezervarea patrimoniului cultural imaterial (UNESCO 2003). Acest eveniment a fost însoțit de un reviriment al dezbaterilor privind relațiile dintre patrimoniul cultural – de acum material, în general, dar mai ales imobil (deci construit) – și această nouă categorie de „bunuri moștenite”.⁵ În acest sens, primul rezultat a fost înregistrat încă în 2004 sub forma Declarației Yamato⁶ care, chiar din titlu, se dedică abordării... integrate a patrimoniului material și a celui imaterial. Anvergura acestui document este atestată de acceptarea sa de către Comitetul Patrimoniului Mondial ca instrument relevant pentru propria sa activitate, recunoaștere care s-a produs la sfârșitul aceluiași an. Prin urmare, ca în cazul cuplului format de patrimoniul natural și cel cultural, și în cazul tandemului constituit din cel material și cel imaterial, însăși instituirea ca entități diferite a atras după sine recunoașterea (inclusiv oficială a) faptului că între „părțile” în cauză există legături indisolubile.

Cu alte cuvinte, necesitatea științifică, profesională (în sensul practic), dar și de natură administrativă care determină abordarea analitică a ceea ce este semnificativ din moștenirea umanității este dublată, așa

the usual ways.³ The same penultimate decade of the 20th century witnessed the first concerns on deepening the relationships between the two classes (CLEERE 1995, 63). These concerns, in the end, must have concurred in the efforts invested in clarifying another concept able to circumscribe the same kind of connections, namely the concept called “cultural landscape”⁴. In this context, one must also stress that the current definitions do not univocally explain the aspects that separate and unite these two notions meant to identify the various types of interferences between the cultural and the natural heritage. Along with their evolution, another, yet not perfectly synchronic process has taken place and reached its climax in the Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage (UNESCO 2003). This event has been accompanied by a revival of the debate regarding the relationships between the cultural heritage – as from now tangible and, especially, immobile (thus built) – and this new category of legacy.⁵ The first arisen outcome was the Yamato Declaration

4 Definițiile oficiale actuale pentru conceptele de „sit mixt” și „peisaj cultural” pot fi extrase din UNESCO 2017, articolele 45 și, respectiv, 46. În acest context merită subliniat faptul că ultima sintagmă este definită încă din ediția din anul 1999 a instrucțiunilor respective, în timp ce prima apare explicit abia în 2005.

5 Reviriment care a culminat pe parcursul lucrărilor desfășurate de Adunarea Generală a ICOMOS, la Victoria Falls (Zimbabwe), în acel an 2003, lucrări care au fost însoțite de congresul dedicat explicit acestui subiect (ICOMOS 2003).

6 Adoptată de către participanții la conferința organizată la Nara, în Japonia (Conference on the Safeguarding...). Declarația Yamato a fost urmată de cea de la Québec (ICOMOS 2008), care recomandă aprofundarea relației dintre patrimoniul material și cel imaterial (ICOMOS 2008, art. 2).

3 For any architectural object and ensemble, as well as any human settlement relates (for better or worse) to a setting in which nature is always present, at least as the (ultimate) foundation ground, orientation, and climate.

4 The present official definitions for “mixed site” and “cultural landscape” can be found in UNESCO 2017, articles 45 and, respectively, 46. It may be of interest that the latter was included in the given operational guidelines already in 1999, while the first was explicitly mentioned only in 2005.

5 The highlight of the given revival consisted in the General Assembly of ICOMOS of 2003 in Victoria Falls (Zimbabwe) and the accompanying congress which was devoted to this very topic (ICOMOS 2003).

■ **Fig. 2.** Calea Dorobanți la mijlocul secolului al XIX-lea cu parcele de tip rural ca dimensiuni, proporții și utilizare (extras din BORROCZYN 1846/52)
 ■ **Figure 2.** Dorobanți Road at the mid-19th century – still serving numerous plots of rather rural size, ratio, and use (excerpt from BORROCZYN 1846/1852)

■ **Fig. 3.** Calea Dorobanți în anul 1911 însoțită, predominant, de loturi urbane uzuale, înguste și adânci (extras din Planul orașului București...)
 ■ **Figure 3.** Dorobanți Road in 1911 – accompanied mostly by common urban plots i.e. narrow and deep ones (excerpt from Planul orașului București...)

from 2004⁶ concerning... the integrated approach of tangible and intangible heritage. By the end of the same year, as proof of its significance, this document was adopted by the World Heritage Committee as relevant for its own activity. Consequently, like in the case of the natural and the cultural heritage, the very establishing of the tangible and the intangible legacy as different items has resulted in the (even official) rec-

cum este și firesc, de conștientizarea faptului că, indiferent de criteriile utilizate și deci de categoriile rezultate, între acestea din urmă există conexiuni frecvent relevante pentru însuși procesul de evaluare. Pe de altă parte, eforturile depuse pentru definirea unei structuri operaționale a patrimoniului, în totalitatea sa, sînt desigur justificate de existența unor diferențe⁷ care rezistă oricărui tip probabil de relaționare și care derivă din însăși diversitatea existenței. Din acest ultim punct de vedere, una din particularitățile patrimoniului cultural construit prin care acesta se distinge de orice alt fel de moștenire constă în faptul că, direct sau indirect, fiecare așezare umană, fiecare ansamblu și fiecare obiect de arhitectură se află sub incidența unei forme sau alta de reglementare urbanistică.

6 Adopted by the participants at the 2004 conference in Nara, Japan (Conference on the Safeguarding...). The Yamato Declaration was followed by the one of Québec (ICOMOS 2008) which recommends an even deepened approach of the relationship between the tangible and the intangible heritage (ICOMOS 2008, art. 2).

7 Textul de față a fost conceput ca bază pentru comunicarea dedicată conferinței științifice internaționale de teoria și practica reabilitării patrimoniului construit – TUȘNAD, ediția a 19-a, intitulată „Patrimoniul construit, parte de excepție a patrimoniului cultural” / “Built Heritage, An Exceptional Part of Cultural Heritage”. Evident, și în acest articol, nu este vorba atît despre o ierarhizare valorică a diverselor tipuri de patrimoniu cultural, cît despre diferențe notabile între acestea și, în special, despre particularitățile celui construit.

■ **Fig. 4.** Partea de sud a Căii Dorobanți în 1911, ca rezultat al etapei de divizare de parcele și, în prezent, ca rezultat al (re)unificărilor ulterioare (extrase din Planul orașului București...; DERER 2015)

■ **Figure 4.** The southern part of Dorobanți Road – in 1911, as the result of the previous plots divisions into common urban properties, and today, after the following (re)mergers (excerpts from Planul orașului București...; DERER 2015)

În consecință, orice astfel de entitate se află în zona de interferență, adesea conflictuală, dintre necesitatea de a prezerva caracterul de unicat, care, în fond, contribuie la instituirea regimului de protecție, și, pe de altă parte, necesitatea de generalizare proprie oricărui tip de normă. Evident, această stare de fapt paradoxală este cel mai elocvent ilustrată de acele componente în cazul cărora valorile culturale se atribuie (preponderent) nu atât la scara unui imobil, cât la scară urbană.⁸ În conformitate cu legislația în vigoare în România, în prezent, aceste componente sînt clasate ca porțiuni de țesut de așezare determinată topografic, zonă centrală de așezare, de parcelare sau de trasee de circulație⁹ și sînt protejate la nivel local, de unde și denumirea de „zone construite protejate”. În cazul tuturor, experiența ultimelor aproape două decenii demonstrează faptul că regulamentele urbanistice aferente, adică planurile urbanistice generale și zonale, nu asigură decît în parte prezervarea resursei culturale în cauză, cel puțin din cauza faptului că prin modul în care sînt definite, elaborate și folosite normele specifice urbanismului contemporan,¹⁰ acestea nu au cum să cuprindă complexitatea realității rezultate dintr-o evoluție îndelungată și „încununată” de produse de calitate ridicată. În favoarea ultimei afirmații pledează, între altele, planul urbanistic zonal dedicat zonelor construite protejate din București (PUZ ZCP 2000), în cazul căruia, un studiu ulterior, menit (tocmai) să ofere instrumente de protejare superioare (BRĂTULEANU 2005-2006), a identificat (DERER 2005-2006; 2007, 309-335) pe Calea Griviței – instituită ca o singură zonă construită protejată – nu mai puțin de opt subzone diferite ca semnificație culturală, care trebuie deci abordate prin reglementări urbanistice distincte.

Un exemplu mai recent îl constituie Calea Dorobanți, mai precis segmentul acesteia care este cuprins între (practic) intersecția cu șoselele Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare, la N, și întretărierea cu bulevardul Dacia și strada Mihai Eminescu, la S, segment care formează zona construită protejată cu numărul 10. Prin urmare, întreaga porțiune de țesut urban în cauză (fig. 1) este supusă unui singur set de reguli – între care se numără,

8 În acest context, de înțeles ca forma „extinsă” a scării arhitecturale și deci ca un concept la fel de valabil în cazul satelor ca și în cel al orașelor.

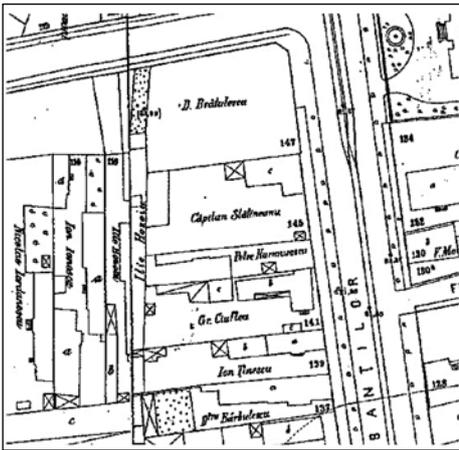
9 În termenii actualmente în vigoare (prin Legea 422/2001 și Lista Monumentelor Istorice 2015) este vorba despre sit (sau sit urban), respectiv despre centre istorice, precum și (evident) despre parcelări, respectiv despre străzi.

10 Nu doar concepute de urbanismul contemporan, ci și pentru acesta – în sensul unui urbanism care abordează teritoriul vide cel puțin din punct de vedere al valorilor culturale. De altfel, cel puțin la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București, singura universitate de stat din România care oferă cicluri de studii de licență și de tip master dedicate exclusiv urbanismului, niciunul din cele în total nouă programe de studii nu este dedicat patrimoniului cultural construit.

ognition of the fact that the two „sides” are linked by indissoluble relationships.

In other words, the need in scientific, professional (practical), as well as administrative terms, which determines the analytic approach of any significant heritage of humankind is accompanied, as expected, by the acknowledgement that, no matter the applied criteria and thus no matter the resulting categories, these are bound by connections frequently relevant for nothing less than the assessment process itself. On the other hand, the efforts to define an operational structure of heritage as a whole are necessarily justified by the existence of differences⁷ that resist any probable type of association and which are caused by the diversity of existence itself. Looked at from this last point of view, one of the particularities that distinguishes built cultural heritage from any other kind of legacy consists in the fact that, directly or not, each human settlement, each ensemble, and each architectural item is also subject to some kind of planning regulation. As a consequence, any such element exists in the often conflicting interference area between the need to preserve the unique character which, basically, induces legal protection, and, on the other hand, the need to generalise inherent to any type of precept. Obviously, the most eloquent witnesses regarding this paradox are those cases where the cultural values are attached (rather) not to a single property, but to parts of tissue or whole settlements. According to the legislation in force in Romania, such items are currently listed as topographically defined tissue portions, as central areas, as plot systems or as

7 This text has been written as a support for the paper to be orally presented at the International Scientific Conference “Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation” TUSNAD – 2018, the 19th edition, bearing the title “Built Heritage, an Exceptional Part of Cultural Heritage”. Obviously, this article is not about a value hierarchy of the various types of heritage, but about noteworthy differences between them and, especially, on particularities of the built heritage.

■ **Fig. 5.** Partea de nord a Căii Dorobanți în 1911, ca rezultat al etapei de divizări și, în prezent, ca rezultat al unor „reșezări” ulterioare încă nefinalizate (extrase din Planul orașului București...; DERER 2018)

■ **Figure 5.** The northern part of Dorobanți Road – in 1911, as the result of the previous plots divisions into common urban properties, and today, after subsequent and still uncompleted “rearrangements” (excerpts from Planul orașului București...; DERER 2018)

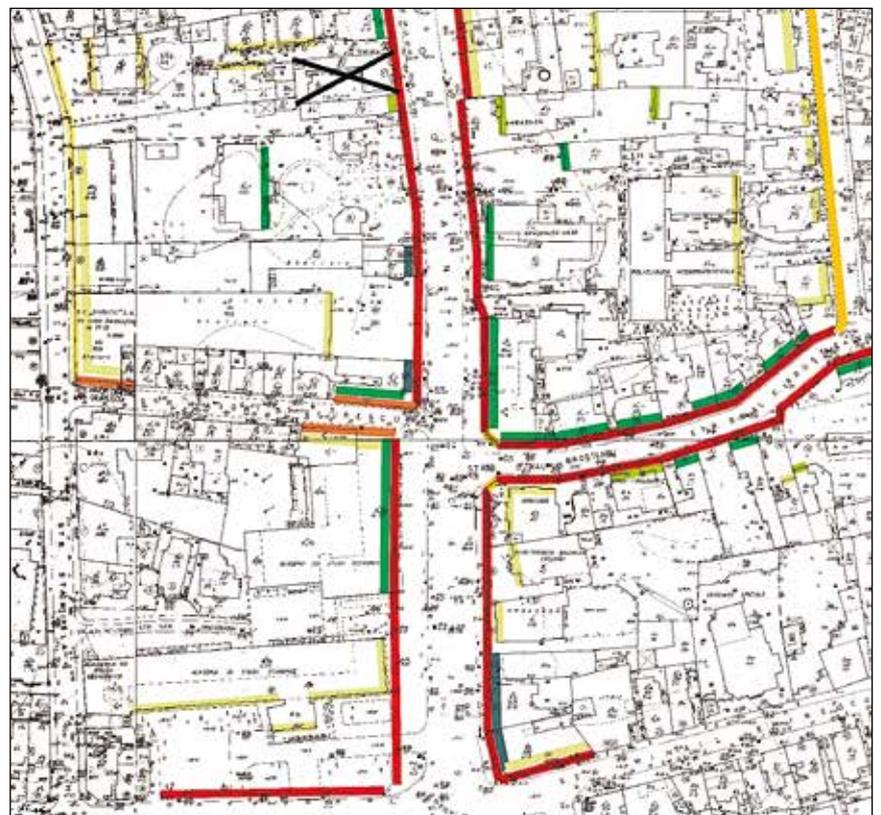
traffic ways,⁸ and are protected by local laws, wherefrom the name of “built protected area/s”. Only, the last almost two decades have shown, for all of them, that the given planning regulations, i.e. master plans and partial master plans, do not provide the whole necessary preservation of the cultural resource, at least because of the way in which contemporary urban planning⁹ rules are defined, designed, and implemented,

8 In Romanian: “sit” or “sit urban”, “centru istoric”, “parcelare”, and “stradă”, respectively, according to Law 422/2001 and the List of Historical Monuments (Legea 422/2001; Lista Monumentelor Istorice 2015).

9 Not only designed by, but also for the contemporary urban planning – understood as that kind of urban planning that approaches void territories, at least with regard to cultural values. Furthermore, at least at the “Ion Mincu” University for Architecture and Urbanism, the only state university in Romania that provides both bachelor and master degrees exclusively for urban planning, none of the nine study programs is devoted to cultural heritage preservation.

de exemplu, și cea care prevede faptul că „se mențin neschimbate dimensiunile și formele actuale ale parcelelor din zona protejată” (PUZ ZCP 2000: 10, III. a.). Însă, (alte) două studii (DERER 2015; 2018) au relevat, în această parte a orașului, o evoluție a parcelarului deosebită și totuși perfect coerentă în raport cu transformările cunoscute de această arteră de circulație în ierarhia tramei stradale. Astfel, la origine, fragmentul respectiv din Calea Dorobanți nu era decât partea periferică a Podului Herăstrău care lega Calea Victoriei, pe atunci singura axă de reprezentare a întregului oraș, de bariera omonimă, fiind, în consecință, flankat de loturi de tip mai degradă rural ca dimensiuni, utilizare și regim de construcție (fig. 2). A urmat, după cum era și firesc, o etapă de divizări determinată de expansiunea așezării și, deci, de urbanizarea fostei sale periferii, etapă din care au rezultat, cu numai două excepții (reședințe), parcele (uzuale) sensibil mai înguste (fig. 3). Ulterior însă, spre deosebire de alte părți ale orașului cu un „debut” identic, pe Calea Dorobanți a urmat o perioadă de unificări de loturi. În consecință, în sudul zonei construite protejate, adică în partea situată mai aproape de ceea ce, între timp, devenise (prin Piața Romană) parte din centrul capitalei, destule parcele au „revenit” la aliniamentele anterioare (fig. 4), pentru a oferi o deschidere suficient de amplă spre domeniul public pentru locuințe cu caracter de reprezentare ridicat, demne deci de noul statut al acestei artere. Interesant este și faptul că acest fenomen, atestat în prima jumătate a secolului al XX-lea, a continuat după al Doilea Război Mondial în partea de nord, mai depărtată de Piața Romană, unde, în mod vizibil, procesul de „reșezare” a loturilor în sensul unui traseu important la scara întregului oraș nu s-a încheiat nici pînă în prezent (fig. 5). În aceste condiții, a impune conservarea parcelarului actual¹¹ echivalează cu ignorarea faptului

11 Chiar dacă, evident, nu este vorba despre conservarea *ad litteram* a loturilor din prezent, ci despre obligația de a interveni astfel încât limitele actuale ale parcelelor să fie vizibile și lizibile.

■ **Fig. 6.** Calea Dorobanți – alinieri variate și multiple (alături de aliniamentele sensibil mai unitare) (extrase din DERER 2015)

■ **Figure 6.** Dorobanți Road – manifold and multiple house alignments (along with the by far more homogeneous ones of the plots) (excerpt from DERER 2015)

■ **Foto 1.** Imobilul din Calea Dorobanți nr. 36-40 ca prim plan © Hanna DERER, 2015
 ■ **Photo 1.** 36-40 Dorobanți Road as foreground © Hanna DERER, 2015

că un proces istoric interesant, corect și cu rezultate remarcabile nu mai trebuie decât să se debaraseze de reburile (inevitabile) care constau în loturi care contravin, prin dimensiuni și proporții, rangului câștigat de Calea Dorobanți¹² (și) prin însăși această evoluție istorică aparte. La aceste aspecte se adaugă, desigur, posibilitatea ca, în funcție de semnificația intrinsecă a unor astfel de parcele, existența lor să fie „comemorată” în țesutul urban rezultat prin sacrificarea lor.

Evident, odată demonstrat faptul că este permisă sau chiar obligatorie unificarea anumitor loturi, un regulament urbanistic cu adevărat adaptat unei zone construite protejate anume ar trebui să cuprindă și prevederi concrete privind operațiunile în cauză, precum și modul în care parcelele rezultate trebuie ocupate cu clădiri astfel încât resursa culturală să fie prezervată și, pe cât posibil, pusă în valoare. Din acest punct de vedere, un alt aspect frecvent ignorat în PUZ ZCP 2000, inclusiv în ceea ce privește Calea Dorobanți, constă în alinierea variată și/sau multiplă. Ambele forme (fig. 6) sînt, deloc întîmplător, specifice pentru București¹³ și constituie atît o sursă importantă pentru îmbogățirea imaginii urbane (foto 1-3), cît și una din metodele împămîntenite încă din perioada interbelică de utilizare optimizată a terenului într-o așezare care, istoric vorbind, nu excela nici printr-un procent de ocupare a terenului și nici printr-un regim de înălțime ridicate (foto 4). Din păcate, această calitate prezentă și în zona construită protejată aferentă Căii Dorobanți poate fi anihilată extrem de ușor prin prevederi neadaptate, precum „așezarea clădirilor se va face pe aliniamentul [sic] definit de clădirile existente; nu se admite retragerea noilor construcții” (PUZ ZCP 2000:10, III. b.).

Indiscutabil, spațiul oricărei așezări urbane sau rurale trebuie administrat în numeroase sensuri și, la fel de vădit, unul din instrumentele esențiale de gestiune sînt regulamentele urbanistice. Însă, prin natura lor, acestea schematizează, generalizează și uniformizează atît realitatea (deja) construită, cît și proiecția acesteia în viitor. Prin urmare, de cîte ori se el-

12 În plus, nu rareori, în raport cu legislația în vigoare, astfel de parcele sînt neconstruibile; dar acesta nu este un criteriu de evaluare culturală.

13 Principalele motive constau, foarte probabil, în faptul că orașul a evoluat în egală măsură în mod spontan și dirijat și anume într-un ritm suficient de lent sau de rapid pentru ca una sau alta din direcțiile de dezvoltare să fie înlocuită înainte de a fi produs, în realitatea construită, toate efectele posibile și deci ordonarea excesivă a imaginii urbane. Desigur, un factor favorizant a fost și faptul că, spre deosebire de orașele de tip occidental, Bucureștiul a dispus de un teritoriu practic nelimitat.

■ **Foto 2.** Același imobil din Calea Dorobanți nr. 36-40 ca prim-plan, plan secund și, doar întrezărit, planul terț © Hanna DERER, 2018
 ■ **Photo 2.** The same 36-40 Dorobanți Road property as foreground, as middle-ground and, only as a glimpse, as background © Hanna DERER, 2018

which makes them unable to comprise the complex outcome of a long evolution, “crowned” with high quality products. The last statement is sustained (among others) by the partial master plan for built protected areas in Bucharest (PUZ ZCP 2000), proven wrong by a later study, meant precisely to provide improved protection instruments (BRĂTULEANU 2005-2006), at least in the case of the Griviței Road – declared to be one single built protected area but which turned out (DERER 2005-2006; 2007, 309-335) to consist of no less than eight sections with different cultural meanings and, therefore, to be approached with distinct urban planning regulations.

A more recent case study is Dorobanți Road and, specifically, its segment between the intersection with the inner ring roads Iancu de Hunedoara and Ștefan cel Mare, to the north, and the crossing with Dacia Boulevard and the Mihai Eminescu Street, to the south, i.e. the segment declared to be the built protected area number 10. Consequently, the whole given urban tissue fragment (Figure 1) is controlled by means of one single set of rules – among which, for instance, the one that stipulates that the sizes and shapes of the present plots in the built protected area are to be conserved untouched (PUZ ZCP 2000: 10, III. a.). Only, two (other) studies (DERER 2015; 2018) have emphasised that this town area has known an outstanding evolution of the plots, yet coherent with regard to the changes undergone by the Dorobanți Road within the street net hierarchy. At its (documented) beginnings, the given section was just the end of the Herăstrău Road that used to connect the Victoriei Road, by then the only represent-

■ **Foto 3.** Din nou imobilul din Calea Dorobanți nr. 36-40 în planul său tert
© Hanna DERER 2015

■ **Photo 3.** Again 36-40 Dorobanți Road estate as background © Hanna DERER, 2015

■ **Foto 4.** Imobilul din Calea Dorobanți nr. 50, în prezent 50A, la stradă, și 50B, în partea posterioară a parcelei, precum și imobilul de la numărul 33A, format din două volume diferite © Hanna DERER, 2015, respectiv 2018

■ **Photo 4.** 50 Dorobanți Road, today 50A towards the street and 50B on the back of the plot, as well as 33A Dorobanți Road, consisting of two volumes © Hanna DERER, 2015, respectively 2018

ative axis of Bucharest, to the Herăstrău “town gate”¹⁰. As such, the Dorobanți Road was accompanied by plots with rather rural sizes, uses and edifices (Figure 2). The following stage was, as expected, one of plots divisions, triggered by the growth of the town and, hence, by the change of its outskirts into genuine urban areas, resulting (except for the two residences) into common, far narrower plots (Figure 3). However, after this phase, unlike other town areas with a similar origin, the Dorobanți Road has known a time of numerous unifications of the narrow plots. As a consequence, at the southern part of the present built protected area, i.e. the part nearer to the (also) enlarged town centre (through the Romană Square), plenty of plots have regained the previous street front length (Figure 4), in order to turn towards the public space a front generous enough to host the highly representative residences required by the new status of the Dorobanți Road. It may be of interest to note that this phenomenon, documented in the first half of the 20th century, has continued after World War II in the northern half, more distant from the Romană Square. As a matter of fact, the “rearrangement” process of the plots towards a higher status is still ongoing there (Figure 5). Under such circumstances, imposing the preservation of the present plots¹¹ would

borează astfel de norme pentru patrimoniul cultural construit, adică pentru „ceva” care se distinge prin complexitate, particularitate și diversitate, astfel de instrumente trebuie fie să renunțe la simplitate (a atât de frecvent invocată în numele aplicării facile), fie să accepte permanente verificări, aprofundări și nuanțări cu ocazia fiecărei noi intervenții.

Bibliografie/Bibliography

- *** Conference on the Safeguarding of Tangible and Intangible Heritage, Nara, Japonia, 19-23 octombrie 2004.
- *** Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 938 din 20 noiembrie 2006, cu modificările și completările ulterioare [Law on the Preservation of Historical Monuments, republished in 2006].
- *** Lista monumentelor istorice 2015, anexă la ordinul 2.828/2015, pentru modificarea anexei nr. 1 la Ordinul ministrului culturii și cultelor nr. 2.314/2004 privind aprobarea Listei monumentelor istorice, actualizată, și a Listei monumentelor istorice dispărute, cu modificările ulterioare din 24.12.2015; *Monitorul Oficial al României*, Partea I, Nr. 113 bis, 15.02.2016 [List of Historical Monuments, updated in 2015, published in 2016].
- *** Planul orașului București. Ediția oficială. [Map of the Town of Bucharest]. 1911, s.l.
- *** PUZ ZCP 2000. PUZ [Plan Urbanistic Zonal] – Zone Protejate Construite – Municipiul București, aprobate prin HCGMB [Hotărâre a Consiliului General al Municipiului București] 279/2000 [Partial master plan for built protected areas, adopted by the town council of Bucharest in 2000].
- *** PUZ ZCP 2000:10. Zona protejată nr. 10 – bulevardul haussmannian de țesut Calea Dorobanți, parte din PUZ ZCP 2000 (numerele romane și literele care urmează referinței indică subcapitolul și, respectiv, articolul de reglementare din subcapitolul respectiv)

10 In absence of a genuine surrounding town wall, the entrances into the actual urban space were not actual gates but rather a kind of barrier.

11 Even if, obviously, in this case conservation means less to keep the present plots unchanged (for such a regulation may offend the property rights) and more to intervene in a manner that leaves the side borders visible and readable.

[Protected area no. 10 – the Hausmann's Boulevard like Dorobanți Road, part of PMP BPA 2000 (the latin numbers and letters designate the given chapter and paragraph)].

- *** Yamato Declaration on Integrated Approaches for Safeguarding Tangible and Intangible Cultural Heritage, 2004. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001376/137634e.pdf> (accesat 27.08.2018).
- BORROCZYN, Rudolf Arthur. 1846/52. PLANUL BUCUREȘTIULUI RIDICAT ȘI NIVELAT DIN PORUNCA DOMNII MARELUI VORNIC AL DEPARTAMENTULUI TREBILOR DIN NĂUNTRU BARBU ȘTIRBEI DUPĂ ÎNTOCMIREA SECȚIEI INGINEREȘTI SUB DIRECȚIA SPECIALĂ A MAIORULUI BARON RUDOLF ARTUR BOROZIN ÎN ZILELE PEA ÎNALTULUI DOMN STĂPÎNITOR GHEORGHE DIMITRIE BIBESCU V. V. ANUL 1846 [Map of the Town of Bucharest ... by major baron Rudolf Artur BOROZIN ... 1846]. S.l., 1846 și varianta acestuia din anul 1852 [1846, as well as its revised edition from 1852].
- BRĂTULEANU, Anca, coord. 2005-2006. Definirea regimului tehnic al construcțiilor supuse autorizării în zonele protejate și în zonele de protecție a monumentelor, în scopul protejării patrimoniului arhitectural și urbanistic al municipiului București [Defining the technical regime of buildings to be authorised within protected areas and buffer areas with a view to protecting the architectural and urban heritage in Bucharest]. București.
- CLEERE, Henry. 1995. Cultural Landscapes as World Heritage. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1: 63-68.
- DERER, Hanna, coord. 2005-2006. Zona construită protejată nr. 02 – Calea Griviței, în/in Brătuleanu [Built protected area no. 2 – Calea Griviței], București.
- DERER, Hanna. 2007. O stradă, un univers. In Hanna Derer, *Un alt fel de istorie*, 309-335. București: Editura Universitară Ion Mincu.
- DERER, Hanna (autor principal/main author). 2015. Imobilul din Calea Dorobanți numărul 32. Identificarea resursei culturale prin prisma elementelor esențiale din evoluția istorică. Studiu de fundamentare la scară urbană, pentru intervenții viitoare [The property at 32 Dorobanți Road. Identifying the cultural resource through the lenses of essential elements of their historical evolution. Substantiation study for future interventions], București.
- DERER, Hanna (autor principal/main author). 2018. Imobilele din Calea Dorobanți numerele 79B și 81 – 85. Identificarea resursei culturale prin prisma elementelor esențiale din evoluția istorică. Studiu de fundamentare la scară urbană, pentru intervenții viitoare [The properties in 79B and 81 -85 Dorobanți Road. Identifying the cultural resource through the lenses of essential elements of their historical evolution. Substantiation study for future interventions], București.
- ICOMOS. 2003. Place – Memory – Meaning: Preserving Intangible Values in Monuments and Sites, congres ICOMOS, Victoria Falls, Zimbabwe, 29-30 octombrie/October 2003.
- ICOMOS. 2008. The Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place. <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf> (accesat/consulted 27.08.2018).
- UNESCO. 2017. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 2017, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (accesat/consulted 27.08.2018).
- UNESCO. 2003. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003, <https://ich.unesco.org/en/convention> (accesat/consulted 27.08.2018).
- UNESCO. 1972. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972, <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (accesat/consulted 27.08.2018).

mean overlooking the fact that an interesting historical evolution, bearing remarkable fruits, now only needs to dispose of the (inevitable) debris consisting in plots that contradict by size and ratio the high rank earned by the Dorobanți Road¹² (also) by means of this very historical evolution. Furthermore, according to the given cultural significance of such plots, their existence can be “commemorated” within the urban tissue that would be born precisely by sacrificing them.

Once demonstrated as possible or even binding, the merger of some plots should obviously be regulated in detail by the given planning rules, with regard to the necessary procedures, as well as to the precise manner the resulted plots have to be built, so as to preserve and, if possible, to enhance the cultural resource. Looked at from this point of view, another aspect often overlooked by the PUZ ZCP 2000, including with respect to Dorobanți Road, consists in the manifold and/or multiple building alignment. Not by coincidence, both types (Figure 6) are specific for Bucharest.¹³ This is a valuable source for enhancing the urban image (Photos 1-3) and, since the interwar period, a classic method for an improved use of the land in a settlement that had not known before either a high building density, or excessive heights (Photo 4). Unfortunately, this attribute, that is also to be found along the Dorobanți Road, can be easily annihilated by inadequate planning regulation as, according to the master plan, “the buildings have to be placed on the alignment defined by the already existing edifices and pulling back buildings is forbidden” (PUZ ZCP 2000: 10, III. b.).

The space of any urban or rural settlement needs undoubtedly to be administrated in various ways and, equally, one of the essential management instruments is the urban planning regulation. However, by its nature, the very urban planning regulation schematises, generalises, and standardises both the (already) built reality and its projection in the future. As a consequence, every time such rules are drafted for built cultural heritage items, i.e. for “something” distinct by complexity, singularity, and diversity, such instruments must either renounce at being simple (in the name of the so often invoked uncomplicated implementation) or accept ongoing examination, advanced investigation, and refining before each new intervention.

¹² Moreover, the present law often forbids building on such plots; but this clearly is not a criterion for cultural valuation.

¹³ The main reasons consist, most probably, in the fact that the town has evolved both spontaneously and guided – keeping a certain rhythm, slow enough or fast for one or another development tendency to be replaced before being fully implemented i.e. before completely adjusting the given urban images. For certain, a contributing factor must have been the fact that, unlike Western and Central European towns, Bucharest could develop freely, unlimited by any defence system.

■ MÁTÉ Zsolt¹

The Expanding World of Built Heritage

■ **Abstract:** Based on the experiences gained at an urban planning, historic building conservation, and research office, recalling concrete examples, the article is an overview illustrating the expanding world of built heritage from the individual protection system of the mid-20th century all through the emergence of territorial protection to regional, national, and cross-border protection. From the protection of the building to that of the environment, of the cultural landscape, and of road systems, to training courses and research systems following the expansion of the circle of protection.

The 50-year-long process is illustrated by the author through examples collected from personal participation and the presentation of other internationally outstanding examples. The article summarises how over the last 50 years new dimensions and ways have been created in the protection of the built heritage, from the protection of individual buildings through the protection of cross-border landscapes to the heritage protection of road, canal, and border systems.

In its extension, theme, research, and educational aspects, the protection of built heritage has been a constantly expanding world since the middle of the twentieth century.

■ **Keywords:** built heritage conservation, territorial heritage, world heritage, preservation

■ When I started working in 1965, the list of historic buildings in Hungary was in the order of tens of thousands, but contained only the protection of individual buildings.

I became aware of the absurdity of this historic building protection system during my first assignment, the preparation of a study on the regulation of Csongrád's city centre. Apart from a single Baroque church, no building was under protection here. But what I found there was a true miracle. More than a hundred buildings with archaic construction features stood there clustered together in one place, forming a stunningly chaotic streetscape. It was not only beautiful, but an environment that might be considered a requisite of a settlement structure, preserving a many centuries-old lifestyle, has remained for us almost intact.

Az épített örökség táguló világa

■ **Kivonat:** Az áttekintés egy várostervező, műemléki és kutatási műhely tapasztalatain, konkrét példák felidézésével mutatja be az épített örökség táguló világát a XX. század közepének egyedi védelmi rendszerétől a területi védelem megjelenésén át a regionális, nemzeti és határon átnyúló védelemig. Az épülettől, a környezet, kultúrtáj és útrendszerek védelem alá vonásáig, védelmi kör tágulását követő oktatási és kutatási rendszerekig.

Az 50 évet átívelő folyamatot személyes részvétellel alakított és más nemzetközileg kiemelkedő példák bemutatásával illusztrálja a szerző. A cikk annak kibontása, hogy az utolsó 50 év az épített örökség védelmének milyen új dimenzióit, útjait hozza létre az egyedi védelemtől a határon átnyúló táji védelmen át az út-, csatorna- és határrendszerek örökségvédelméig.

Az épített örökség védelme kiterjedésében, tematikájában, kutatási és oktatási vonatkozásaiban a huszadik század közepétől folyamatosan táguló világ.

■ **Kulcsszavak:** műemlékvédelem, területi örökség, világörökség, konzerválás

■ Amikor 1965-ben munkába álltam, a magyar műemléki lista már tízezres nagyságrendű volt, de csak épületenkénti, egyedi védelmet ismert.

Egyik első feladatomnál, Csongrád-Belváros szabályozási tanulmányának készítése során döbbsentem rá ennek a védelmi rendszernek a fonákságára. Az egy szem barokk templomtól eltekintve itt egyetlen épület sem állt védelem alatt. Viszont, amit ott találtam, maga volt a csoda. Festői rendetlenségű utcaképet formázva több mint száz, archaikus építési jellegzetességet mutató ház állt egy tömegben. Nem csak szép volt, de a több évszázados életmódot megőrző településszerkezeti rekvizitumnak tekinthető környezet is ránk maradt szinte sértetlen formában.

Felismertem, hogy az egyetlen követhető út az egyedi védelemmel szemben az, hogy az egész területet műemléki védelem alá kell venni – még ha nem is minden épület kiemelkedő értékű (MÁTÉ 1967). Ennek alapján 1976. január 15-én miniszteri rendelettel a magyar műemlékvédelem törvényében először mondtak ki műemléki védelmet városrésznyi népi építészeti területre.

A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottmánya már 1858-ban felvetette, hogy a műemlékvédelemben építész, művész, tudós és amatőr tagok közreműködésére számítanak, a képzésben azonban ennek egészen 1976-ig semmi fogantatja nem lett.

Az 1970-es években már ritkult a régi nemzedék, amely még egy kézben tartotta az ismereteket. A háború okozta pusztítások miatt a hagyományos, fenntartó konzerválást fel kellett váltania a korszerű szerkezeti rekonstrukciónak. A forrás-kutatás és helyszíni vizsgálat jelentősége felértékelődött.

1 Private architect, Phd CSc, Hungary.

1 Szabadúszó építészmérnök, dr. CSc., Magyarország.

■ Foto 1. Csongrád-Belváros © MÁTÉ Zsolt, 2008
 ■ Photo 1. Csongrád city centre © Zsolt MÁTÉ, 2008

A képzésben új koncepcióra volt szükség. A műszaki végzettségű mérnököket fel kellett vértetni a történettudomány, művészettörténet és segédtudományok bölcsészeti ismereteivel, a humán tudományok területéről érkezőket pedig meg kellett ismertetni a mérnöki tudományok alapjaival. Megkerülhetetlen volt az épületdiagnosztika és a konzerválás tudományos megalapozása is.

Az igényére válaszul 1976-ban előbb Budapesten létrejött a műemlékvédelmi szakmérnök képzés, majd ennek nyomán később, SZABÓ Bálint kezdeményezésére Kolozsvárt is megindulhatott a posztgraduális képzés.

Az informatika megjelenése az örökség táguló világának valódi ősrobbanása volt.

Például a középkori jegyzékek feldolgozása olyan térképi rekonstrukciók lehetőségét teremtette meg, amelyek fennmaradt térképek híján fontos topográfiai adatokat pótoltak (MÁTÉ 1989). Szeged esetében, amelynek szinte teljes épületállományát és egész városalapróját 1879-ben a Tisza árvize

I recognised that the only way to tackle the protection of individual buildings is to place the entire area under protection – even if not every building is of outstanding value (MÁTÉ 1967). Based on this, on the January 15, 1976, by ministerial decree, for the first time in the history of the Hungarian historic building conservation, an urban area with vernacular architecture was declared a protected area.

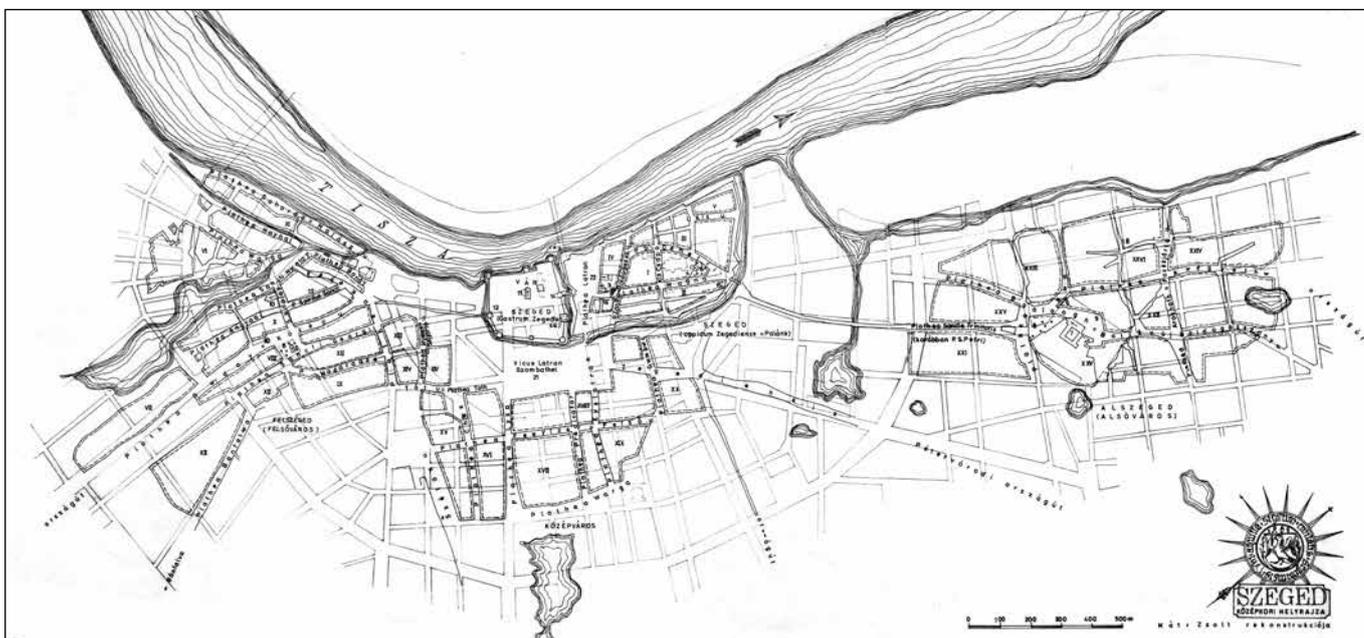
The Archaeological Committee of the Hungarian Academy of Sciences had already mentioned in 1858 that for the preservation of historic buildings they were counting on the collaboration of architects, artists, scholars, and amateur members, but this had no effect whatsoever in training until 1976.

In the 1970s, the old generation that held expert knowledge was slowly fading away. Because of the destruction caused by the war, traditional conservation had to be replaced by modern structural reconstructions. Source research and on-site investigation became more important.

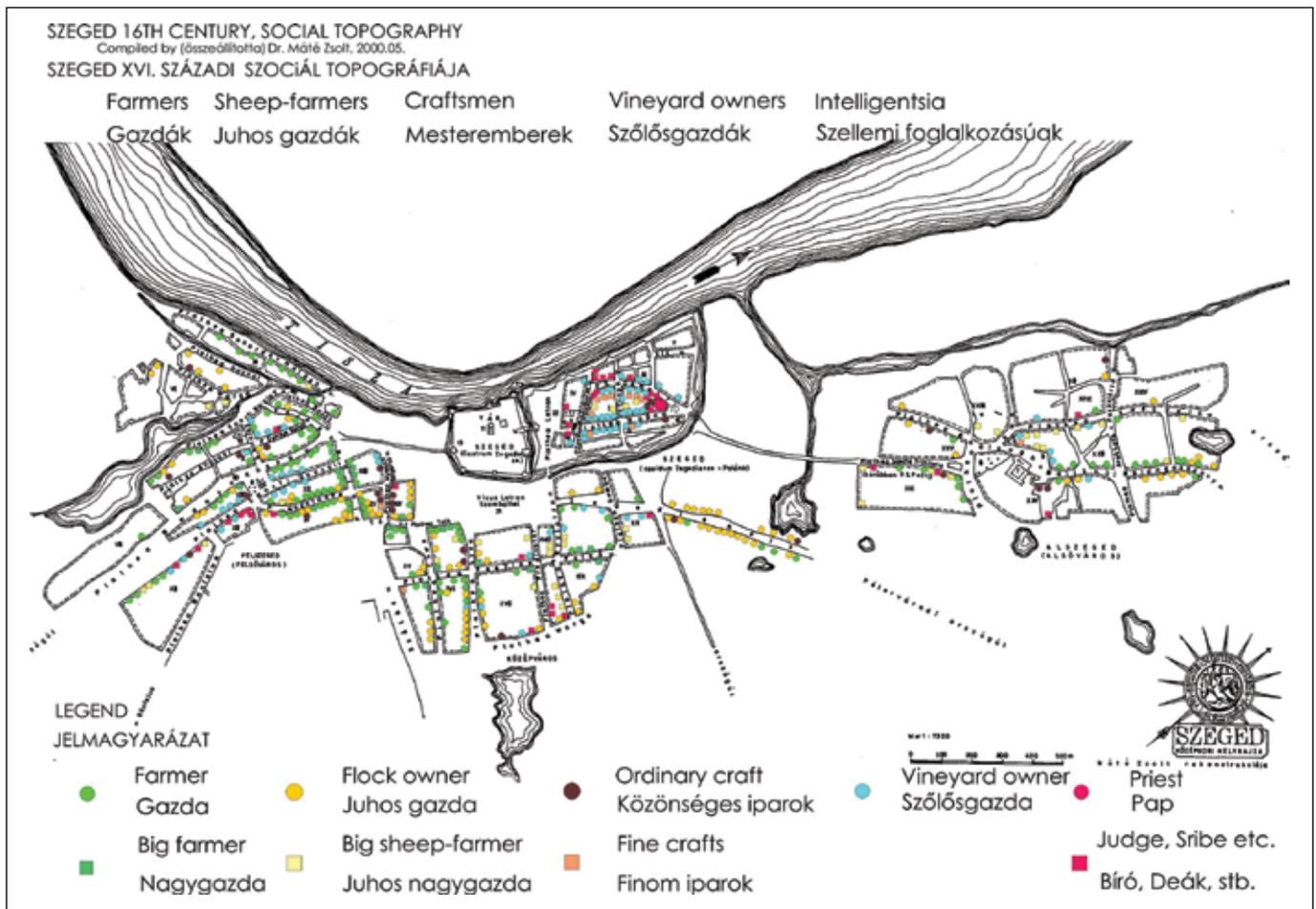
A new concept was needed in training. The technically qualified engineers had to get acquainted with history, art history, and auxiliary sciences, and those arriving from the field of humanities had to acquire basic knowledge in engineering sciences. Establishing the scientific foundations of building diagnostics and preservation was also inevitable.

In response to the demand, a specialised engineering training in historic building conservation was started first in Budapest in 1976, then subsequently, at the initiative of Bálint SZABÓ, a postgraduate training could also be started in Cluj-Napoca.

The emergence of information technology was the real Big Bang of the expanding world of heritage.

■ 1. ábra: Szeged térképi rekonstrukciója 1522–1546 (MÁTÉ 1989)
 ■ Figure 1. Map reconstruction of Szeged from 1522-1546 (MÁTÉ 1989)

■ **2. ábra:** Szeged, vagyonok és mesterségek a középkorban (MÁTÉ 2000)
■ **Figure 2.** Szeged – ownership and professions in the Middle Ages (MÁTÉ 2000)

For example, the processing of medieval records created the possibility of such map reconstructions, that given the lack of extant maps, provided important topographic data (MÁTÉ 1989). In the case of Szeged, where almost all the buildings and the entire city layout were destroyed by the flooding of the Tisza River in 1879, the reconstruction not only completed the information on the former topography, but also shed light on the socio-spatial structure of the mediaeval town, on the “intangible heritage” perceptible in built heritage – expanding the concept of heritage through social dimensions (MÁTÉ 2000).

The concept of cultural landscape appeared in the Granada Convention in 1985. Anthropogenic landscape elements thematised the expanding world of built heritage. The Hortobágy was the first to be explored in Hungary (MÁTÉ 1996). The “Hungarian Pusztas” was listed as a World Heritage Site not as a natural heritage but as a cultural landscape of outstanding value that represents human interaction with the environment.

We became acquainted for the first time with one of the miracles of the New World at the Tusnad conferences. UNESCO declared Xochimilco in Mexico as a World Heritage Site in 1987. Luz Maria BERISTAIN DIAZ delivered a presentation on the historic lake

megsemmisítette, a rekonstrukció nemcsak az egykori helyrajzot pótolta, hanem a középkori város társadalmi térszerkezetére, az épített örökségben érzékelhető „szellemi örökségére” is fényt vetett – társadalmi dimenziókkal tartalmilag tágítva az örökség felfogását (MÁTÉ 2000).

A kultúrtáj fogalom 1985-ben jelent meg a Granadai Egyezményben. Antropogén tájlemek tematizálták az épített örökség táguló világát. Magyarországon először a Hortobágy feltárása történt meg (MÁTÉ 1996). A „magyar pusztas” nem természeti kategóriában, hanem az emberi tájformáló örökség értékeként – kultúrtájként került világörökségi felvételre.

A Tusnad konferenciákon találkoztunk először az Újvilág egyik csodájával. Az UNESCO 1987-ben a mexikói Xochimilcót a világörökség részévé nyilvánította. A terület történelmi tó- és csatornarendszeréről Luz Maria BERISTAIN DIAZ 2003-ban tartott előadást (BERISTAIN DIAZ 2003). A prekolumbián vízi közlekedési rendszer megmaradt elemeit és táji, építészeti emlékeit együttes gondolatkörbe foglaló megőrzési koncepcióval először került a konferencia napirendjére olyan kultúrtáj méretű téma, amely a megszokott épület, épületegyüttes vagy legfeljebb település méretet sokszorososan meghaladta.

Az amerikai kontinens őslakói ugyanis nem ismerték a kereket és az igavonó állatokat. A közlekedés és szállítás megoldására más-más módot találtak Közép- és Dél-Amerikában. A mai Mexikóban élő aztékok csatornarendszert alakítottak ki.²

A magashegyi inka birodalom hírvívő és szállító igényét viszont nem a víz, hanem több mint 30 ezer kilométernyi kiépített gyalogút hálózat szolgált. Erről ugyancsak Tusnádon esett szó.

² Az Újvilág Velencéjét egy 500 éves spanyol leírás is megörökítette (DIAZ DEL CASTILLO 1977).

■ **Foto 2.** Hortobágy, felhagyott sóút © MÁTÉ Zsolt, 1996
 ■ **Photo 2.** Hortobágy – abandoned salt road © Zsolt MÁTÉ, 1996

A Qhapac Ñan andokbeli útrendszer a prehiszán örökség útrendszerének 273 helyszíne és több, mint 6000 kilométernyi útja 2014 óta hat ország – Argentína, Bolívia, Chile, Ecuador, Kolumbia és Peru közös világörökségi helyszíne.

Sajnos 2003-ban a táguló épített örökségi világnak ezeket a jeleit a Tusnádi konferencia még kissé értetlenül fogadta.

Magyarországon a VÁTI³ Kutatási és Műemléki Irodáján fejlődött ki az a regionális örökségvédelmi szemlélet, amelynek eredménye 2001-ben a kontinens legnagyobb sós tavát, a Fertő tót körülölelő, Ausztriába átnyúló Fertő-táj, 2002-ben pedig a világ első zárt borvidéke, a Tokaji borvidék világörökségi felvétele lett.

3 VÁTI – 2014-ben jogutód nélkül megszűnt Városépítési Tervező Iroda (több néven szerepelt, de a VÁTI betűszót mindenkor megtartotta).

and canal system of the area in 2003 (BERISTAIN DIAZ 2003). The preservation concept that incorporated the remnants of the pre-Columbian water transportation system, as well as its landscape and architectural relics, was the first topic on the conference programme of such a cultural dimension that far exceeded the usual scope of buildings, building ensembles, or, at most, settlements.

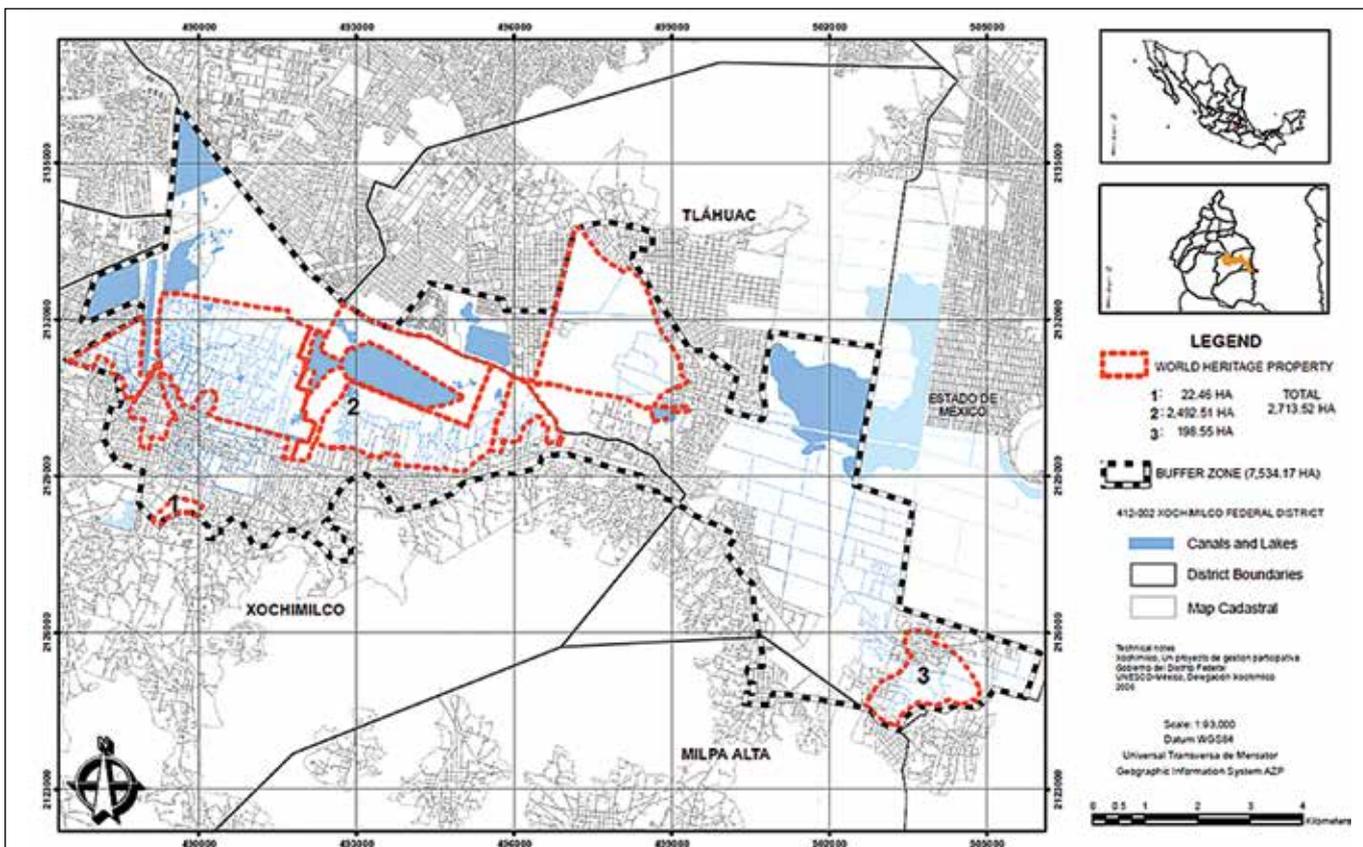
The indigenous people of the American continent did not have wheels or draught animals. Different solutions were found for transportation in Central and South America. The Aztecs living in today's Mexico developed a canal system.²

In the highlands, in the Inca empire it was not the water that ensured the means of communication and transportation, but a road system of more than 30 thousand kilometres. This was also mentioned at the Tusnad conference.

In 2014 the Qhapac Ñan pre-Hispanic Andean road system with its 273 component sites and a network of more than 6000 kilometres of roads became a common World Heritage Site shared by 6 countries – Argentina, Bolivia, Chile, Ecuador, Colombia, and Peru.

Unfortunately, in 2003, these signs of the expanding world of built heritage were met with slight incomprehension at the Tusnad conference.

2 The Venice of the New World was also recorded by a 500-year Spanish description (DIAZ DEL CASTILLO 1977).

■ **3. ábra:** Xochimilco világörökségi helyszín, Mexikó (forrás: https://whc.unesco.org/en/list/412/multiple=1&unique_number=475, 2018.06.21.)
 ■ **Figure 3.** Xochimilco World Heritage Site – Mexico (source: https://whc.unesco.org/en/list/412/multiple=1&unique_number=475, 21.06.2018)

In Hungary the approach to regional heritage protection was developed at the VÁTI³ Research and Historic Building Office, as a result of which in 2001 the region surrounding the largest salt lake on the continent, Lake Fertő, which spans the border between Austria and Hungary, was included on the World Heritage List, and in 2002 the first closed wine region of the world, the Tokaj Wine Region became a World Heritage Site.

Before the drainage measures were carried out on the Great Hungarian Plain, the entire Trans-Tisza and some part of the Danube-Tisza Interfluvium region was periodically covered by water. The Tisza flooded twice a year. It was tamed by mankind, who made use of this natural phenomenon in different ways – fishing, the cultivation of reed and other crops. They managed to control water flow with flood gates. This knowledge was lost in wartime during the 150 years of Ottoman rule. The Great Plain became a marshland, and because of the floods most parts of the Great Plain were uninhabitable (BELLON 2003). The 19th century river regulations cut off the rivers' meanders. The water

3 VÁTI – the Hungarian Company for Regional Development and Town Planning, which in 2014 ceased without a successor (the company had several official names, but the acronym VÁTI was kept at all times).

■ Foto 3. Fertőszéplak világörökségi helyszín © MÁTÉ Zsolt, 2000
 ■ Photo 3. Fertőszéplak World Heritage Site © Zsolt MÁTÉ, 2000

A magyar Alföld vízmentesítése előtt az egész Tiszántúl és a Tisza-Duna köz nagy része vízjárta hely volt. A Tisza évenként kétszer öntött ki. Az ember megszelídítette és sokoldalúan – halászzattal, nád és más haszonnövény termesztésére – hasznosította ezt a természeti jelenséget. A víz útját kormányozta és zsiliprendszerrel szabályozta. Ez a tudás a 150 éves török hódítás háborús viszonyai között elveszett. Az Alföld elmocsarosodott, a vízelöntések az Alföld nagy részét élhetetlenné tették (BELLON 2003). A 19. századi folyószabályozás levágta a folyók kanyarjait. A gátak közé szorított víz, sokkal rövidebb lefolyással, jóval magasabb vízállásokat eredményezett. A folyók medre és ártere folyamatosan feltöltődik. A vízszint egyre magasabb. A kitörő víz óriási pusztítást tud végezni.

Ma árapasztó tározók létesítésével kísérlet történik ennek a helyzetnek a feloldására. E munkához kapcsolódóan a Tisza mentén több mint harminc település épített és természeti öröksége került egységes feltárára (FRANKÓ 2003).

A magyar urbanisztika kivételes kulturális érdeklődésű, meghatározó személyiségének, a nemrég elhunyt PAKSY Gábornak az irányítása alatt készült el a 2003-ban törvénnyé emelt Országos Területrendezési Terv (VÁTI 2003), amely az épített örökség védelmét a térinformatika⁴ lehetőségének kiaknázásával országos léptékűvé tágította.

Az Országos Területrendezési Terv kulturális örökségi övezeti rendszert hozott létre azokból a térségekből, ahol az országos átlagból kiemelkedő mértékben vannak jelen együttesen a műemlékek, régészeti emlékek, település-néprajzi és történeti-táji értékek. A védett kulturális örökségvédelmi zónákhoz kapcsolódó szabályozási előírások táji léptékben tiltották például a tájromboló felszíni bányászatot, személtlerakást, vízi erőművek, felszíni regionális közművek létesítését. A zónákat a kemény tiltások miatt módosították, de 2005-ben módosult formában elfogadást nyertek, mivel az örökség és versenyképesség pozitív összefüggése szakmailag felismertté vált. Más kérdés, hogy a politika hogyan él ezzel.

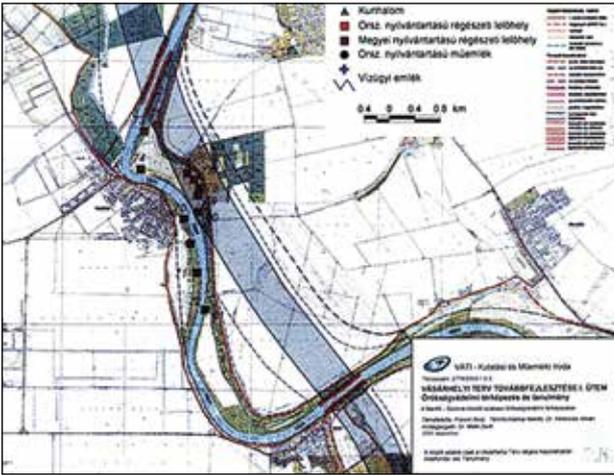
A római birodalomnak Európára, Ázsiára és Afrikára kiható kulturális, épített és civilizációs öröksége hozzájárult a görög-római civilizáció és a kereszténység robbanásszerű térnyeréséhez, és az egykori *Limes* két oldalán ma is tapinthatóan érzékelhető két világot hozott létre.

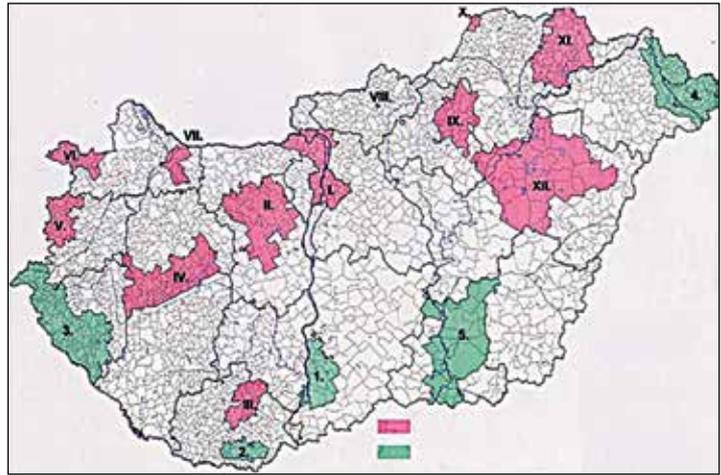
■ 4. ábra: Qhapac Ñan andoki útrendszer, hat ország világöröksége (forrás: http://www.wikiwand.com/hu/Inka_%C3%Bath%C3%A11%C3%B3zat, 2018.06.22.)

■ Figure 4. XQhapac Ñan road system in the Andes, world heritage of six countries (source: http://www.wikiwand.com/hu/Inka_%C3%Bath%C3%A11%C3%B3zat, 22.06.2018)

4 A TEIR – Az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, egy olyan elektronikus térinformatikai információs rendszer, amelyet a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996/XXI. törvény alapján hoztak létre Magyarországon.

■ **5. ábra:** Tisza árvasztó örökségi vizsgálat (FRANKÓ 2003)
 ■ **Figure 5.** Study related to heritage for the flood control of the Tisza (FRANKÓ 2003)

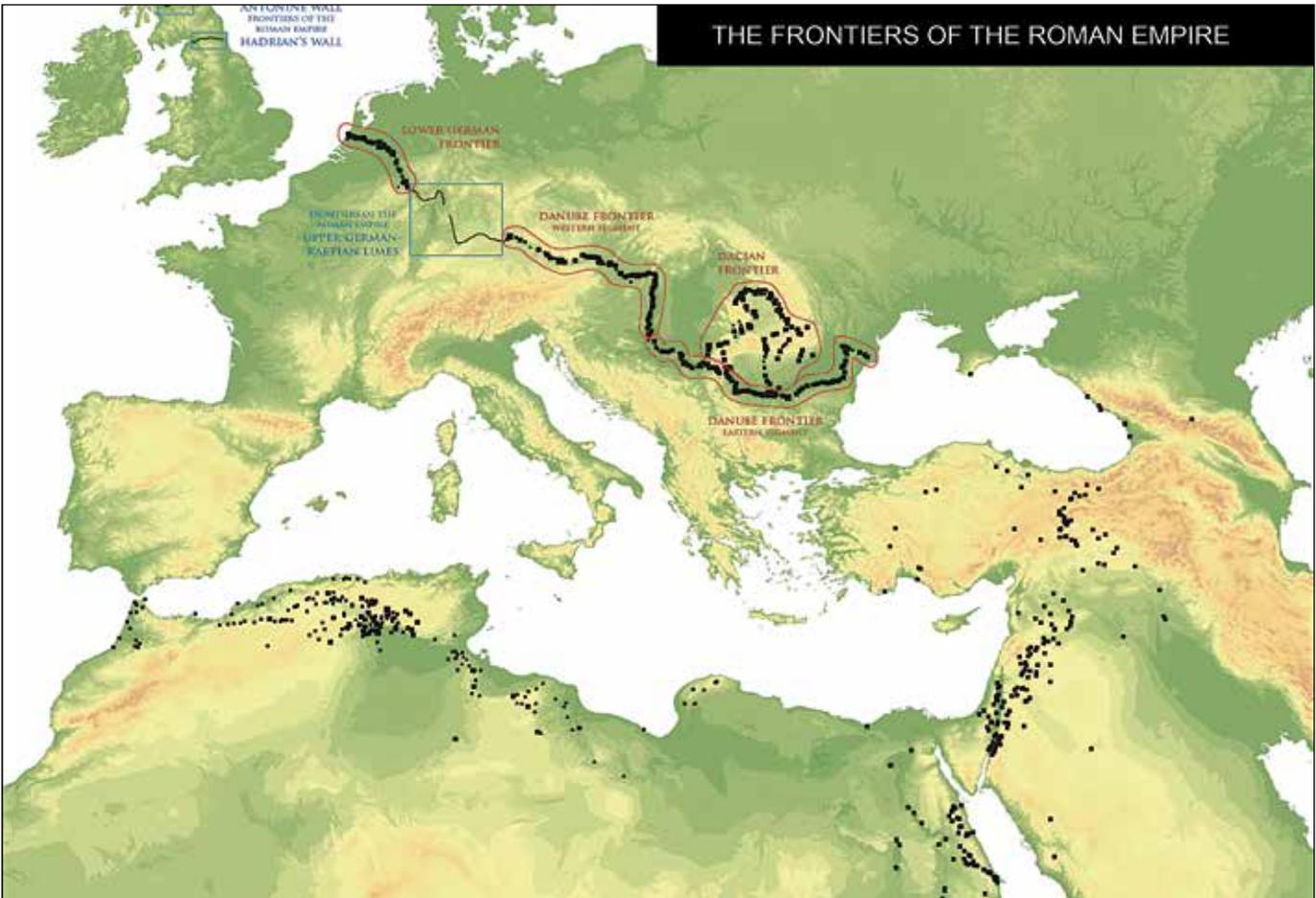

■ **6. ábra:** Magyarország kulturális övezetei 2003 (VÁTI 2003)
 ■ **Figure 6.** Hungary's cultural zones in 2003 (VÁTI 2003)

Miután 1987 és 2008 között a *Limes* egyes angliai és németországi szakaszai már felkerültek a világörökségbe, 2017-ben Németország szakemberei elkészítették a Római Birodalom teljes határvonalára kiterjedő világörökségi tematikus tanulmányt (PLOYER, POLAK & SCHMIDT 2017). Ezt követően Magyarország 2018. január 31-én benyújtotta „A Római Birodalom határai – A Dunai Limes” helyszín világörökségi nevezését. A *Limes/Ripa* 1500 km hosszú szakasza négy ország – Németország, Ausztria, Szlovákia és Magyarország – 98 helyszínét és 164 részhelyszínét foglalja magában. A több mint 400 km-es magyar szakasz 65 helyszínt tartalmaz.

contained between the dams, with a much shorter flow, resulted in much higher water levels. The river beds and catchment areas got constantly filled up. The water level was getting higher. The erupting water could do enormous damage.

Today an attempt is made to solve this situation by setting up flood control reservoirs. In connection with this work, the built

■ **7. ábra:** LIMES, a római birodalom határai – világörökségi helyszín (PLOYER, POLAK & SCHMIDT 2017, 4–5.)
 ■ **Figure 7.** LIMES, the frontiers of the Roman Empire – World Heritage Site (PLOYER, POLAK & SCHMIDT 2017, 4-5)

and natural heritage of more than thirty settlements along the Tisza have been uniformly researched (FRANKÓ 2003).

The National Spatial Plan (VÁTI 2003), which expanded the protection of built heritage on a national scale by exploiting the potential of spatial informatics⁴ and was passed as law in 2003, was drawn up under the direction of the recently deceased Gábor PAKSY, an exceptional personality of Hungarian urban planning, with a strong interest in culture.

The National Spatial Plan outlined certain areas as cultural heritage zones, where historic buildings, archaeological relics, settlement-ethnographic and historic site values appear together strikingly above the national average. The regulations related to protected cultural heritage zones banned, for example, surface mining that has damaging effects on the landscape, garbage dumping, the building of hydroelectric power plants, or the placement of public utilities on the ground surface. These zones were modified because of the severe bans, but they were accepted in a modified form in 2005, as the positive correlation between heritage and competitiveness has become recognised professionally. How politics makes the best of this is another matter.

The cultural, built, and civilizational heritage of the Roman Empire that influenced Europe, Asia, and Africa, contributed to the explosive growth of the Greek-Roman civilisation and Christianity, and created two worlds on both sides of the former *Limes*, perceptible even today.

Since between 1987 and 2008 some sections of the *Limes* in Great Britain and Germany have already been included in the World Heritage List, in 2017 experts from Germany prepared a World Heritage Thematic Study on the frontiers of the Roman Empire (PLOYER, POLAK & SCHMIDT 2017). Then on January 31, 2018, Hungary nominated “The Frontiers of the Roman Empire – the Danube Limes” as World Heritage Site. The 1500 km long section of the *Limes/Ripa* includes 98 sites and 164 component sites from four countries – Germany, Austria, Slovakia, and Hungary. The more than 400 km long Hungarian section includes 65 sites.

Despite the good example of the nomination of the *Limes*, the central organisations for territorial and heritage science ceased in Hungary. The institutional system is untraceably crumbling.

However, the world of heritage is constantly expanding, and the administrative crisis cannot impede it either.

■ 8. ábra: A Dunai Limes Magyarországon (PLOYER, POLAK & SCHMIDT 2017, 41. – részlet)
■ Figure 8. The Danube Limes in Hungary (PLOYER, POLAK & SCHMIDT 2017, 41 – detail)

A *Limes* nevezés jó példája ellenére Magyarország területi- és örökségtudomány központi szervezetei megszűntek. Az intézményrendszer nyomom sem követhető lebomlásom megy át.

Az örökség világa azonban folyamatosan tágul, és ennek az adminisztrációs válság sem tud gátja lenni.

Bibliográfia/Bibliography

- BELLON Tibor. 2003. *A Tisza néprajza – Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*. Budapest: Timp Kiadó.
- BERISTAIN DIAZ, Luz Maria. 2003. Xochimilco, annak kápolnái és környezete, valamint a tavak történeti értéke. In *Tusnád 2003*, főszerk. BENCZÉDI Sándor, 218–223. Kolozsvár.
- DÍAZ DEL CASTILLO, Bernal. 1977. Új-Spanyolország meghódításának hiteles története. In Mígel Leon-Portilla, *Így látták*, 15–16. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- FRANKÓ Ákos, Dr. FERENCSEK István, Dr. MÁTÉ Zsolt & Dr. OROSZ Bálint. 2003. A Vásárhelyi terv továbbfejlesztése I. ütem – Örökségvédelmi térképezés és tanulmány. VÁTI. Témafelelős Frankó Ákos.
- MÁTÉ Zsolt. 1967. Városméretű népiépítészet védelem, Csongrád-Belváros rendezése. In: *Városépítés* 5: 18–20.
- MÁTÉ Zsolt. 1989. Szeged XVI. századi helyrajza. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIV.*, szerk. BLAZOVICH László, 5–75. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.
- MÁTÉ Zsolt, BÓDYNÉ MÁTHÉ Ildikó, SZABÓ Zoltán & VOITH Mária. 1996. A Hortobágy térségének területrendezési terve. Az épített környezet és az épített környezet védelme. VÁTI.
- MÁTÉ Zsolt. 2000. Szeged középkori szociátopográfiája. *Falu Város Régio* 6: 11–16.
- PLOYER, René, Marinus POLAK & Ricarda SCHMIDT. 2017. *Frontiers of the Roman Empire – A thematic study and proposed world heritage nomination strategy*. Vienna – Nijmegen – Munich: Bundesdenkmalamt Österreich – Radboud Universiteit – Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege.
- VÁTI. 2003. VÁTI Országos Területrendezési Terv – Kulturális örökségi övezetek.

⁴ TEIR – The National Regional Development and Spatial Planning Information System is an electronic spatial information system, which was established based on Law No. XXI of 1996 on regional development and spatial planning in Hungary.

■ Teodor Octavian GHEORGHIU¹

Capcane în protecția ariilor urbane istorice în România

CÂTEVA STUDII DE CAZ

■ **Rezumat:** România nu e singura țară din estul Europei care, în perioada următoare schimbărilor de regim din jurul anilor '90, are dificultăți serioase privind protecția ansamblurilor și monumentelor istorice. Cauzele sunt numeroase și țin de factorii care au acționat și acționează în domeniu, de la legislație, administrație, mentalități diverse, până la agresivitatea "modernizării" cu orice preț. Evident, un loc aparte îl au afacerile imobiliare care vizează ariile urbane cele mai centrale sau prețioase, cele în care prețul terenului pare a fi singurul care reglează procesul. Dacă clădirile istorice clasate sunt reabilitate corect, conform reglementărilor specifice domeniului, clădirile aparținând ansamblurilor protejate (centre istorice, cartiere rezidențiale istorice sau tradiționale, complexe industriale sau de infrastructură istorică etc.) sunt considerate "monumente de grad inferior" și sunt supuse celor mai ciudate procedee de reabilitare, amplificare sau conversie-reconversie.

■ **Cuvinte cheie:** protecția monumentelor istorice, arii urbane istorice, studii de caz, România

■ Tema acestui articol este destul de prezentă în dezbateră profesională referitoare la istoria orașelor noastre și la protecția valorilor urbanistice și arhitecturale pe care le conțin. Discuția nu ocolește nici rolul diferiților actori care acționează sau ar trebui să acționeze în etapele protecției și integrării ariilor sau arhitecturilor istorice în politicile de dezvoltare actuale, iar concluziile ar trebui să ajute la corectarea unor disfuncții detectate în toate orașele din România de astăzi. În acest sens, merită amintite tematicile unora dintre simpoziioanele "Tușnad"² și sesiunile de comunicări ale Comisiei de Istorie a Orașelor din România³, la care se adaugă tematicile altor evenimente științifice organizate de muzee, centre sau organizații culturale etc. De asemenea, există tematici ale unor reviste de profil, și

1 Arhitect, dr., profesor universitar la Universitatea Politehnică Timișoara, România

2 Tușnad 1998: "Protecția orașelor istorice", Tușnad 2001: "Protecția integrată a patrimoniului construit", Tușnad 2005: "Incursiune în realitățile reabilitării patrimoniului construit", Tușnad 2007: "Protecția globală a orașelor istorice", Tușnad 2014: "Managementul contemporan pentru protecția patrimoniului construit".

3 Cele mai aproape de subiect sunt: "Distrugerea și reconstrucția orașelor", sesiunea de comunicări organizată în Timișoara în 9-11 iunie 1995, cu numeroase contribuții publicate în *Historia Urbana* nr. 1-2 din 1995, "Centre istorice. Menire, evoluție, perspectivă", sesiune organizată în 2001 la Sibiu, cu unele contribuții publicate în *Historia Urbana* nr. 1-2 din 2001, "Civilizație urbană în spațiul românesc. Cercetare, protecție, valorificare", organizată în 2005 în Brașov, cu unele contribuții publicate în *Historia Urbana* nr. 1 din 2006 și "Locul centrelor istorice în contextul urban actual", sesiunea organizată în 19-22 mai 2016 în Piatra Neamț, cu contribuții care sunt publicate în *Historia Urbana* din 2017.

Traps in the Protection of Historic Urban Areas in Romania

SEVERAL CASE STUDIES

■ **Abstract:** Romania is not the only country in Eastern Europe that, in the period following the regime changes around the 90s, has serious difficulties regarding the protection of historic ensembles and buildings. The causes are many and are related to the factors that have acted and still act in the field, from legislation, administration, various mentalities, to the aggressiveness of "modernisation" at all costs. Obviously, a special place is taken by real estate activities, which target the most central and precious urban areas, those where the land price seems to be the only thing that regulates the process. If listed historic buildings are correctly rehabilitated, according to the regulations in the field, buildings that belong to protected ensembles (historic centres, historic or traditional residential quarters, industrial or historical infrastructure complexes, etc.) are considered "low-grade historic buildings" and are subjected to the strangest rehabilitation, amplification, or conversion-reconversion processes.

■ **Keywords:** historic building conservation, historic urban areas, case studies, Romania

■ The subject of this article has an emphatic presence in the professional debate related to the history of our towns and cities and to the protection of their urban planning and architectural values. The discussion also touches upon the role of different actors who act or should act in the stages of protection and integration of historic areas or architecture in the current development policies, and the conclusions should aid in the correction of dysfunctions detected in all cities of present day Romania. In this respect, it is worth mentioning the topics of some of the "Tușnad"² conferences and the communi-

1 Architect, PhD, university professor at the Politehnica University Timisoara, Romania

2 Tușnad 1998: "Historic Towns", Tușnad 2001: "Integrated Built Heritage Conservation", Tușnad 2005: "Realistic Approach to Built Heritage Conservation", Tușnad 2007: "Global Protection of Historical Towns", Tușnad 2014: "Contemporary Management for Built Heritage Protection".

cation sessions of the Commission for the History of Towns in Romania³, completed with the topics of other scientific events organised by museums, cultural centres, or organisations, etc. There are also the topics of some speciality journals, and it is enough to mention those of architecture and urban planning (*Arhitectura, Arhitect Design, Igloo, Zepelin, Urbanismul* – new series), of historic building conservation (*Revista Monumentelor Istorice* and *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*) and, not least, *Transsylvania Nostra*. It will be seen below that this abundance of opinions and standpoints did not constitute a sufficiently visible and effective critical mass (of pressure). However, it is true that the defects have early origins and are very resistant.

Although the worst destructions of historic areas in Romanian towns and cities are caused by the last stage of the Communist Period (the 1970s and 1980s), I do not aim to approach or analyse them here, just to make the observation that they were aided (besides the economic, social, political, etc. interests) by the strange and unhappy combination between the modernist opinions of architects and urban planners, respectively the doctrinal ones of the state (ZAHARIADE 2017, 5-8). Instead, I will try to provide an X-ray of what has been happening starting with 1900 and continues under our eyes, although the regime change in December 1989 seemed that it would bring about a correction of the attitude towards history and heritage. International practice gave hope to conducting some operations for correcting the dysfunctions generated by Communist systematisations. The 28 years that have passed show the opposite. The problem is serious, the medium and long term consequences are difficult to manage and fix, and those who are guilty for this continue unhindered to act or to ignore the negative phenomena. This is the reason for which I return with this type of study, updating informations and conclusions, and trying to cover the entire territory of the country through several case studies.

Romania is not the only country in Eastern Europe that, in the period following the regime changes around the 90s, has serious difficulties regarding the protection of historic ensembles and buildings. The causes are many and are related to the factors that have acted and still act

3 The closest to the subject are: "Destruction and reconstruction of cities", the communication session organised in Timișoara on June 9-11, 1995, with many contributions published in *Historia Urbana* no. 1-2 of 1995, "Historic centres. Purpose, evolution, perspectives", session organised in 2001 in Sibiu, with some contributions published in *Historia Urbana* no. 1-2 of 2001, "Urban civilisation in the Romanian space. Research, protection, enhancement", organised in 2005 in Brașov, with some contributions published in *Historia Urbana* no. 1 of 2006, and "The place of historic centres in the current urban context", session organised on May 19-22, 2016 in Piatra Neamț, with contributions published in *Historia Urbana* of 2017.

e suficient să le remarc pe cele ale revistelor de arhitectură și urbanism (*Arhitectura, Arhitect Design, Igloo, Zepelin, Urbanismul* – serie nouă), de protecția monumentelor istorice (*Revista Monumentelor Istorice* și *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*) și, nu în ultimul rând, *Transsylvania Nostra*. Se va vedea în cele ce urmează că această abundență de opinii și luări de poziție nu s-a constituit într-o masă critică (de presiune) suficient de vizibilă și eficace. Pe de altă parte, e adevărat că defecțiunile au origini timpurii și sunt foarte rezistente.

Cu toate că cele mai grave distrugerii ale zonelor istorice din orașele românești sunt datorate ultimei etape ale perioadei comuniste (deceniile 8-9 ale secolului trecut), nu-mi propun să le abordez sau detaliez aici, ci să fac doar observația că ele au fost facilitate (în afara intereselor economice, sociale, politice etc.) de combinația ciudată și nefericită dintre opiniile moderniste ale arhitecților și urbanistilor, respectiv cele doctrinare ale puterii (ZAHARIADE 2017, 5-8). În schimb, voi încerca o radiografie a celor se se petrec începând din 1990 și continuă sub ochii noștri, cu toate că schimbarea de regim din decembrie 1989 părea că va aduce după sine o corectare (în bine) a atitudinii față de istorie și patrimoniu. Practica internațională dădea speranță inclusiv derulării unor operațiuni de corecție a disfuncțiilor datorate sistematizărilor comuniste. Cei 28 de ani care au trecut demonstrează contrariul. Problema este gravă, consecințele pe termen mijlociu și lung sunt dificil de gestionat și remediat, iar cei ce se fac vinovați de aceasta continuă nestingheriți să acționeze sau să ignore fenomenele negative. Este motivul pentru care revin aici cu acest tip de studiu, aducând la zi informațiile și concluziile și încercând acoperirea întregului teritoriu al țării prin câteva studii de caz.

România nu e singura țară din estul Europei care, în perioada următoare schimbărilor de regim din jurul anilor '90, are dificultăți serioase privind protecția ansamblurilor și monumentelor istorice. Cauzele sunt numeroase și țin de factorii care au acționat și acționează în domeniu, de la legislație, administrație, mentalități diverse, până la agresivitatea proceselor de "modernizare" urbanistică și arhitecturală cu orice preț. Evident, un loc aparte îl au afacerile imobiliare care vizează ariile urbane cele mai centrale sau prețioase, cele în care prețul terenului, crescând artificial continuu, pare a fi singurul care reglează procesul. Dacă clădirile istorice clasate sunt reabilitate în general corect, conform reglementărilor specifice domeniului, clădirile aparținând ansamblurilor protejate (centre istorice, cartiere rezidențiale istorice sau tradiționale, complexe industriale sau de infrastructură istorică etc.) sunt considerate "monumente de grad inferior" și sunt supuse celor mai ciudate procedee de reabilitare, amplificare sau conversie-reconversie.⁴

Există, totuși, diferențe de substanță: în restul Europei sud-estice sau centrale (mă refer doar la fostele state comuniste), în perioada anterioară lui 1990, s-au desfășurat numeroase programe statale de protecție și restaurare a valorilor istorice, astfel încât debutul etapei "economiei de piață" găsea aceste valori (centre istorice, ansambluri sau arhitecturi istorice sau tradiționale, situri arheologice etc.) protejate prin legi solide și reabilitate, ajutând (prin funcțiile lor turistice, de pildă) dezvoltarea (GHEORGHIU 1997, *passim*). Nu întotdeauna, dar mult mai mult decât în România. Dar aceste mijloace de echilibrare a proceselor sau de stopare a distrugerilor ansamblurilor istorice există și în România actuală.

Ășadar, există:

- Legea Nr. 422/2001, republicată, privind protejarea monumentelor istorice, la care se adaugă: Legea Nr. 5/2000 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea a III-a – zone prote-

4 O analiză la scara estică a continentului în zorii economiei de piață se poate vedea într-un articol de GHEORGHIU (1997), precum și în mai recenta publicație editată de CACIUC (2011, *passim*).

jate, Lista monumentelor Istorice anexa la Ordinul MCC 2314/2004 actualizată în 2010 și 2016, Ordonanța Guvernului nr.43/2000, republicată, privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național etc. etc.;

- convenții internaționale și europene la care România a aderat începând cu anii '90;
- Ministerul Culturii cu direcții care se ocupă de gestionarea domeniului monumentelor istorice, conform aplicării legii 422;
- direcții de cultură județene și orașenești;
- direcții, compartimente sau inspecții din primăriile orașelor medii și mari care gestionează exclusiv sau prioritar zonele istorice;
- inspectorate de stat în construcții, județene și zonale, care verifică și controlează administrațiile locale, firmele, proiectele, șantierele în general și în special pe cele care au legătură cu monumentele istorice și zonele lor de protecție;– Comisia Națională a Monumentelor Istorice și 12 comisii zonale;
- PATN (Plan de Amenajare a Teritoriului Național) cu secțiunea a III-a destinată zonelor protejate– naturale și antropice;
- PAT-uri, care detaliază problematica la nivelul județului, interjudețean sau intercomunal;
- reglementări transfrontaliere privind patrimoniul;
- PUG-uri cu regulamente urbanistice specifice, care reglementează inclusiv (de cele mai multe ori mai detaliat decât pentru restul intravilanțelor) ariile istorice sau conținătoare de valori istorice;
- strategii de dezvoltare la toate nivelurile administrației, în care nu sunt omise valorile naturale sau cele istorice;
- felurite forme de învățământ superior de specialitate care pregătesc specializări sau specialiști în domeniul acesta.

În concluzie, România are, în materie de protecție și reabilitare a patrimoniului construit, cam tot ce au și celelalte state central și est-europene.

Atunci, care este problema? Ce lipsește?

Încercând o înțelegere globală, sintetică, a situației, cred că extrem de gravă este derularea în paralel, după 1989, a celor două tipuri de procese, considerate contradictorii: *protecția valorilor istorice, urbanistice și arhitecturale*, pe de o parte și *dezvoltarea economică, în regim capitalist, concurențial*, pe de alta. În România, ele au fost și sunt obligate să se conjuge, să se suprapună și să se confrunte, din cauza contextului politic anterior lui 1990, combinat cu aspirațiile dezvoltatorilor/investitorilor sau beneficiarilor de după. Ariile istorice devenind fragile, au fost și sunt vândute de investitori, pentru un profit real sau iluzoriu, iar protecția lor, acum, dă senzația că stânjenește sau împiedică dezvoltarea. Afirmatia de mai sus pune în circulație factori care oscilează între domeniul obiectiv și subiectiv, astfel încât devine necesară sistematizarea datelor.

În primul rând, se constată că *problemele obiective* sunt generate de evoluții îndelungate și particularități din mediul românesc, în timp ce *problemele subiective* sunt dependente de persistența unor moduri de gândire din perioada comunistă, precum și de mentalități recente, căpătate prin funcționarea economiei (primitive) de piață, realități care fac ca România să aibă o situație particulară (oricum diferită față de cele ale statelor din jur). Distorsiunile și incoerențele sunt la cote extreme.⁵

Detaliind complexul de factori, *problemele obiective*, cu maxim impact, consider că sunt:

- distrugerile de substanță urbană istorică din perioada comunistă, reconstrucțiile noilor centre sau ansambluri generând incoerență urbanistică, funcțională și morfo-structurală în general și mai cu seamă a ariilor de contact (interstiții);

in the field, from legislation, administration, various mentalities, to the aggressiveness of “modernisation” at all costs. Obviously, a special place is taken by real estate activities, which target the most central and precious urban areas, those where the land price seems to be the only thing that regulates the process. If listed historic buildings are correctly rehabilitated, according to the regulations in the field, buildings that belong to protected ensembles (historic centres, historic or traditional residential quarters, industrial or historical infrastructure complexes, etc.) are considered “low-grade historic buildings” and are subjected to the strangest rehabilitation, amplification, or conversion-reconversion processes.⁴

There are, however, differences of substance: in the rest of Southeast or Central Europe (I refer only to the former Communist bloc), many state programmes for the protection and rehabilitation of historic values were carried out in the period prior to 1990, so that the start of the “market economy” stage found these values (historic centres, historic ensembles or architecture, archaeological sites, etc.) protected by solid laws and rehabilitated, helping development (through their touristic functions, for example) (GHEORGHIU 1997, passim). Not always, but to a much higher degree than in Romania. But these means of balancing the processes or stopping the destructions of historic ensembles also exist in present-day Romania.

Thus, there are:

- Law No. 422/2001, republished, on the protection of historic buildings, to which are added: Law No. 5/2000 on the approval of the National Spatial Plan – Section III – Protected Areas, the List of Historic Buildings, annex to the Order of the Ministry of Culture and Religious Affairs No. 2314/2004, updated in 2010 and 2016, Government Ordinance No. 43/2000, republished, on the protection of archaeological heritage and the declaration of some archaeological sites as areas of national interest, etc.;– international and European conventions to which Romania adhered starting with the '90s;
- the Ministry of Culture, with authorities for the management of the historic buildings' field, according to the enforcement of Law No. 422;
- county and town cultural authorities;
- authorities, divisions, or inspectors in the town halls of medium or large cities that manage historic areas exclusively or with priority;
- county or regional state inspectorates for constructions, which verify and control local administrations,

⁴ An analysis on the continent's eastern scale at the dawn of the market economy can be read in an article by GHEORGHIU (1997), as well as in a more recent publication edited by CACIUC (2011, passim).

⁵ O încercare de sistematizarea a informației, vezi la GHEORGHIU (2017a, 50-52).

businesses, projects, building sites in general, and particularly those related to historic buildings and their protection areas;

- The National Committee for Historic Buildings with 12 regional committees;
- the National Spatial Plan, with Section III on protected areas, natural and anthropic;
- Spatial Plans, detailing the issue at county, inter-county or inter-commune levels;- cross-border heritage regulations;
- General Urban Plans with specific urban regulations, which also govern (often in more detail than for other urban areas) historic areas or areas containing historic values;
- development strategies at all levels of administration, which include natural or historic values;
- various types of specialised higher education that prepare specialisations or specialists in this field.

In conclusion, Romania has, in terms of the protection and rehabilitation of built heritage, approximately what the other Central and East European states have.

Then, what is the problem? What is missing?

Attempting a global, synthetic understanding of the situation, I think that what is extremely serious is the parallel running of two types of processes, considered contradictory: *the protection of historic, urban, and architectural values*, on the one hand, and *the capitalist, competitive economic development*, on the other. In Romania, they were and are forced to coexist, overlap, and confront, due to the political context prior to 1990, combined with the aspirations of the developers/investors or beneficiaries after. The fragile historic areas have been and are still hunted, for real or imaginary profit, and their protection now gives the impression that it hinders or impedes development. The above statement puts into motion factors that oscillate between the objective and the subjective domains, so that data systematisation becomes necessary.

Firstly, it is noticed that the *objective issues* are generated by prolonged evolutions and particularities of the Romanian environment, while *subjective issues* are dependent on the persistence of ways of thinking derived from the Communist Period, as well as on recent mentalities, acquired through the (primitive) market economy, realities that cause Romania to have a particular situation (different anyway from the surrounding countries). The distortions and incoherences reach extreme levels.⁵

Detailing the factors, I consider that the *objective issues* with maximum impact are the following:

- the destructions of historic urban substance in the Communist Period,

- anularea în perioada comunistă a sistemelor tradiționale de proprietăți și cadastrul, astăzi fiind încă departe finalizarea revenirii la normal;
- nivelul scăzut al cercetării din domeniu – nefinanțată în perioada comunistă și prost finanțată acum;
- pregătirea precară a funcționarilor din administrația publică, precum și insuficienta acoperire a organigramei de profil;
- numărul mic de specialiști dedicați studiului și acțiunilor de protecție și reabilitare a patrimoniului construit, mai ales la nivel urban;
- fisuri ale legislației din domeniu sau care are influență asupra domeniului (mai cu seamă în ceea ce privește normele de aplicare), precum și prea rapida modificare a ei, împiedicând predicția pe termen mediu și lung;
- intervenția agresivă a noilor tehnologii și materiale generate de consumism și globalizare, promovate de furnizori, dezvoltatori, proiectanți și constructori, discreditându-le pe cele tradiționale și micșorând până la dispariție ponderea acestora (a unora dintre ele);
- publicitatea agresivă, promovând modernizarea cu orice preț și aplicarea noilor tehnologii și materiale;
- importul celor mai nocive practici din Occident, chiar în situația în care, în locurile de origine, acestea au fost între timp suprimate sau corectate;
- intervenția politicului.

Ultimii factori și mai cu seamă „politicul”, cu toate că par a opera în sfera obiectivă (atât timp cât funcționează un sistem democratic), la o privire atentă se constată că fac legătura cu *componenta subiectivă a procesului*, adică: subiectivitatea aspirațiilor (pe de o parte), a deciziilor, rezolvării și aplicării lor (pe de alta). În cea mai mare măsură, aceasta este datorată *unor mentalități ciudate, deviate, aberante* chiar, care plasează frecvent procesele din domeniul firesc în cel al absurdului, împiedicând prin exces și ignoranță optimizarea rezultatelor și integrarea lor în rigorile legilor sau regulamentelor. Ele se observă ca funcționând în întreg spectrul social și ocupațional al societății: proprietari-potențial beneficiari, dezvoltatori/investitori, administrație, cercetare, proiectare, edificare, comerț specific etc.

De fapt, aproape toate problemele considerate anterior ca fiind obiective sunt dependente de modul de aplicare, devenind *cvasi-subiective sau chiar subiective*.

Așadar...

Nu cred că există primar sau consiliu local, chiar și de comună, care să nu fie îngrijorat de perspectiva introducerii în listele monumentelor istorice a unor situri, ansambluri sau arhitecturi din ariile administrate de ei, sau să nu se opună acestei intenții sau să nu eludeze legea în perspectiva unora dintre avize. Cunosc aleși și funcționari din primării care s-au opus sau se opun finalizării sau aprobării PUG-urilor, din aceleași motive.

Există puțini investitori care să nu încerce să-și supradimensioneze proiectele amplasate în zone centrale, istorice, fie pe cale urbanistică (cunoscutele PUZ-uri derogatorii), fie prin corupție. Frecvent, acest proces este datorat unei serii lungi de PUZ-uri derulate în paralel cu o altă serie lungă de vânzări-cumpărări care, profitând de creșterile indicilor, cresc artificial prețul terenurilor respective.

Nu există locuitor de oraș care să accepte firesc că proprietatea lui se află într-o zonă protejată sau, și mai „grav”, că este monument, cu excepția perspectivei primirii unor fonduri (din surse diverse, dar care condiționează finanțarea de existența statutului de monument) pentru reabilitare, la fel cum nu prea există proprietari de clădiri istorice sau din zone istorice care să nu fie animați de o irezistibilă poftă de „reprezentare”, abandonând astfel o logică elementară sau necesități reale ale sale sau ale familiei sale.

⁵ For an attempt to systematize the information, see GHEORGHIU (2017a, 50-52).

În sfera publică, există puțini directori de școli, spitale, sedii ale altor instituții (frecvent istorice, cu clădiri clasate), care să nu aspire la reabilitări ale proprietăților pe care le administrează, utilizând „cele mai noi tehnologii”, adică, în viziunea lor, termoizolare, ferestre cu geam termopan, faianțare, vopsea lavabilă, imitații de învelitoare ceramică etc.

Există, apoi, puțini proiectanți care să nu-și sfătuiască beneficiarii să-și demoleze vechea locuință și să-și construiască una nouă, argumentele fiind prețul (fals), calitatea superioară a noului edificiu (în mare măsură fals) și lipsa constructorilor specializați (parțial adevărat).

Nu există constructor de succes care să nu opteze pentru nou, în întreg spectrul execuției și, în calitate de sfătuitor privat, să nu propună noile forme, materiale și tehnologii, pe care el le-a văzut sau exersat, evident, în Germania!

Câți furnizori de materiale vând materiale tradiționale și câți sunt dispuși să le caute și distribuie?

Câți proprietari sunt mândri de casa veche restaurată responsabil, discret și câți prieteni, cunoștințe sau vizitatori aprobă o asemenea realizare?

În fine, se pune întrebarea (retorică): cum se construiesc aceste mentalități?

Rezultatul cumulului acestor situații este aspectul deplorabil (cu puține excepții) ale centrelor istorice din România sau ale cartierelor de locuințe tradiționale și pierderea (deseori definitivă) a unor valori care ar fi putut participa cu succes la dezvoltare – nu numai turistică.

Acesta este contextul în care intenționez să prezint câteva studii de caz care conțin efectele celor mai diverse procese, de la cele mai generale urbanistice, până la detalii de intervenție asupra clădirilor și care, cumulate, pot informa asupra scării distrugerilor:

A – *Arii urbane incoerente (combinații de arhitectură veche și nouă);*

B – *Clădiri cu valoare istorică și arhitecturală abandonate și în curs de ruinare;*

C – *Clădiri cu valoare istorică și arhitecturală mutilate;*

D – *Noi construcții (unele înlocuind vechile clădiri istorice) amplasate și conformate disprețuind contextul natural, istoric sau tradițional.*

Ele sunt analizate în câteva orașe de talie mijlocie și mică din sud-vestul României (*Sebiș, Băile Herculane*), în câteva orașe mari și medii din Moldova (*Botoșani, Piatra Neamț*) și Muntenia (*Râmnicu Sărat, Ploiești*).

Este evident că nivelul acestor intervenții sau administrări nefericite este diferit și depinde de mărimea orașului și de viteza de dezvoltare actuală, elemente care, gestionate defectuos, provoacă incoerență urbanistică, distorsiuni arhitecturale și o scădere semnificativă a calității vieții. Unele sunt vizibile și lesne detectabile (cunoscând evoluția stării orașului din ultimele decenii) la un simplu parcurs de vizitare, altele au făcut obiectul unor studii urbanistice speciale, preliminară unor documentații de tip PUG sau cu alte scopuri.

Asemenea exemple există în toate marile orașe, dar, aidoma altor spații geografice (inclusiv europene, tradițional protective), ele pot fi acceptate atât timp cât necesitățile „macro-dezvoltării” sau „investițiilor strategice” ar justifica unele sacrificii; în studiile de caz propuse aici, asemenea motive nu există în mod real, ci sunt utilizate (mimate) pentru a se obține profituri, reale sau închipuite, cu orice preț. Unele n-au logică nici măcar în raport cu necesitățile reale ale investitorilor, majoritatea persoane private.

Repet: Toate acestea se petrec într-un context în care pare că toți factorii protecției monumentelor există și se corelează optim; de aici rezultă senzația că domeniul este plin de capcane dificil de detectat și evitat. Pe de altă parte, există ansamblul contrastant al reușitelor în restaurare sau în intervențiile de reabilitare urbană, care probează existența unui sistem care poate funcționa optim (în orice caz benefic pentru patrimoniul urbanistic și construit), dacă i se permite.

the reconstructions of the new centres or ensembles, generating urban, functional, and morpho-structural incoherences in general, and in particular in the contact areas (interstices);

- the cancellation of the traditional property systems and of the land registry in the Communist Era, today the return to normal being far from complete;

- the low level of research in the field
  - unfunded in the Communist Era and poorly funded now;

- the poor training of civil servants, as well as the insufficient coverage of the organisational chart;

- the small number of specialists dedicated to the study and actions of built heritage protection and rehabilitation, especially at urban level;

- gaps in the legislation related to or affecting the field (especially in terms of enforcement rules), as well as its too rapid change, hindering medium and long-term prediction;

- the aggressive intervention of new technologies and materials generated by consumerism and globalisation, promoted by suppliers, developers, designers, and builders, discrediting traditional ones and decreasing their share until disappearance (for some of them);

- aggressive publicity, promoting modernisation at all costs and the use of new technologies and materials;

- the import of the most harmful practices from the West, even if they were suppressed or corrected in the meantime in their places of origin;

- the intervention of politics.

The latter, especially “politics”, even if they seem to operate in the objective sphere (as long as a democratic system is functioning), it seems at a closer look that they make the connection with the *subjective component of the process*, i.e.: the subjectivity of aspirations (on the one hand), of decisions, their solutions and implementation (on the other hand). This is largely due to *strange, deviant, even aberrant mentalities* that frequently transfer the processes from the normal into the absurd, preventing by excess and ignorance the optimisation of results and their integration into the rigours of the law or of regulations. They are found in the entire social and occupational spectrum of society: owners–potential beneficiaries, developers/investors, administration, research, design, construction, specific trade, etc.

In fact, almost all issues considered before to be objective are dependent on the way they are applied, becoming *quasi-subjective or even subjective*.

Thus...

I do not think that that there is one mayor or local council, even in villages, who is not worried by the perspective of including in the historic buildings’ lists some sites, ensembles or architectural works in the areas they administer, or

does not oppose this intention or circumvent the law regarding some of the permits. I know representatives and officials from municipalities who have opposed or oppose the completion or approval of General Urban Plans for the same reasons.

There are few investors who do not try to over-size their projects located in central, historic areas, either by urban planning (the known derogatory Zonal Urban Plans), or by corruption. Frequently, this process is caused by a long series of Zonal Urban Plans developed in parallel with another long series of sales-purchases that, taking advantage of index increases, artificially raise the price of the respective lands.

There is no person in a city who naturally accepts that his or her property is in a protected area or, even worse, that it is a historic building, with the exception of the perspective to receive rehabilitation funds (from various sources, but that condition financing by the status of historic building), just like there are not many owners of historic buildings or buildings in historic areas who are not animated by an irresistible appetite for "representation", abandon-

Sebiş⁶

■ Evoluția localității începută în evul mediu timpuriu (secolele IX-X, cu urme descoperite în nordul intravilanului actual), continuă fără sincope deosebite până în secolele XVI-XVIII. O foarte bună sursă de informare asupra fazei finale a aceste etape este planul din Ridicarea Iozefină (cca 1782-1785), care o plasează corect în spațiu și oferă siguranța continuității amplasamentului după sfârșitul secolului al XVIII-lea (perioada sistematizării sistemului de localități zonale).

Etapa modernă debutează la Sebiş la sfârșitul secolului al XVIII-lea, moment în care se produce sistematizarea așezării. Pentru aceasta este utilizat unul dintre modelele geometrice reglatoare, adică rețeaua rectangulară de străzi (carteziană), ținând cont, parțial, de grila vechii rețele de străzi. În zona sudică, spre apă, se conservă parțial singura organizare urbană care amintește de Evul Mediu și anume piața lenticulară, înscrisă ca geometrie în forma văii și traseul vechi al drumurilor de tranzit. În aceeași etapă apare și extinderea din nord-estul Sebișului, dezvoltată spontan, de-a lungul unor drumuri de tranzit. Prima fază a acestei etape este figurată pe Ridicarea Franciscană (cca 1860), unde așezarea compactă este numită „Boros Sebes”, iar extinderea din nord-est „Uj Város / Stremptura”.

⁶ Sebiş a făcut obiectul unei documentații elaborate de GHEORGHIU (2017b), din care au fost extrase cele câteva date istorice.

■ **Foto 1.** Sebiş, noile construcții socialiste agresând contextul istoric central, 2015-2016
 ■ **Photo 1.** Sebiş, new socialist buildings assaulting the central historic context, 2015-2016

■ **Foto 2.** Sebiş, clădiri publice recente ieșite din scară în raport cu cele istorice, 2015-2016
 ■ **Photo 2.** Sebiş, recent public buildings out of scale compared to historical ones, 2015-2016

■ **Foto 3.** Sebiş, vile noi sfidând contextul construit tradițional, 2015-2016
 ■ **Photo 3.** Sebiş, new villas defying the traditional built context, 2015-2016

■ **Foto 4.** Sebiş, una din numeroasele case tradiționale părăsite, 2015-2016
 ■ **Photo 4.** Sebiş, one of the many abandoned traditional houses, 2015-2016

■ **Foto 5.** Casa Waldstein, singurul monument istoric al oraşului, parțial părăsită, dar „înfrumusețată”, 2015-2016

■ **Photo 5.** Sebiş, the Waldstein House, the town's only historic building, partially abandoned but “embellished”, 2015-2016

■ **Foto 6.** Sebiş, exemple de „modernizări” stridente și fără sens, 2015-2016

■ **Photo 6.** Sebiş, examples of loud and senseless “modernisations”, 2015-2016

■ **Foto 7.** Sebiş, Primăria – prost exemplu de amplasare și conformare a unei construcții noi, ridicate peste o mai veche clădire culturală, 2015-2016

■ **Photo 7.** Sebiş, Town Hall – bad example of placement and conformation of a new building, raised over an older cultural building, 2015-2016

■ **Foto 8.** Sebiş, noi construcții comerciale în singurul front istoric păstrat, 2015-2016

■ **Photo 8.** Sebiş, new commercial buildings in the single remaining historic street front, 2015-2016

Fazele următoare ale acestei etape nu aduc noutăți consistente: mici extinderi ale intravilanului spre nord, sud și în sud-vest, unde apar instalațiile căii ferate și gara. De asemenea, apar micile industrii și exploatări de rocă din sud-est și nord-est. Toate acestea sunt desenate în următoarele ridicări topografice militare, până la jumătatea secolului XX.

În perioada comunistă apar câteva noutăți urbanistice importante. Prima este extinderea masivă a intravilanului din sudul râului Dezna, de o parte și alta a drumului către Buteni (Satul Nou). A doua este demolarea și edificarea unei arii urbane în centrul satului – zona Casei de Cultură și a bisericilor Catolică și Reformată din vestul pieței lenticulare. Vechile clădiri cu rol divers (comerț, locuire, în general parter) sunt înlocuite cu tronsoane de locuințe colective P+3 – P+4, fapt ce schimbă fundamental silueta zonei și a așezării.

În ultimele decenii se observă o serie de modificări de proastă calitate ale habitatului, pentru a se adapta unor noi funcțiuni (comerț, servicii etc.) și ridicarea noului sediu al Primăriei, forțând scara ariei centrale. Ea înlocuiește o mai veche clădire cu funcțiune culturală și diminuează aria parcului central. Singurul monument istoric clasat este Casa Waldstein (azi Biblioteca Orășenească), defectuos întreținută și utilizată. Prin Studiul istoric au fost propuse alte trei monumente (bisericele Ortodoxă, Reformată și Catolică) pentru care nu s-au făcut demersurile ulterioare, necesare clasării.

ing thus elementary logic or their own or their families' real necessities.

In the public sphere, there are few school principals, directors of hospitals or other institutions, with offices often in historic, listed buildings, who do not dream of rehabilitating the buildings they manage by using “the latest technologies”, which means, in their vision, insulation, double-glazed windows, tiling, washable paint, imitations of ceramic roofing, etc.

There are, then, few designers who do not counsel their beneficiaries to demolish their old house and build a new one, the argument being that of price (false), the superior quality of the new building (largely false), and the lack of specialised contractors (partially true).

There is no successful contractor who does not opt for the new, in the entire implementation spectrum and, as a private adviser, does not propose the new shapes, materials, and technologies that he or she has seen or practices, of course, in Germany!

How many material suppliers sell traditional materials and how many are willing to look for and distribute them?

How many owners are proud of the old house, responsibly and discreetly conserved, and how many friend, acquaintances, and visitors approve such an implementation?

Finally, the (rhetorical) question arises: how are these mentalities built?

The result of the cumulation of these situations is the deplorable aspect (with few exceptions) of the historical centres in Romania or of the traditional housing districts and the loss (often definitive) of values that could have successfully participated in development – not only related to tourism.

This is the context in which I intend to present several case studies that contain the effects of the most varied processes, from the most general, urban planning ones, to details of interventions on buildings and which, cumulated, can inform on the scale of the destructions:

A – Incoherent urban areas (combinations of old and new architecture);

B – Buildings with historic and architectural value, abandoned and in the process of becoming ruins;

C – Mutilated buildings with historic and architectural value;

D – New buildings (some replacing old historical buildings) placed and designed with contempt for the natural, historic, or traditional context.

They are analysed in several medium and small towns in the south-west of Romania (*Sebiş, Băile Herculane*), as well as in several large and medium ones in Moldova (*Botoşani, Piatra Neamţ*) and Muntenia (*Râmnicu Sărat, Ploieşti*).

It is obvious that the level of these unfortunate interventions or administrations is different and depends on the size of the town and on the current development speed, elements which, incorrectly managed, cause urban incoherence, architectural distortions, and a significant decrease in the quality of life. Some are visible and easily detected (knowing the evolution of the town in the last decades) during a simple visit, others have been the subject of special urban planning studies, preliminary to a documentation prepared for a General Urban Plan or with other purposes.

There are such examples in all large cities but, like in other geographic areas (including traditionally protective, European ones), they can be accepted as long as the necessities of “macro-development” or “strategic investments” justify some sacrifices; such reasons do not really exist in the case studies proposed here, but they are used to gain real or imaginary profits at all costs. Some of them do not make sense even in relation to the needs of the investors, most of them private persons.

I repeat: all these happen in a context in which it seems that all factors of historic building protection exist and are optimally correlated; hence the sensation that the field is filled with traps difficult to detect and avoid. On the other hand, there is the contrasting set of conservation

■ **Foto 9.** *Sebiş, locuințe recente ignorând tipologiile locului, 2015-2016*
 ■ **Photo 9.** *Sebiş, recent houses ignoring the area's typologies, 2015-2016*

Băile Herculane⁷

■ Una dintre cele mai vechi stațiuni balneare din România, cu începuturi certe în perioada romană și vagi continuități în secolele XVI-XVII, renaște în secolul al XVIII-lea (sub numele de „Bad Mehadia”, „Mehadia oder Herkulesbäder” sau „Mehadia Baad”), odată cu integrarea zonei în Imperiul Habsburgic. Din 1817 este numită oficial „Herkulesbad” – „Băile Herculane”. Datorită calităților curative deosebite, în secolele al XVIII-lea și XIX-lea au loc dezvoltări impresionante ale amenajărilor și dotărilor destinate feluritelor activități specifice, fapt ce o integrează în lanțul continental de stațiuni, loc de vilegiatură pentru numeroase personalități culturale, politice sau militare și loc de întâlnire a unor șefi de stat din regiune. Aceste amenajări debutează în 1734-1736 sub conducerea guvernatorului Andrei HAMILTON și sunt ridicate peste așezarea romană „Ad Mediam”. Urmele

⁷ În afara bibliografiei clasice destinate istoriei orașului-stațiune, câteva noi articole și comunicări: BOZU & MICLI 2005; VELESCU 2003; ROȘIU 2008 (publicată în rezumat la p.16-17).

■ **Foto 10.** *Băile Herculane, asocieri incoerente de clădiri istorice și noi construcții din perioada comunistă, 2018*
 ■ **Photo 10.** *Băile Herculane, incoherent associations of historic buildings and new buildings from the communist era, 2018*

romane (amfiteatrul, termele, un canal de aducțiune al apei etc.), sunt desenate pe o hartă din 1774, reprezentând configurația stațiunii la cca 40 de ani de la primele amenajări moderne, iar evoluția ei poate fi urmărită prin suita de ridicări topografice militare din secolele al XIX-lea și XX-lea.

Cert este că la debutul secolului al XX-lea Băile Herculane aveau o faimă motivată, în mod egal, de calitatea curelor și de calitatea amenajărilor și arhitecturilor de inspirație barocă, neoclasică sau secesion („Parcul Central”, băile, cazinoul, hotelurile, vilele etc.), completate în perioada interbelică prin câteva arhitecturi moderniste sau Art Deco (hotelul Cerna, Primăria și numeroase vile). În perioada comunistă se edifică, în afara unor complexe comerciale și de servicii, grupul de hoteluri înalte cu piscine și băi din sudul stațiunii (Diana, Afrodita, Dacia etc.), câteva tronsoane de locuințe colective inserate ansamblurilor existente și grupate în sudul noilor hoteluri.

În ultima perioadă, stațiunea are un parcurs cu realități contradictorii. În paralel cu abandonarea cvasi-tuturor vechilor hoteluri și băi (cu excepția Băilor Diana, renovate parțial, complexului Cerna, renovat superficial,

achievements, which proves the existence of a system that can function optimally, if allowed.

Sebiș⁶

■ The evolution of the settlement, started in the Middle Ages (around the 9th and 10th century, with traces discovered in the north of the current urban area), continues without great disturbances until the 16th to the 18th centuries. A very good information source on the final phase of this stage is the map in the Josephine Survey (approx. 1782-1785), which places it correctly in time and space and offers the cer-

⁶ Sebiș was the subject of a documentation by GHEORGHIU (2017b), from which the historic data was extracted.

■ **Foto 11.** Băile Herculane, noi construcții parazitând ansambluri istorice, 2018
 ■ **Photo 11.** Băile Herculane, new buildings, parasites for historic ensembles, 2018

■ **Foto 12.** Băile Herculane edificii-monument părăsite și în curs de ruinare, 2016 și 2018
 ■ **Photo 12.** Băile Herculane, abandoned historic buildings in course of ruination, 2016 and 2018

■ **Foto 13.** Băile Herculane, clădiri istorice sau fragmente de ansambluri istorice reabilitate defectuos, 2018
 ■ **Photo 13.** Băile Herculane, historic buildings or ensemble fragments defectively rehabilitated, 2018

■ **Foto 14.** Băile Herculane, ansamblul noilor hoteluri ridicate în perioada comunistă, armonios în sine, dar agresând, prin masă și înălțime, peisajul splendid, 2018
 ■ **Photo 14.** Băile Herculane, the complex of new hotels built in the Communist Era, harmonious in itself but assauling the splendid landscape, through mass and height, 2018

tainty of the site's continuation after the 18th century (the period of systematization of the regional localities system).

The modern stage starts in Sebiş at the end of the 18th century, when the settlement's systematisation is implemented. To this end, one of the regulatory geometric systems is used, the rectangular network of streets (Cartesian), partly taking into account the grid of the old street network. In the southern area, towards the water, the only urban element reminding of the Middle Ages, the lenticular square, geometrically inscribed in the shape of the valley and the old course of the transit roads, is partially preserved. Also in this stage, the extension in the north-east of Sebiş appears, spontaneously developed along some transit roads. The first phase of this stage is shown in the Franciscan Survey (approx. 1860), where the compact settlement is called "Boros Sebes" and the extension to the north-east is called "Uj Város / Stremptura".

The next phases of this stage do not bring any significant new developments: small extensions of the urban area to the north, south, and south-west, where railway facilities and the railway station appear. The small industries and quarries from the south-east and north-east also appear. They all are drawn in the following military topographic surveys, until the middle of the 20th century.

Several important urban developments appear in the Communist era. The first is the massive extension of the urban area to the south of Dezna River, on both sides of the road leading to Buteni (Satul Nou). The second is the demolition and construction of an urban area in the village centre – the area of the House of Culture and of the Catholic and Calvinist churches in the west of the lenticular square. The old buildings with diverse roles (commerce, residential, generally ground floor) are replaced by collective houses of ground floor and three or four storeys, which fundamentally changes the silhouette of the area and of the settlement.

A series of poor habitat changes can be noticed in the last decades, in order to adapt to new functions (commerce, services, etc.) and the construction of the new Town Hall, forcing the scale of the central area. It replaces and older building with a cultural role and diminishes the area of the central park. The only listed historic building is the Waldstein House (today the Town Library), poorly maintained and used. The Historical Study proposed other three historic buildings (the Orthodox, Calvinist, and Catholic churches) for which the subsequent steps, required for the listing, were not carried out.

Băile Herculane⁷

■ One of the oldest resorts in Romania, with certain beginnings during the Roman era and vaguely continuing in the

■ Foto 15. Băile Herculane, noi construcții care aglomerează ansambluri valoroase, 2018
 ■ Photo 15. Băile Herculane, new buildings crowding valuable ensembles, 2018

Pavilionului 7 / hotelului Ferdinand și a Cazinoului, cu o reabilitare stopată juridic din motive obscure), se derulează extinderi ale intravilanului ocupate de sute de vile, pensiuni, mici hoteluri etc., care au preluat turismul balnear, extrem de activ. În același scop, se aglomerează vechiul intravilan (în special ansamblurile ridicate în perioada comunistă, datorită reliefului permisiv), prin sute de noi construcții și amenajări de o calitate îndoielnică. În fine, câteva din hotelurile din perioada comunistă, reabilitate și modernizate, încep să-și recâștige clienții prin programe inteligente. Rămân în suspensie exact componentele urbanistice și arhitecturale care au dat faimă stațiunii și care sunt clasate ca monumente istorice de interes național (grupa A).

Inițial, după 1989, procesul abandonului și ruinării s-a datorat speculei imobiliare (privatizări dubioase, urmate de succesive vânzări și cumpărări, studii și proiecte fără finalizare etc.), iar acum unor blocaje judiciare și datorate sistemului incoerent de proprietăți. Una dintre puținele inițiative care aduce o rază de speranță este cea a opt studenți arhitecți din Timișoara reușiți în Asociația „Locus”, care derulează „Herculane Project” (inițiat de Oana CHIRILĂ). În colaborare cu ing. Cornel FARCAȘ, Asociația a depus un proiect de punere în siguranță a Băilor Neptun, cele mai periclitate în acest moment și face lobby pentru patrimoniul stațiunii prin toate canalele de comunicare (OLTEANU 2018).

Botoșani⁸

■ Botoșani era unul dintre cele mai prospere orașe medievale din nordul Moldovei, cumulând și funcția de reședință domnească. Cu începuturi documentare în secolul al XV-lea (1439), dar reale cel puțin din secolul al XIV-lea, orașul este cunoscut mai ales prin funcțiile sale comerciale, care s-au materializat printr-o structură urbană specifică amplă. Centrul istoric a evoluat sub forma unei axe majore, cu țesut dens, tipic pentru funcțiunea comercială și care are drept reper două biserici medievale importante: Sf. Gheorghe și Uspenia (ctitorite de Elena RAREȘ în 1551, respectiv 1552). Ansamblul de la Popăuți, de la periferia actuală a orașului,

7 Apart from the classic bibliography on the history of the resort town, several new articles and lectures are: BOZU & MICLI 2005; VELESCU 2003; ROȘIU 2008 (published in abstract at p. 16-17).

8 Fragmentul următor este preluat, cu modificări, din GHEORGHIU (2017a, 65), cu bibliografia aferentă.

■ **Foto 16.** Botoșani, secvențe ale contactului nemediat între centrul istoric și noile dotări din perioada comunistă

■ **Photo 16.** Botoșani, sequences of the unmediated contact between the historic centre and the new facilities from the Communist Era

cu Biserica Sf. Nicolae, este bănuț a fi reședința domnească, amintită în câteva documente din secolele XVI-XVIII.

Calitatea morfo-structurilor sale istorice și tradiționale a justificat, la începutul anilor '70, studiarea lor atentă și propunerea unor proceduri de protecție, reabilitare și integrare în contemporaneitate (în speță, restaurarea zonei de târg) realizate sub coordonarea arh. Virgil BILCIURESCU, fapt repetat în 1984 de un grup de arhitecți tineri (A. FLORIAN, M. LYKIAR-DOPOL, Cristina MĂNCIULESCU, V. SIMIONESCU, Marica SOLOMON, C. CABANOV) din București. Studiul extrem de elaborat al Eugeniei GRECEANU adăuga argumente științifice imbatabile acestor întreprinderi și intenții, relevând calitățile urbanistice și arhitecturale ale Botoșanilor (GRECEANU 1981, passim).

■ **Foto 17.** Botoșani, exemple de clădiri abandonate în plin centru istoric reabilitat, 2013

■ **Photo 17.** Botoșani, examples of abandoned building in the middle of the rehabilitated historic centre, 2013

16th and 17th centuries, it is reborn in the 18th century (as „Bad Mehadia”, „Mehadia oder Herkulesbäder”, or „Mehadia Baad”), with the integration of the area in the Habsburg Empire. Starting with 1817 it is officially called „Herkulesbad”. Due to its special curative qualities, important developments of the facilities destined for various activities take place during the 18th and 19th centuries, which integrate it into the continental network of resorts, as a travelling place for many cultural, political, and military personalities, as well as a meeting place for heads of state from the region. These developments begin in 1734-1736 under the leadership of Governor Andrei HAMILTON and are built over the “Ad Mediam” Roman settlement. The Roman traces (the amphitheatre, the thermae, a water canal), are drawn on a 1774 map, representing the configuration of the resort at around 40 years from the first modern developments, and its evolution can be followed through the series of military topographic surveys from the 19th and 20th centuries.

It is certain that at the beginning of the 20th century Băile Herculane had a renown equally motivated by the quality of the treatments and the quality of the Baroque, Neoclassical, and Secession facilities and architectural works (the “Central Park”, baths, casino, hotels, villas, etc.), completed in the interwar period by several modern or Art Deco works (the Cerna Hotel, the Town Hall, and many villas). Besides commercial and services complexes, during the Communist Era, the tall hotels group in the south of the resort (Diana, Afrodita, Dacia, etc.), as well as several sections of collective houses, inserted into the existing ensembles and grouped to the south of the new hotels, are built.

In the last period, the resort is on a course with contradictory realities. Parallel with the abandonment of almost all the old hotels and baths (with the exception of the partially rehabilitated Diana Baths, the superficially rehabilitate Cerna complex, the Pavillion 7 / Ferdinand Hotel and of the Casino, with a rehabilitation stopped juridically for obscure reasons), there are extensions of the urban area occupied by hundreds of villas, boarding houses, small hotels, etc., which have taken over the extremely active bath tourism. The old urban areas become crowded for the same reason (especially the ensembles built in the Communist Era, due to the permissive relief), through hundreds of new buildings and facilities of a doubtful quality. Finally, some of the hotels from the Communist Period, rehabilitated and modernised, start to gain back their customers through intelligent programmes. However, the very urban and architectural components that made the resort famous and are listed as historic buildings of national significance (class A), are still neglected.

Initially, after 1989, the abandonment and ruination process was caused by real

■ **Foto 18.** Botoșani, clădiri din centrul orașului reabilitate cu materiale și tehnologii de proastă calitate, care cedează deja, 2013

■ **Photo 18.** Botoșani, buildings in the town's centre rehabilitated with poor quality materials and technologies, already degraded, 2013

■ **Foto 19.** Botoșani, noi clădiri, care contrastează violent față de contextul istoric, 2013

■ **Photo 19.** Botoșani, new buildings, violently contrasting with the historic context, 2013

estate speculation (dubious privatisations, followed by successive purchases and sales, unfinished studies and projects, etc.), and now it is caused by judiciary blockages due to the incoherent property system. One of the few initiatives that brings a ray of hope is that of eight architecture students from Timișoara, united in the "Locus" Association, who carry out the "Herculane Project" (initiated by Oana CHIRILĂ). In collaboration with engineer Cornel FARCAȘ, the Association has submitted a project for the safeguarding of the Neptun Baths, the most endangered at the moment, and lobbies for the resort's heritage through all communication media (OLTEANU 2018).

Botoșani⁸

■ Botoșani was one of the most prosperous mediaeval towns in the north of Moldova, also cumulating the role of princely seat. Being documented via sources since the 15th century (1439), but existing at least from the 14th century, the town is mostly known for its commercial roles, which materialised in an ample specific urban structure. The historic centre evolved as a major axis, with a dense fabric, typical for the commercial function and having as landmarks two important mediaeval churches: St. George and Uspenia (founded by Elena RAREȘ in 1551, respectively in 1552). The ensemble from Popăuți, at the current periphery of the city, with the St. Nicholas Church, is thought to have been the princely seat, mentioned in several documents from the 16th to the 18th centuries.

The quality of its historic and traditional structures justified their careful study and the proposal of procedures for its protection, rehabilitation, and integration into contemporaneity (i.e. the reha-

8 The following fragment is taken, with alterations, from GHEORGHIU (2017a, 65), with the related bibliography.

Axa centrală a Botoșanilor a fost printre puținele reabilitate și pietonizate în perioada comunistă. În schimb, sistematizarea comunistă a făcut ravagii în unele arii perimetrice ale centrului comercial, socotite nevalorose. Distrugându-se un țesut, în realitate valoros, și suprimându-se structuri subterane istorice, s-au obținut spații care au fost mobilate cu arhitecturile obișnuite în acea perioadă: magazin universal, aliniamente de blocuri cu magazine la parter, piață agro-alimentară. Inserția cea mai puternică din zona centrală, Calea Națională, mobilată cu blocuri înalte cu comerț la parter, cu numeroase parcaje ample, fragmentează și astăzi, drastic, aria istorică.

În ultimii ani, axa comercială și piața 1 Decembrie 1918 au fost din nou reabilitate, împreună cu câteva clădiri din fronturile lor, dar precaritatea operațiunii se vede în calitatea proastă a materialelor, calitatea execuției, abandonul clădirilor. Fără funcțiuni viabile, rămâne cea mai pustie zonă a orașului, cu fațade care deja încep să se degradeze.

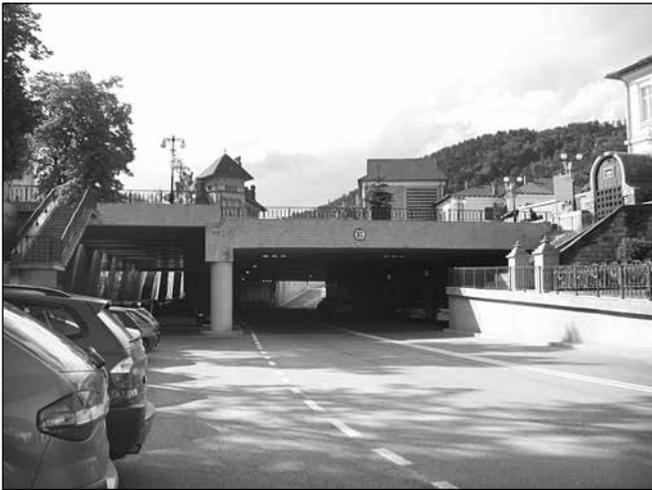
Piatra Neamț⁹

■ Piatra Neamț, în centrul Moldovei, are o geneză și o evoluție medievală ieșind, într-o oarecare măsură, din tipicul acestei categorii de orașe.¹⁰ După ce în secolul al XIV-lea aici este consemnată o curte a unui anume Crăciun, care avea o reședință fortificată menționată în 1387-1396 și care este cedată în 1431 de către Alexandru cel Bun mănăstirii Bistrița, urmele ei se pierd. Cert este că actuala Curte a fost edificată înainte de Ștefan cel Mare, care reface biserica Sf. Ioan Botezătorul în 1497-1498 și probabil și Curtea, ele devenind centru al orașului.

Așezată pe o înălțime, Curtea domina și domină (ca volum și poziție) așezarea de la poalele ei, care se dezvoltă în jurul zonei de târg ce evoluează prin extindere, densificare și creșterea durabilității construcțiilor, reedificate din cărămidă începând cu jumătatea a doua a secolului al XIX-lea. După abandonarea Curții, prin secolul al XVII-lea, orașul continuă să crească, ariile locuite desfășurându-se într-o manieră tentaculară, între versanții înălțimilor din jur. Așa este surprins de planurile de la

9 Textul următor este preluat, cu modificări, din GHEORGHIU (2017c, 14-15 și 17-22), cu o bibliografie adusă la zi.

10 "Piatra lui Crăciun" sau simplu, "Piatra" în documentele medievale, are o istorie recent reevaluată de RĂDVAN (2011, 555-550).

■ **Foto 20.** Piatra Neamț, inserție defectuoasă de nou în cel mai important sit istoric al orașului – Curtea Domnească, 2016
 ■ **Photo 20.** Piatra Neamț, defective new insertion in the most important historic site of the town – the Princely Court, 2016

■ **Foto 21.** Piatra Neamț, ansamblu incoerent cu clădiri din trei etape diferite, 2016
 ■ **Photo 21.** Piatra Neamț, incoherent building ensemble, with buildings from three different periods, 2016

■ **Foto 22.** Piatra Neamț, exemple de restaurări problematice ale unor clădiri istorice medievale (pivniță a Curții Domnești) și pre-moderne, 2016
 ■ **Photo 22.** Piatra Neamț, examples of the problematic conservation of mediaeval (the basement of the Princely Court) and pre-modern historic buildings, 2016

■ **Foto 23.** Piatra Neamț, axa principală a noului centru socialist, înlocuind complet vechiul centru istoric și realizat la o scară uriașă față de volumetria orașului tradițional, 2016
 ■ **Photo 23.** Piatra Neamț, the main axis of the new socialist centre, completely replacing the old historic centre, at a huge scale compared with the volume of the traditional town, 2016

sfârșitul secolului al XIX-lea, unde centrul comercial este amplu și foarte bine structurat.

În perioada comunistă, în anii '60, Piatra Neamț este printre primele orașe cu centrul sistematizat integral, exceptând ruinele Curții și câteva clădiri publice importante. Sistemizarea a presupus demolarea totală a țesutului urban din zona istorică comercială și reconstrucția la o scară mult mai amplă. Un hotel de tip turn domină această nouă compoziție, modificările suportate de centrul orașului fiind controversate.¹¹

După o lungă perioadă de abandon al amenajărilor Curții din anii '60, recent au fost întreprinse noi cercetări arheologice și restaurări ale edificiilor existente și ale unor noi componente găsite (DUMITROAIA 2016, passim). Din păcate, operațiunea a fost însoțită de o amenajare prea amplă și dură a infrastructurii de transport, prin care o nouă arteră subtraversează (în mare măsură inutil) ansamblul Curții, mineralizându-se mare parte din aria respectivă și modificând percepția de la distanță și

bilitation of the market area) at the beginning of the 70s under the coordination of architect Virgil BILCIURESCU, action repeated in 1984 by a group of young architects (A. FLORIAN, M. LYKIARDOPOL, Cristina MĂNCIULESCU, V. SIMIONESCU, Marica SOLOMON, C. CABANOV) from Bucharest. The extremely elaborated study of Eugenia GRECEANU adds unbeatable scientific reasons to these enterprises and intentions, revealing the urban and architectural qualities of Botoșani (GRECEANU 1981, passim).

The central axis of Botoșani was among the few rehabilitated and pedestrianised during the Communist Period. However, the communist systematisation ravaged some of the perimeter areas of the commercial centre, considered valueless. By destroying an actually valuable fabric

¹¹ Vezi comentariile lui CURINSCHI-VORONA (1995, 415).

and suppressing historic structures found under ground, spaces were obtained that were furnished with the common architectural features of the period: universal store, blocks of flats with shops on the ground floor, markets. The most powerful insertion in the central area, the National Road, with tall blocks of flats with commerce on the ground floor, with many large parking lots, continues even today to drastically fragment the historical area.

The commercial axis and the 1 Decembrie Square were rehabilitated again in the last few years, along with several buildings in their fronts, but the precariousness of the operation is seen in the poor quality of the materials, the quality of the implementation, and the abandonment of the buildings. Without viable roles, it remains the most deserted area of the city, with elevations that are already starting to degrade.

Piatra Neamț⁹

■ Piatra Neamț, in the centre of Moldova, has a mediaeval genesis and evolution that is, to a certain extent, unusual for these types of towns.¹⁰ After the 14th century, when a court of a certain Crăciun is mentioned to have been placed here, a fortified residence mentioned in 1387-1396 and given by Alexandru cel Bun to the Bistrița monastery in 1431, its traces are lost. It is certain that the current Court was built before the time of Ștefan cel Mare, who rebuilds the St. John the Baptist church and probably also the Court in 1497-1498, the two becoming the town's centre.

⁹ The following text is taken, with alterations, from GHEORGHIU (2017c, 14-15 and 17-22), with updated bibliography.

¹⁰ "Piatra lui Crăciun" or, more simply, "Piatra" in mediaeval documents, has a history recently re-evaluated by RĂDVAN (2011, 555-550).

■ **Foto 24.** Piatra Neamț, fragment din centrul socialist, deja parazitat de amenajări neconforme ale barei orizontale, din ultima perioadă, 2016

■ **Photo 24.** Piatra Neamț, fragment of the socialist centre, already parasitised by non-conforming arrangements of the horizontal bar, from the last period, 2016

apropiată asupra ei. În restul centrului istoric, în afara „modernizării” forțate a unor clădiri istorice, nu se pot consemna reușite sau distrugerii semnificative.

Râmnicu Sărat¹²

■ Istoria orașului este un lung șir de evenimente urbanistice și constructive, distrugerii, reconstrucții etc. După ce la sfârșitul secolului al XV-lea este distrus de Ștefan cel Mare în timpul expediției din Țara Românească (moment după care Ștefan edifică o biserică comemorând evenimentele), perioada următoare, de până în secolul al XVIII-lea, este marcată de noi conflicte și distrugerii. Acest context explică motivele ridicării primu-

¹² Textul următor este preluat, cu modificări, din GHEORGHIU (2017a, 105), cu bibliografia necesară.

■ **Foto 25.** Râmnicu Sărat, exemple de noi construcții care agresează aria sau arhitectura istorică, generând incoerență, 2017

■ **Photo 25.** Râmnicu Sărat, examples of new buildings which assault the historic area or architecture, generating incoherence, 2017

■ **Foto 26.** Râmnicu Sărat, unele dintre multele exemple de clădiri din centrul istoric abandonate și în curs de ruinare, 2017

■ **Photo 26.** Râmnicu Sărat, some of the many examples of abandoned buildings from the historic centre, on the way to becoming ruins, 2017

■ **Foto 27.** Râmnicu Sărat, corpul de nord al Mănăstirii Precista – exemplu nefericit de reabilitare, 2017

■ **Photo 27.** Râmnicu Sărat, the north wing of the Precista Monastery – unfortunate example of rehabilitation, 2017

■ **Foto 28.** Râmnicu Sărat, exemple de reabilitări și modernizări aberante ale unor clădiri din centrul istoric, 2017

■ **Photo 28.** Râmnicu Sărat, examples of aberrant rehabilitations and modernisations of buildings in the historic centre, 2017

lui ansamblu fortificat – descoperit recent printr-o cercetare arheologică exemplară a sitului mănăstirii Adormirea (LUPU 1994, 273-309) –, cândva la cumpăna secolelor XVI și XVII. La sfârșitul secolului al XVII-lea fortificația este transformată în mănăstire de Constantin BRÂNCOVEANU, asociat CANTACUZINILOR. În acel moment exista un centru comercial cu numeroase prăvălii, biserica lui Ștefan cel Mare, mănăstirea Greci și biserica Catolică, dificil de localizat. Ca și în celelalte orașe românești extracarpătice, edificiile civile ale centrului istoric sunt reconstruite din materiale durabile și conform stilurilor epocii, începând cu jumătatea a doua a secolului al XIX-lea.

În perioada comunistă timpurie, Râmnicu Sărat își conservase toate aceste elemente. Seismul din 1977 și programul național de sistematizare i-au schimbat destinul, decizându-se, cu concursul unor arhitecți buzoieni, sistematizarea centrului istoric. Vechile clădiri și sistemele subterane din zona de târg au fost demolate în întregime și înlocuite cu obișnuitele blocuri cu magazine la parter. Între evenimentele recente, de după 1989, se remarcă restaurarea parțială a mănăstirii (modestă în raport cu exigențele specifice, sacrificând unele componente istorice și fără să se reușeas-

Placed on a height, the Court dominated and still dominates (as volume and position) the settlement found at its base, developed around the market area that evolves through extension, increase in density, and increase in buildings' durability, rebuilt from brick masonry starting with the second half of the 19th century. After the abandonment of the Court, during the 19th century, the town continues to grow, the inhabited areas unfolding in a tentacular manner, between the slopes of the surrounding heights. This is the state in which it is captured by the surveys at the end of the 19th century, where the commercial centre is large and very well structured.

During the Communist Era, in the 60s, Piatra Neamț is among the first towns with an entirely systematised centre, ex-

■ **Foto 29.** Râmnicu Sărat, noul centru socialist, implant agresiv realizat prin demolarea completă a ariei istorice respective, 2017

■ **Photo 29.** Râmnicu Sărat, the new socialist centre, aggressive implant executed by completely demolishing the respective historic area, 2017

■ **Foto 30.** Râmnicu Sărat, exemplu de clădire nouă limitrofă mănăstirii, complet străină de tipologiile zonei, 2017

■ **Photo 30.** Râmnicu Sărat, example of new building next to the monastery, completely different from the area's typologies, 2017

cepting the ruins of the Court and several important public buildings. The systematisation meant the complete demolition of the urban fabric in the historic commercial area and reconstruction on a much larger scale. A tower hotel dominates this new composition, the alterations suffered by the town's centre being controversial.¹¹

After a long time since the Court was abandoned in the 60s, recently new archaeological research and conservation works of the existing buildings and of some newly found components were carried out (DUMITROAIA 2016, *passim*). Unfortunately, the operation was accompanied by an excessively large and harsh redesign of the transport infrastructure, through which a new road crossed under (largely uselessly) the ensemble of the Court, mineralising a large part of its area and modifying its perception from a distance and near it. There are no notable successes or failures in the rest of the historic centre, apart from the forced "modernisation" of some historic buildings.

Râmnicu Sărat¹²

■ The history of the town is a long series of urban planning and constructive events, destructions, reconstructions, etc. After it was destroyed by Ștefan cel Mare at the end of the 15th century during his expedition to Wallachia (moment after which he builds a church in commemoration of the events), the following period, until the 18th century, is marked by new conflicts and destructions. This context explains the reasons for which the first fortified ensemble was built – recently discovered by an exemplary archaeological research of the Adormirea Monastery site (LUPU 1994, 273-309) –, sometime at the turn of the 17th century. At the end of the 17th century, the fortification is transformed into a monastery by Constantin BRÂNCOVEANU, associated with the CANTACUZINO family. At that moment, there was a commercial centre with many shops, the Greci Monastery and the Catholic Church, difficult to locate. As in the other extra-Carpathian Romanian towns, the civil buildings of the historic centre are rebuilt from durable materials and according to the period's styles, starting with the second half of the 19th century.

In the early Communist Period, Râmnicu Sărat had preserved all these elements. The 1977 earthquake and the national systematisation programme changed its destiny, deciding, with help from some architects from Buzău, the systematisation of this historic centre. The old buildings and underground systems from the market area were completely demolished and replaced with the usual blocks of flats with ground floor shops. Among the recent events, after 1989, the

■ Foto 31. Râmnicu Sărat, noi clădiri aberante ca formă și tip de inserție în context, 2017

■ Photo 31. Râmnicu Sărat, new buildings, aberrant as shape and type of insertion in the context, 2017

că degajarea ei de construcțiile parazitare de la est și sud), în contextul unor numeroase intervenții dubioase pe clădirile istorice ale vechiului centru rămase în picioare. Practic, în zona istorică a orașului nu se găsesc exemple reușite sau decente de reabilitare sau reconstrucție a unor edificii istorice. Așadar, la Râmnicu Sărat se întâlnesc toate tipurile de neîmpliniri și distrugereri de arii istorice caracteristice spațiului românesc extracarpatic.

Ploiești¹³

■ Ploiești s-a născut ca sat într-o configurație de așezări mult mai vechi și prospere, între care cel mai important a fost Târgșor. Acesta, apărut într-un document din 1412 care face referire la altele mult mai vechi (cel puțin din 1368), are o istorie prestigioasă, ca sediu al domniei și cu funcții comerciale remarcabile. Decăderea Târgșorului și ridicarea Ploieștilor reprezintă un proces datorat unor modificări geo-strategice zonale caracteristice secolului al XVII-lea și, în speță, acțiunilor lui Mihai Viteazul de la cumpăna secolelor XVI-XVII. Acesta privilegiază Ploieștii (unde avea moșie și unde își ridică o curte domnească), loc ideal de tabără militară în acțiunile de peste munți și lesne integrabil rețelei de comunicații zonale. Din acel moment Târgșor începe să decadă și ridicarea Ploieștilor este de neoprit. Devine oraș și în 1835 este al doilea centru urban al țării, după București.

Ploiești traversează perioada de tranziție către modernitate dezvoltându-se continuu, fapt reflectat și de numeroasele biserici ridicate după cea ctitorită de Matei BASARAB (Biserica Domnească – după 1637) și de calitatea arhitecturii rezidențiale urbane, măturie fiind Casa Hagi Prodan din secolele XVII-XVIII, devenită secție a Muzeului Județean.

Perioada secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX, odată cu apariția și dezvoltarea industriei petroliere, precum și prin rolul de nod de circulație auto și feroviară, este caracterizată printr-o creștere accelerată a orașului și funcțiilor sale. În ceea ce privește patrimoniul construit,

13 Elementele de istorie a orașului, în relație cu Târgșor, vezi la L. RĂDVAN (2004, 501-511).

11 See the comments of CURINSCHI-VORONA (1995, 415).

12 The following text is taken, with modifications, from GHEORGHIU (2017a, 105), with the required bibliography.

■ **Foto 32.** Ploiești, ansambluri noi inserate în aria istorică în perioada comunistă, realizate prin demolarea centrului vechi și generând nepotriviri de gabarit, 2017

■ **Photo 32.** Ploiești, new ensembles inserted into the historic area in the communist era, made by demolishing the old centre and generating size inconsistencies, 2017

până la Primul Război Mondial se ridică un mare număr de clădiri publice și reședințe de stil divers (compozit, neogotic, neoclasic, Art Nouveau de inspirație franceză etc.), unele transformate recent în sedii ale unor noi instituții, muzee, case memoriale sau sedii de bănci și de firme. După 1918, centrul orașului se mobilează cu câteva clădiri care devin emblematice: Halele Centrale, Palatul Culturii (inițial Palat al Justiției, început înainte de război), Catedrala Sf. Ioan Botezătorul, precum și cu o mare cantitate de arhitectură rezidențială de foarte bună calitate.

În perioada comunistă, centrul comercial al orașului și o parte din ariile limitrofe sunt demolate și reconstruite sub forma unei ample esplanade, în care fronturile noi de magazine și blocuri cu comerț la parter înseamnă și câteva din vechile clădiri publice. Palatul Culturii rămâne cap de perspectivă pentru întreg ansamblul, în care o prezență puternică devine Palatul Administrativ ridicat în anii '70, cu propriul său spațiu public.

partial conservation of the monastery (modest related to the specific requirements, sacrificing some historic components without succeeding to free it from the parasite buildings to the east and south) is worth noting, in the context of many dubious interventions on the remaining historic buildings of the old centre. Practically, there are no successful or decent rehabilitations or reconstructions of historic buildings the town's historic area. Thus, all types of failures and destructions of historic areas characteristic to the extra-Carpathian Romanian space are found in Râmnicu Sărat.

Ploiești¹³

■ Ploiești was born as a village in a configuration of settlements that were much older and more prosperous, among which the most important was Târgșor. Mentioned in a 1412 document that referred to others, much older (at least from 1368), the latter had a prestigious history, as a ruling seat, with an important commercial role. The decline of Târgșor and the rise of Ploiești represents a process caused by geostrategic modifications in the area, characteristic to the 17th century, namely the actions of Mihai Viteazul at the turn of the 17th century. He privileges Ploiești (where he had an estate and where he builds a princely court), an ideal site for a military camp in the actions across the mountains and easy to integrate in the local communication network. From this moment, Târgșor starts to decline and the rise of Ploiești is unstoppable. It becomes a town, and in 1835 it is the second urban centre of the country, after Bucharest.

¹³ For elements from the town's history, in relation with Târgșor, see RĂDVAN (2004, 501-511).

■ **Foto 33.** Ploiești, exemple de inserții de arhitectură nouă de calitate proastă, în arii istorice, generând incoerență, 2017

■ **Photo 33.** Ploiești, examples of new insertions of poor quality architecture in historic areas, generating incoherence, 2017

■ **Foto 34.** Ploiești, clădiri de gabarite și stiluri istorice diferite, în plin centru al orașului, abandonate, 2017

■ **Photo 34.** Ploiești, buildings with different sizes and historic styles, in the middle of the town centre, abandoned, 2017

■ **Foto 35.** Ploiești, unele din multele exemple de reabilitări defectuoase ale unor clădiri istorice, 2017
 ■ **Photo 35.** Ploiești, one of the many examples of defective rehabilitations of historic buildings, 2017

■ **Foto 36.** Ploiești, clădiri noi, modeste ca arhitectură, deprecind contextul istoric, 2017
 ■ **Photo 36.** Ploiești, new, architecturally modest buildings, deprecating the historic context, 2017

Ploiești goes through the period of transition to modernity in continuous development, a fact reflected also by the many churches raised after the one established by Matei BASARAB (Biserica Domnească – after 1637) and by the quality of the urban residential architecture, as testified by the Hagi Prodan House from the 17th and 18th centuries, now a section of the County Museum.

The 19th century and the first half of the 20th, with the appearance and development of the oil industry, as well as its role as a motor and railway traffic junction, is characterised by an accelerated growth of the town and its functions. Regarding built heritage, until World War I a large number of public and residential buildings in various styles are constructed (composite, Neo-gothic, Neoclassic, French Art Nouveau, etc.), some of them recently transformed offices of new institutions, museums, memorial houses, or banks and firms. After 1918, the town's centre acquires several buildings that will become emblematic: the Central Halls, the Palace of Culture (initially the Palace of Justice, started before the war), the St. John the Baptist Cathedral, as well as a large amount of high-quality residential architecture.

In the Communist Era, the town's commercial centre and part of its peripheral areas are demolished and rebuilt as a large esplanade, in which the new fronts of shops and blocks of flats with ground floor commerce also contain some of the old public buildings. The Palace of Culture remains a perspective focal point for the entire ensemble, in which the Administrative Palace built in the 70s with its own public space becomes a powerful presence.

The transition period, badly started by the former industrial town, continues to

Perioada tranziției, începută foarte prost de fostul oraș industrial, continuă să se deruleze cu viteze diferite. Unele funcțiuni se dezvoltă rapid (turism, servicii, comerț, bănci etc., ocupând și amenajând, nu întotdeauna corect, clădiri existente istorice), altele stagnează (cultura, cultele), altele sunt abandonate și se distrug (rezidența tradițională). Numeroase clădiri noi, străine contextului, încep să fie inserate ariilor istorice, distorsionându-le. Ca urmare, în zona centrală și adiacentă centrului (cea rămasă nedemolată) se întâlnesc toate tipurile de realități semnalate ca fiind negative în debutul articolului.

Concluzii

■ În primul rând, este important de precizat că aceste probleme semnalate aici sunt parte a unor realități complexe, în care ele coexistă cu protecții și reabilitări reușite, fapt pe care l-am prezentat, obiectiv, de multe ori. Omișiunea reușitelor (oricum modeste ca pondere în raport cu fenomenele generale) a fost impusă de tematica propusă aici.

În ceea ce privește nereușitele, simpla parcurgere a materialului cred că este suficientă pentru a ține loc de concluzii, dar se poate face o sinteză a modului în care se derulează, majoritar, procesele din sfera patrimoniului construit românesc. Adică: imprevizibil, sinuos, riscant, agresiv, eludând sau forțând legile și regulamentele, disprețuind restul actorilor, ignorând țintele reale, sfidând contextul, prostește dar fălos, finalmente aberant. În plus, se poate observa prezența deranjantă și chiar stresantă a rețelelor (gaze, electrice, comunicații) din spațiul public și parazitând clădirile de patrimoniu sau din zonele istorice, ca și lipsa amenajărilor pavimentelor și a spațiilor verzi. În fine, mixajul circulațiilor (carosabilă și pietonală) se adaugă ca disfuncție majoră în toate zonele analizate, chiar și când s-au făcut eforturi (mai mult sau mai puțin bine gândite sau intenționate) de rezolvare.

Atât timp cât instituțiile statului se dovedesc a fi depășite, speranțele vin, totuși, de la organizații neangajate politic, dar extrem de active și stăruitoare, ca Asociația "Locus" din Timișoara, "Proube Arad" sau "Salvați Bucureștiul". Evident, sunt mai multe și asta mă face să cred că va veni momentul înclinării balanței în sens contrar celui actual.

Bibliografie/Bibliography

- BOZU, Ovidiu & Vidu MICLI. 2005. Edificii publice și amenajări termale romane pe un plan al stațiunii Băile Herculane din 1774. *Patrimonium Banaticum* 4: 123-142.
- CACIUC, Cosmin, red. 2011. *Urban Report nr. 2 – Condițiile urbanității auto-reglementate*. The Conditions of Self-Regulated Urbanity.
- CURINSCHI-VORONA, Gheorghe. 1995. *Arhitectură, urbanism, restaurare*. București: Ed. Tehnică.
- DUMITROAIA, Gheorghe, coord. 2016. *Piatra-Neamț. Curtea Domnească. Rapoarte arheologice*. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XXXV. Piatra Neamț: Editura Constantin Matasă.
- GHEORGHIU, Teodor O. 1997. About some Problems of Contemporary Housing in Eastern Europe. In *La residenza in Europa alle soglie del terzo millennio*, ed. Marina FUMO & Gigliola AUSIELLO, vol II., 795-803. Napoli: Clean Edizioni.
- GHEORGHIU, Teodor O. 2017a. *Elemente de istorie recentă a orașelor românești extracarpatice (sec. XVIII-XXI)*. Brăila: Istros, Muzeul Brăilei „Carol I”.
- GHEORGHIU, Teodor O. 2017b. Studiul istoric al localităților aparținătoare orașului Sebiș, în vederea definirii listei monumentelor și ansamblurilor istorice – Studiu preliminar PUG Sebiș.
- GHEORGHIU, Teodor O. 2017c. Protecția centrelor istorice urbane românești, o problemă dificilă. *Historia urbana*, 25: 7-33.
- GRECEANU, Eugenia. 1981. *Ansamblul urban medieval Botoșani*. București: Muzeului Național de Istorie.
- LUPU, Emil. 1994. Date arheologice privind mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din Rîmnicu Sărat, județul Buzău (secolele XVI-XIX). *Mousaios IV*, Partea I, Buzău, 279-309.
- OLTEANU, Anca. 2018. Herculane Project: studenții de la arhitectură care vor să reabiliteze Băile Herculane. *Wall-Street*, 18 martie. <https://www.wall-street.ro/articol/Social/219008/herculane-project-studentii-de-la-arhitectura-care-vor-sa-reabiliteze-baile-herculane.html>.
- RĂDVAN, Laurențiu. 2004. *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- RĂDVAN, Laurențiu. 2011. *Orașele din Țările Române în Evul Mediu*, Ed. Iași: Universității „Al. I. Cuza”.
- ROȘIU, Liliana. 2008. Patrimoniul construit din Băile Herculane. Forme de degradare și tendințe de intervenție. Comunicare la al 4-lea atelier internațional Patrimoniul arhitecturii de vilegiatură din România, Băile Herculane, 9-12 iunie.
- ZAHARIADE, Ana Maria. 2017. Putem încă spera. Cuvânt înainte. In *Elemente de istorie recentă a orașelor românești extracarpatice (sec. XVIII-XXI)*, autor Teodor O. GHEORGHIU. Brăila: Istros, Muzeul Brăilei „Carol I”.
- VELESCU, Oliver. 2003. Piața Hercule, Băile Herculane. Comunicare la primul atelier național, Patrimoniul arhitecturii de vilegiatură din România, București, octombrie.

unfold with different speeds. Some functions develop rapidly (tourism, services, commerce, banking, etc., occupying and transforming, not always correctly, existing historic buildings), other stagnate (culture, religion), others are abandoned and destroyed (traditional residence). Many new buildings, strangers to the context, are being inserted into historic areas, distorting them. As a consequence, all types of realities mentioned as negative in the beginning of the article are found in the central area and the areas next to it (where it was not demolished).

Conclusions

■ Firstly, it is important to mention that the signalled issues are part of complex realities, where they coexist with successful protections and rehabilitations, a fact I have objectively presented many times. The omission of the successes (quantitatively modest when compared to general phenomenons) was imposed by the proposed subject.

As far as failures are concerned, I think simply reading this material is enough to take the place of conclusions, but a synthesis of the way in which the processes unfold in the field of Romanian built heritage is possible. That is, unpredictable, sinuous, risky, aggressive, eluding or forcing laws and regulations, despising the rest of the actors, ignoring the real targets, defying the context, foolishly but proudly, ultimately aberrant. In addition, the disturbing and even stressful presence of public and private utilities (gas, electricity, communications) as parasites for heritage buildings or historical areas can be noticed, as well as the lack of landscaping and green spaces. Finally, the mix of traffic (motor and pedestrian) adds up as a major dysfunction in all the analysed areas, even when efforts (more or less well thought out or intentional) have been made to solve this issue.

As long as state institutions prove to be inadequate, hope comes from extremely active and persistent non-political organisations, as the “Locus” Association in Timișoara, “Proube Arad” or “Salvați Bucureștiul”. Obviously, there are several, and that makes me think that the tipping of the balance in the opposite direction to the current one will have to occur.